

СМЕРНИЦЕ ЗА ИНТЕГРАЦИЈУ РЕФЕРЕНТНОГ ОКВИРА КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

У ОДАБРАНИМ ПРОГРАМИМА
НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Финансирано
од стране Европске уније
и Савета Европе

Имплементирано
од стране Савета Европе

СМЕРНИЦЕ ЗА ИНТЕГРАЦИЈУ РЕФЕРЕНТНОГ ОКВИРА КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

У ОДАБРАНИМ ПРОГРАМИМА
НАСТАВЕ И УЧЕЊА

Аутори:

Завод за унапређивање образовања и васпитања Републике Србије

Наташа Анђелковић, Српски језик

Катарина Баришић, Географија

Сања Булат, Физика

Милош Цветковић, Историја

Сузана Деретић, Психологија, Грађанско васпитање

Дејана Милијић Субић, Српски језик (језичка култура)

Снежана Милошевић Јешић, Свет око нас/Природа и друштво

Татјана Мишовић, Математика

Малина Поповић, Хемија

Виолета Влајковић Бојић, Страни језици

Савет Европе

Уредница
Бојка Ђукановић

Стручне сараднице и стручни сарадници
Министарство просвете, науке и технолошког
развијања Републике Србије
Анамарија Вичек
Снежана Вуковић

Завод за унапређивање образовања и
васпитања Републике Србије
Златко Грушановић

Завод за вредновање квалитета образовања и
васпитања Републике Србије
Гордана Чапрић

Међународни консултант
Министарство просвете и високог образовања
Кнежевине Андоре
Салвадор Сала Караско

*Смернице за интеграцију референтног
оквира компетенција за демократску
културу у одабраним програмима учења*

Део публикације од стране 77 до стране
117 преузет је у целисти из поглавља 2 и 3
књиге 2 Референтног оквира компетенција
за демократску културу.

Ова публикација је припремљена уз
финансијску подршку Европске уније и
Савета Европе. Ставови изражени у њој
не представљају нужно званичне ставове
Европске уније или Савета Европе.

Дозвољена је репродукција извода
(до 500 речи), осим за комерцијалне сврхе,
под условом да је очуван интегритет текста,
да се извод не користи изван контекста,
да не даје непотпуне информације нити
на неки други начин доводи читаоца на
погрешне закључке о његовој природи,
обиму или садржају текста. Извор текста
је увек обавезно навести на следећи
начин "© Савет Европе, 2022". Све друге
захтеве за репродукцију/превод дела и
целог текста, треба упутити на Директорат
за комуникације, Савет Европе (F-67075
Strasbourg Cedex или на publishing@coe.int).

Сву осталу кореспонденцију која се односи
на ову публикацију треба упутити на адресу
Одељења за образовање, Савет Европе.

Council of Europe
Education Department, Avenue de l'Europe,
F-67075 Strasbourg Cedex,
France
www.coe.int

Република Србија
Министарство просвете,
науке и технолошког
развијања

ЗАВОД ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ
ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Насловна страна и дизајн:
DNA Communications

Фотографије: Савет Европе, ©shutterstock

©Савет Европе, март 2022. Сва права
задржана. Лиценцирано Европској унији под
условима.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	5
УВОД	9
ПРИМЕРИ МЕЂУПРЕДМЕТНОГ РАЗВИЈАЊА КДК	12
Српски језик / Српски језик и књижевност	13
Математика	22
Свет око нас / Природа и друштво	28
Страни језик	33
Историја	42
Географија	48
Физика	52
Хемија	58
Психологија	64
Грађанско васпитање	71
МОДЕЛ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ (КДК) САВЕТА ЕВРОПЕ СА КОМПЛЕТНИМ РЕГИСТРИМА ДЕСКРИПТОРА	77
КОНТРОЛНА ЛИСТА ЗА ПРОЦЕНУ КОЛИКО ВАША НАСТАВНА ПРАКСА ДОПРИНОСИ РАЗВОЈУ КДК	114
ИЗВОРИ, РЕФЕРЕНТНА ЛИТЕРАТУРА	118

ПРЕДГОВОР

У каквом ће друштву сутра живети наша деца? Битан део одговора на то питање лежи у образовању које им пружамо данас. Наши образовни системи и школе морају да припреме младе људе да постану одговорни грађани који активно учествују у комплексном, мултикултуралном друштву које се брзо развија, а у којем живимо.

Референтни оквир компетенција за демократску културу Савета Европе (РОКДК) је кључан ресурс за подршку доносицима политика и едукаторима у развијању демократских компетенција код ученика. Емпатија, грађански дух, толеранција према двосмислености као и вештине аналитичког и критичког размишљања су само неке од компетенција које могу помоћи новим генерацијама да прихвате демократски начин живота.

Србија предњачи у интеграцији Оквир у свој национални образовни систем, при чему је Оквир сада део Стратегије развоја образовања 2030. „Смернице за интеграцију РОКДК у одабране предмете националног плана наставе и учења“ представљају још једну кључну прекретницу у системском приступу Србије у постепеној интеграцији РОКДК.

Ова публикација пружа свеобухватне смернице у имплементацији РОКДК у план наставе и учења 10 одабраних предмета. Такође, она омогућава наставницима да процене свој допринос имплементацији РОКДК у наставним и ваннаставним активностима и даје им практичне примере и савете како да направе сопствене планове часова. Смернице су израдили стручњаци Завода за унапређивање образовања и васпитања, представници Министарства просвете, науке и технолошког развоја и Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања Републике Србије. Надамо се да ће наставницима ова публикација бити од користи и помоћи им да планирају своја предавања у духу неговања демократске културе широм Србије и да ће из тога друге државе моћи да црпе.

Сара Китинг

шефица Одсека за сарадњу и изградњу капацитета
Одељење за образовање – Генерални директорат за демократију
Савет Европе

Живимо у свету у којем се универзалне вредности стално изнова преиспитују, а неретко се дешава да, иако би требало да су својствене савременим слободним/демократским друштвима, нађу пред изазовима, па и оспоравањима. Или их заборављамо, или их не усвојимо у институцијама у којима би требало да се о универзалним вредностима учи: у породици, образовном систему, медијима, културним институцијама... или нису довољно снажне да се одупру традиционалним утицајима. Због тога је важно да о вредностима разговарамо, понављамо и заступамо оно што смо научили, разматрамо и размишљамо, како би постале снажније. Како би постале темељне вредности друштва у којем живимо.

Зато је школа институција у којој постоји много простора да у различитим предметима понудимо ученицима садржаје који ће их водити ка досезању исхода и, даље, омогућити усвајање демократских компетнеција, тј. разумевања универзалних вредности друштва. Чак и тема која, на први поглед, изгледа као "неважна" за схватање хуманистичких вредности (часови хемије, физике, математике...) може да се искористи за разговор са ученицима током којег ће они промишљати и доносити самосталне закључке, што ће поспешити способност да се активно и критички промишља о друштвеним темама које ће створити будућег компетентног грађанина. Овакви часови су занимљивији и оснажују код ученика како знање из одређеног предмета, тако и вредности/ставове којима треба да стремимо.

Приручник који су осмислили саветници Завода за унапређивање образовања и васпитања јесте почетак, предтекст за рад на часу. Ово су само предлози. Они су замишљени као полазна подршка која ће вам понудити неке приступе за рад на часу који ће садржаје и исходе повезивати са демократским компетенцијама.

Надамо се да ћете самостално наставити да развијате почетну идеју.

Позивамо вас да нам шаљете идеје и радове како бисмо на порталу направили базу која ће јачати демократске компетенције ученика, па, самим тим, и оснажити и васпитну улогу школе.

Златко Грушановић

директор Завода за унапређивање образовања и васпитања
Републике Србије

Када смо пре две деценије у систем образовања увели образовање за грађански активизам имали смо у виду активно учешће у свим сферама живота, подстицање различитости и демократије и вредновање владавине права и закона. Паралелно са тим, кроз образовање за људска права, бавили смо се ширим спектром људских права и основних слобода у сваком подручју људског живота која су заснована на когнитивној димензији (проширивање знања о својим правима), културној димензији и партиципативној димензији.

У том процесу, све време смо имали подршку Савета Европе са којим унапређујемо демократску културу у школама која се не ограничава само на школски етос и на сарадњу са локалном заједницом и родитељима, већ се примењује и у наставном процесу. Сарадња са Заводом за унапређивање образовања и васпитања и Заводом за вредновање квалитета образовања и васпитања у процесу имплементације пројекта „Квалитетно образовање за све“ (реализација у оквиру Заједничког програма Европске уније и Савета Европе „Horizontal Facility за Западни Балкан и Турску 2019-2022“) значајно је обогатила примену првобитне идеје грађанског васпитања, активизма и образовања за људска права.

Сада смо стигли до вишег нивоа образовања за демократију, баш као у некој видео игрици, како би рекли наши ученици, примењујемо Референтни оквир компетенција за демократску културу са 20 компетенција којима се вредности демократије примењују у школама и у свакодневном животу. Овај концептуални модел компетенција дефинисао је ставове, вештине, вредности и критичко разумевање које ученици на свим нивоима образовања треба да стекну како би имали осећај припадности и сами на позитиван начин доприносили демократским друштвима у којима живимо. Тиме се нуди заједничко усмерење за деловање образовних система, уз поштовање разноликости педагошких приступа како би ученици могли да знају и разумеју изазове са којима се суочавају и последице својих одлука, шта су способни да ураде, а шта треба да избегавају да чине. Да би све ово урадили, они не само да треба да поседују знање већ и одговарајуће компетенције, а сврха Референтног оквира јесте да утврди шта су те компетенције.

У нашем образовању усмереном на циљеве и исходе програми наставе и учења постају инструмент у осигуравању квалитета образовања. Основна промена у оријентацији ка општим и међупредметним компетенцијама представља динамичније комбиновање знања, вештина и ставова, стављање ученика у ситуацију која тражи употребу и предметних и међупредметних компетенција (примена), активности истраживања, пројектно учење; кроз конкретне активности, ученици излазе из оквира предмета, повезују знања, што је Радна група сачињена од представника Завода за унапређивање образовања и васпитања, користила припремајући протекле две године *„Смернице за интеграцију Референтног оквира компетенција за демократску културу у одабраним програмима наставе и учења“*. Подршка Министарства просвете, науке и технолошког развоја и Савета Европе била је важна како би се Смернице са свих 20 компетенција за демократску културу имплементирале у настави у основној и средњој школи у предметима српски језик/српски језик и књижевност, математика, свет око нас/природа и друштво, страни језик, историја, географија, физика, хемија, психологија и грађанско васпитање.

Срећна што сам била део и ове приче која води образовање за демократију у зону наредног развоја, препуштам читаоцима (најпре наставницима) да пронађу избор који ће наставу њиховог предмета унапредити на много начина.

Доц. др Снежана Вуковић

Министарство просвете, науке и технолошког развоја

УВОД

Демократски закони и институције, у све комплекснијем и динамичнијем савременом свету, могу ефикасно функционисати само када су засновани на култури демократије. И ту образовање има кључну улогу. образовање је темељ сваке демократије, а чињеница да демократске заједнице зависе од образованих и компетентних грађана чини неопходним промовисање демократске културе на свим нивоима образовног процеса. Веома је битно осигурати да млади људи стекну знања, вредности и способности које ће им омогућити да буду одговорни грађани спремни да се суоче са свим изазовима у савременим, разноликим, демократским друштвима. У том духу и *Резолуција УН Трансформисање нашег света: Агенда 2030 за одрживи развој*, коју је усвојила Генерална скупштина 25. септембра 2015, у Циљу 4, налаже да се обезбеди „да сви ученици стекну знања и вештине потребне за промовисање одрживог развоја, укључујући, између осталог, кроз образовање за одрживи развој и одрживе стилове живота, људска права, родну равноправност, промоцију културе мира и ненасиља, глобално грађанство и уважавање културне разноликости и доприноса културе одрживом развоју“. Циљ одрживог развоја 4 о образовању и Оквир за акцију за образовање 2030 наглашавају инклузију и правичност као постављање темеља за квалитетно образовање. Инклузивно образовање подразумева обезбеђивање приступа квалитетном образовању за све ученике ефективним задовољавањем њихових различитих потреба на начин који одговара, прихвата, поштује и подржава, и зато осигурати да свако дете има једнаке могућности за напредак у образовању остаје изазов широм света.

■ Како би се ученици оснажили да као будући грађани учествују у култури демократије у ширем друштвеном, грађанском или политичком свету, они морају да уче и практичну компетенцију за демократску културу и интеркултурални дијалог на микронивоу друштва, у школској заједници. Стицање демократске културе задатак је читаве школе. То захтева да школа усвоји образовање за демократско грађанство и људска права као холистички школски приступ, као заједничку позадину сваке наставне активности у школи, како у разреду, тако и изван њега. То значи подучавање и учење о демократији и људским правима, кроз демократију и људска права и за генерације будућих грађана – демократија и људска права су предмет обраде у разреду (о), педагошка смерница за целу школу (кроз) и припрема за учешће кроз практично искуство у школи (за).

■ У складу са својом грађанском мисијом, школе имају фундаменталну улогу да негују вредности, навике, ставове и вештине неопходне да се подржи демократски начин живота. Визију демократије као начина живљења школе морају да подстичу кроз подучавање, обликовање и учење о демократском начину коегзистенције. Демократско грађанство се не стиче природним путем. Демократске компетенције се морају научити и вежбати у контексту интеракције са другима. Дефинисање демократског грађанства као једног од најважнијих циљева образовања упућује на потребу да се школе трансформишу у просторе у којима деца не само да стичу знања о демократији већ уче и кроз демократска искуства да би била спремна за будући живот као демократски грађани. То подразумева да и наставно особље са директором на челу мора стећи компетенције за демократску културу и практиковати их у школи како би пружили узор својим ученицима. Неопходно је да наставници схвате школу као заједницу која учи, и заједницу у којој се учење спроводи у пракси. Да би наставници деловали као заједница која учи, они морају бити повезани културом сарадње. У заједници која учи сарадња не само да побољшава академске резултате, већ и помаже члановима заједнице да развију самоспознају и самопоштовање. Ствара се динамична, компетентна партиципација кроз праксу. Сарадња наставника, међутим, не може бити ограничена само на традиционална питања о школском програму, активностима или дисциплинама, већ се мора фокусирати на бригу о потребама сваког ученика. Сваки наставник доприноси постигнућу сваког ученика из другачије перспективе, коју нуде или различити предмети, или различити наставни методи и стратегије које наставници користе. Уз то, и њихов заједнички циљ – успех ученика – захтева холистички приступ у настави који подстиче наставнике на сарадњу, јер њихово подучавање, без обзира на то колико су различити њихови предмети, дели специфичне потребе и изазове. Сви наставници раде са ученицима истих старосних група и суочавају се са истом разноврсношћу међу њима.

■ Ниво образовања који је данас ученицима потребан далеко превазилази способност да читају, рачунају и пишу. Уместо тога, ученицима је потребно образовање које укључује боље разумевање света, логично, критичко и креативно размишљање, способност повезивања апстрактног са конкретним и разумевања апстрактних концепата и симбола, способност тумачења чињеница и налаза истраживања и способност самосталног и кооперативног учења. Ученицима је данас потребно да кроз образовање постану функционално писмени. образовање за демократско грађанство и људска права бави се свим наведеним компетенцијама и обогаћује их вредностима и ставовима који чине културу демократије. образовање за демократско грађанство и људска права пружа такав концепт писмености за међупредметни и холистички школски приступ. Холистички приступ обогаћује и јача наставу као основни принцип школског живота, не само у одељењу

већ у свим школским просторима, па чак и изван просторија школе. Савет Европе, који има дугу традицију подршке развоју образовања на основу међународних стандарда и праксе, израдио је и промовисао концепт развоја школе којим се наглашава интегрални и реципрочни однос између демократије и образовања, а тиме и демократска мисија школе.

■ Концептуални модел Савета Европе за унапређење школе темељи се на нормативним начелима која се налазе у основи свих образовних политика и пракси, и полази од принципа да сва деца имају једнако право на квалитетно образовање у инклузивним школама и да школе имају демократску мисију. образовање се дефинише као холистички процес чији је циљ да подржи когнитивни, емотивни и грађански развој деце. Демократски и инклузивни развој школе схвата се као свеобухватан процес, који се бави свим нивоима школског живота и укључује све актере, директоре, наставнике, ученике, родитеље и ширу друштвену заједницу.

■ Савет Европе је 2018. године објавио *Референтни оквир компетенција за демократску културу (РОКДК)*. Референтни оквир састоји се од три књиге креиране са циљем да младе људе подуче демократским компетенцијама потребним за ефикасно учење у друштву; компетенцијама које ће их оспособити да бране и промовишу људска права, владавину закона и демократију. У првој књизи изложени су контекст, концепти и модел компетенција за демократску културу; друга разрађује дескрипторе компетенција за демократску културу; а трећа књига је водич за имплементацију. РОКДК намењен је и креаторима образовних политика и практичарима у свим секторима образовања тако што им пружа систематски приступ у планирању наставе, подучавању и процени компетенција за демократску културу.

■ У опису концептуалног модела компетенција за демократску културу које ученици треба да стекну да би делотворно учествовали у култури демократије, концепт компетенција односи се на „психолошке ресурсе“ појединца – вредности, ставове, вештине, знање и критичко разумевање. Сходно томе, РОКДК организован је у четири поља, два из афективног (вредности и ставови) и два из когнитивног (вештине и знање и критичко разумевање) домена. Свако поље садржи неколико компетенција, тако да у РОКДК има укупно 20 компетенција.¹

■ РОКДК може бити употребљен у сваком типу курикулума: садржајно оријентисаном, циљно оријентисаном и курикулуму оријентисаном на исходе учења или оном који је базиран на компетенцијама. Оквир такође дефинише методе реализације наставе и учења, примену различитих интерактивних облика рада, путем којих ученици могу да унапреде ниво своје компетенције. КДК могу да се развијају кроз наставу обавезних и изборних предмета, али и међупредметно, кроз ваннаставне активности, као и рад школског ученичког парламента. Развој и усвајање КДК заправо подстиче и омогућава укупан школски амбијент почевши од оног који остварује демократско управљање школом, као и амбијент који школа постиже у комуникацији са локалним заједницама и са другим школама, све до конкретне атмосфере у учионици, у учењу и подучавању.

■ Компетенције за демократску културу не јављају се и не користе одвојено већ увек у кластерима. Компетентност и компетенције саме по себи су невидљиве и доступне су само путем теорије и модела. Оне су, међутим, видљиве у понашању неке особе, тј. у томе шта она ради, мисли, каже или како комуницира са другима. Сходно томе, у Оквиру компетенција за демократску културу формулисани су и дескриптори за свих двадесет компетенција.² Ти дескриптори представљају скуп позитивних описа видљивог понашања које је индикатор да је особа достигла одређени ниво напретка у специфичној компетенцији. Развијени дескриптори представљају битан ресурс за оне који желе да користе Референтни оквир у образовном амбијенту пошто они обезбеђују операционализацију компетенција садржаних у моделу Референтног оквира у смислу конкретних понашања које ученици могу показати. Помоћу њих наставници могу проценити ниво развијености

¹ Види: *Референтни оквир компетенција за демократску културу. Књига 1. Контекст, концепти и модел.* Савет Европе, 2018.

² Види: *Референтни оквир компетенција за демократску културу. Књига 2. Дескриптори компетенција за демократску културу.* Савет Европе, 2018

компетентности својих ученика, посматрајући њихово понашање у демократским или интеркултуралним ситуацијама. За формулацију дескриптора коришћен је језик „исхода учења“. То значи да се они могу користити не само као критеријуми вредновања степена демократске компетентности и прогреса већ и да се формулишу општи критеријуми за вредновање ученика; за изразу курикулума и у сврху педагошког планирања. Дескриптори компетенција за демократску културу могу да се користе у формалном или неформалном вредновању да би се верификовали постигнути исходи учења. Дескриптори се могу користити и за систематизацију вредновања. Коришћењем дескриптора утврђују се три нивоа постигнућа – основни, средњи и напредни.³

У образовању за демократију и људска права школама је потребан међупредметни наставни приступ. Компетенције за демократску културу се не јављају појединачно већ су међусобно повезане и испреплетене са самим наставним процесом, који чине наставни садржаји и методе и технике реализација истих. Развој компетенција може се подстицати колико кроз садржаје одређених предмета, толико и кроз саму организацију наставе, тј. методе које се примењују. Методе којима се реализује наставни процес тесно су увезане са компетенцијама за демократско друштво. Развијање КДК треба да буде комплементарно развијању општих компетенција и да се не примењује на посебно изабраним наставним јединицама или

садржајима програма већ увек, на сваком часу, и што је више могуће у корелацији са осталим предметима. Није неопходно да наставници одустају од онога што већ раде него само да направе додатни корак у обогаћивању своје праксе укључивањем компетенција за демократску културу у своју наставу по моделу КДК Савета Европе.

У овом приручнику дати су примери како се кроз предметну наставу, у складу са узрастом и развојним карактеристикама ученика, могу развијати и компетенције за демократску културу. Примери су дати кроз предмете Српски језик / Српски језик и књижевност, Математика, Свет око нас / Природа и друштво, Страни језик, Историја, Географија, Физика, Хемија, Психологија и Грађанско васпитање. Богату лепезу анализе и примера активности у приручнику развили су стручњаци из Завода за унапређивање образовања и васпитања РС. Примери су осмишљени тако да наставницима предочавају могућности како кроз своје програме и методе подучавања могу радити на развијању компетенција за демократску културу.

Тако се на примеру анализе приповетке Аска и вук Иве Андрића, датом из књижевности, наставнику пружа могућност да кључне сегменте структуре и идејног слоја дела проблематизује на начин да ученике „отвори“ за критичко тумачење којим развијају компетенције за демократску културу.

На основу партиципације ученика у анализи Андрићеве приповетке, кроз коју се може развијати читав кластер компетенција – вредновање људског достојанства и људских права, вредновање

културне разноликости, као и способност критичког и аналитичког размишљања – наставник може да прати и процењује степен развоја компетентности ученика користећи кореспондирајуће дескрипторе компетенција. Ако, на пример, наставник препознаје да ученик „заступа став да друштво треба да заштити и поштује посебна права деце“ (дескриптор 102) и да „свако треба да призна основне слободе сваког људског бића“ (дескриптор 103), процењује се да је то основни ниво постигнућа у вредновању људског достојанства и људских права. Ако пак наставник препознаје да ученик „брани став да су људска права потребна сваком људском бићу да може да живи достојанствено“ (дескриптор 106), процењује се да је то средњи ниво постигнућа. Исто тако, коришћењем описних дефиниција дескриптора, може се проценити и да ли су ученици достигли напредни ниво компетентности у одговарајућем домену компетенција за демократску културу.

За решавање проблема у математици активности којима се достижу исходи могу директно допринети развијању највећег дела компетенција из категорија Вештине (првенствено вештине аналитичког и критичког размишљања) и Знање и критичко разумевање, као и компетенција из категорије Ставови (одговорност, самоефикасност).

³ Види детаљније поглавље 3, стр. 77

■ На примеру датом за 5. или 6. разред, планирање кућног буџета, што подразумева прикупљање и анализу података из различитих извора, ученици развијају вештину аналитичког и критичког размишљања, вештине за сарадњу, одговорност, поштовање, самоефикасност, вештине за решавање сукоба. Ако наставник прати развој способности аналитичког и критичког размишљања и ако перципира да ученик „користи доказе да поткрепи своје мишљење“ (дескриптор 1102), то се вреднује као основни ниво постигнућа. Ако ученик „може да процени ризике повезане са различитим опцијама“ (дескриптор 1119), на средњем је нивоу компетентности, а ако „може да анализира како делови целине међусобно делују како би произвели укупне резултате“ (дескриптор 1145), постигао је напредни ниво вештине аналитичког и критичког размишљања. Ученик који „ствара ентузијазам међу члановима групе у циљу постизања заједничких циљева“ (дескриптор 1629) развио је напредни ниво вештине за сарадњу, а када „показује самопоуздање да зна како да поступа у непредвиђеним ситуацијама захваљујући својој снажљивости“ (дескриптор 823), развио је напредни ниво самоефикасности.

■ Кроз пример истраживачког рада на тему заштите животне средине, организованог у оквиру наставе хемије, где је један од циљева активности и развијање грађанског духа, компетенције из домена ставова, ниво постигнуте компетентности ученика може бити основни ако ученик, на пример, „сарађује са другим [ученицима] на циљевима од заједничког интереса“ (дескриптор 602), средњи ако ученик „разматра шта се може урадити да заједница постане боље место“ (дескриптор 606), или напредни ако ученик „предузима кораке да се информише о грађанским питањима“ (дескриптор 615).

■ Овим методом вредновања, применом дескриптора, могуће је проценити присуство индикатора демократских компетенција у настави за различите предмете, као и у ваннаставним и наставним активностима. На основу препорука и истакнутих примера, наставници могу да стекну јаснију визију како да примене ове индикаторе у планирању и реализацији својих часова без обзира на предмет или област.

■ Кроз примере међупредметног развијања КДК датим у овом приручнику, показан је принцип по којем се компетенције могу континуирано развијати и усавршавати кроз све предмете и све видове наставе; да компетенције нису само садржај већ и начин учења и подучавања. Већина датих примера може послужити као основ за осмишљавање активности које се могу реализовати и на часовима других предмета или при реализацији интегративне или пројектне наставе. Као што се тумачењем одређених тематско-проблемских слојева књижевних дела континуирано развијају вештине критичког и аналитичког размишљања, језичке вештине, толеранција према различитом мишљењу, вредновање људског достојанства и људских права, тако и активности којима се достижу исходи што се односе на решавање проблема у математици могу директно да допринесу развијању највећег дела компетенција из категорија Вештине, првенствено вештине аналитичког и критичког размишљања, потом из категорије Знање и критичко разумевање, као и компетенција из категорије Ставови – одговорност, самоефикасност. Као што је учење страног језика увек интеркултурно учење, тако и географија, на примерима економских, политичких, еколошких и културних појава и процеса у свету, омогућава вредносну оријентацију и прихватање различитости.

■ Интегрисање компетенција за демократску културу у наставни процес и општи живот школе суштински је значајно да би се деца и млади опремили вредностима, ставовима, вештинама и критичким промишљањем који су неопходни за њихов будући и приватни и професионални живот или као индивидуама или као члановима друштва.

■ Ради брже и лакше доступности, у приручник је укључен и шематски приказ компетенција за демократску културу са комплетним регистром дескриптора. Регистри дескриптора иницијално су објављени у *Референтном оквиру компетенција за демократску културу. Књига 2* (Савет Европе, 2018).

ПРИМЕРИ МЕЂУПРЕДМЕТНОГ РАЗВИЈАЊА КДК

На основу досадашњих информација, процените колико ваша наставна пракса доприноси развоју КДК по Контролној листи која се налази на страни 114.

СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

ЦИЉ УЧЕЊА ПРЕДМЕТА

Циљ учења српског језика и књижевности је да се ученик оспособи да правилно користи српски језик у различитим комуникативним ситуацијама, у говору и писању, и да кроз читање и тумачење књижевних дела из српске и светске баштине развија емоционално, естетско, морално и критичко доживљавање и промишљање стварности.

Српски језик/Српски језик и књижевност је предмет заступљен током целокупног школовања. Њиме се стичу знања из области науке о језику, науке о књижевности и језичке културе. Знања и компетенције које се развијају учењем овог предмета играју кључну улогу у развијању комуникативних способности код ученика у процесу учења и образовања у целини.

ПОВЕЗАНОСТ И ДОПРИНОС ПРЕДМЕТА РАЗВИЈАЊУ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

Елементи компетенција за демократску културу у области Језик могу се препознати у појединачним исходима у подобласти Историја језика и готово у свим исходима области Језичка култура. У подобласти Граматички систем језика ако и није могуће препознати ове елементе експлицитно у исходима, они су имплицитно присутни у општим предметним и специфичним предметним компетенцијама, развијеним на три нивоа.

Елементи компетенција за демократску културу у области Књижевност препознају се у готово свим исходима, а методичко-дидактичко упутство за развој садржаја и кључних појмова даје експлицитне смернице за тумачење и критичку анализу различитих слојева књижевног дела, разумевање сопственог живота и друштва у којем ученик живи на основу етичких и естетских принципа дела а, сходно томе, издвајају се и смернице за дискутовање са уважавањем различитих ставова на основу аргумената (из текста).

Уједначеним проучавањем језичког система, увежбавањем језичких изражајних средстава и тумачењем књижевних дела, континуирано се развијају вредности, ставови, вештине, знање и критичко разумевање којима су обухваћене компетенције за демократску културу. Како садржаји предмета, у сегменту Књижевност, обухватају корпус различитих дела кроз историју светске и српске књижевности а у складу са узрастом и развојним карактеристикама ученика, читање, анализа, критичко тумачење тих дела доприноси диференцирању ставова код ученика, толеранцији према различитом мишљењу, способности аргументованог излагања својих уверења и закључака. Тиме се усавршавају језичке и комуникативне вештине, критичко разумевање света, поштовање, вештине за сарадњу и решавање сукоба. Читањем класичних дела домаће и светске књижевности доприноси се развијању КДК тако што ученици обликују вредности и ставове. Приликом обраде појединог књижевног дела наставници могу упућивати ученике да врше анализу из перспективе компетенција за демократску културу тако што ће се усмерити ка препознавању одређених тематско-проблемских слојева дела, тумачити их, промишљати, дискутовати о њима и сл. У сегменту предмета Језичка култура све компетенције за демократску културу се додатно развијају обрађивањем садржаја везаних за говорне вештине (акцентски систем језика, правопис, семантика...) са посебним нагласком на језичке и комуникативне вештине, вештине за сарадњу, решавање сукоба и слушање и опажање. Оне се могу остваривати кроз говорне вежбе (дискусија, беседништво, презентација...), писане вежбе (есеј, пословно писмо, образложење, молба, захтев...). Поред развијања поменутих вештина и садржајем таквих вежби могу се развијати КДК – теме о којима се говори или пише покретаће мисаони процес везан за поштовање других, грађански дух, грађанска права, друштвену одговорност, отвореност према другим културама, уверењима, погледима на свет и праксама и сл. Све те компетенције из Референтног оквира унапређују се са развијањем знања из граматичког система језика. Тачније, развијање знања из фонетског, морфолошког, синтаксичког и стилистичког аспекта науке о језику, поред тога што доприноси достизању компетенција за аутономне вештине учења, оспособљава ученика да овлада језичким и комуникацијским вештинама преко којих ће моћи да стекне све поменуте компетенције из области Књижевност и Језичка култура. Развијање компетенција за демократско друштво не може се поставити као издвојени задатак. Вредности, ставови и вештине за демократско друштво треба да се сукцесивно уводе у већину наставних садржаја, а нарочито у методичко-дидактичком приступу готово свим садржајима у предмету Српски језик. Све вредности издвојене удокументу развијају се сукцесивно током целог образовног процеса који је везан за предмет Српски језик / Српски језик и књижевност.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ЈЕЗИК, КОМУНИКАЦИЈА, ФЛЕКСИБИЛНОСТ, КРИТИЧКО ЧИТАЊЕ, КРИТИЧКО СЛУШАЊЕ, КРИТИЧКО РАЗУМЕВАЊЕ, КРЕАТИВНОСТ, ПОШТОВАЊЕ, ТОЛЕРАНЦИЈА, СТАВОВИ, РАЗУМЕВАЊЕ ЗА ДРУГАЧИЈЕ, САРАДЊА, ГРАЂАНСКА ПРАВА, ДРУШТВЕНА ОДГОВОРНОСТ.

ПРИМЕРИ РАЗВИЈАЊА КДК

Како се критичко мишљење снажно развија управо од 11. године, на овој компетенцији треба радити од најранијег узраста. Развојно гледано, основа за развој критичког мишљења јесте развој способности децентрације у мишљењу, тј. способности да се једна појава или предмет сагледа не само из свог угла, са своје позиције већ и из разних других углова и са разних других позиција, позиција вршњака, одраслих, других извора учења. Та способност се јавља у основном облику између седме и девете године, развија се до једанаесте године, а од тог узраста неопходно је на њој додатно „радити“ како би се усавршавала до краја живота.⁴ С друге стране, ставови и вештине неопходни су за будући развој, али су и темељ за добру и креативну атмосферу у одељењу/групи.

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ ВЕЖБЕ

Циклус: први

Разред: четврти

ОРГАНИЗУЈУ СЕ ВЕЖБЕ:

**одређивања значења усталењих
израза; састављања речи
на основу датог почетног и
последњег слова; допуњавања
низа речима које су повезане са
датом речју.**

Исходи: На крају разреда ученик ће бити у стању да:

- прилагоди језички израз комуникативној ситуацији - формалној и неформалној;
- повеже информације исказане у линеарном и нелинеарном тексту и на основу њих изводи закључак.

⁴ Види опширније: Пијаже Ж. и Инхелдер Б., *Интелектуални развој детета*. Београд: ЗУНС, 1978; Брковић, Алекса. *Развојна психологија*. Чачак: Регионални центар за професионални развој запослених у образовању, 2011.

Ученицима се може, за почетак, дати табела са изразима у коју ће уписати (радећи у пару) своје тумачење пренесеног значења.

Он ми је десна рука .	
Треба одвојити жито од кукоља .	
Он је луд за њом .	
Цело јутро лупам главом о зид .	
Добићемо то кад на врби роди грожђе .	
Ја сам дигла руке од тога .	
Све ће то изаћи на светлост дана .	
На крају смо нашли заједнички језик .	
Не играј се ватром!	
То ти је буре без дна .	
Добио сам зелено светло од маме.	
Радимо пуном паром .	
Спреман сам ко запета пушка .	
Испеци па реци .	
Језик је убојито оружје .	

Даље се може разговарати о издвојеним значењима:

1. **Десна рука** (значење, да ли је увек применљиво, како ово тумаче леворуки људи, зашто је толико значајна десна рука... повезивање са животом, смислено учење... Даље, како би ово схватили ученици који из различитих разлога немају десну руку...). *Тумачењем овог израза развијају се толеранција, емпатија, разумевање другог, вредновање људског достојанства, сарадња...*
2. Зашто треба да одвајамо жито од кукоља? Којим примерима из свакодневног живота се може поткрепити? Када смо то сами радили? Шта значи **жито**, а шта **кукољ**? Да ли се значење може злоупотребити? Да ли сви на исти начин схватамо овај савет? Ученике треба подстаћи да наведу пример. Затим се о њему разговара (води се рачуна о различитим ставовима, толеранцији...). *Тумачењем овог израза развијају се ставови, толеранција, знање и критичко разумевање језика и комуникације.*
3. Зашто „**луд**“? Због чега се заљубљеност/љубав повезује са лудошћу? Како исказујемо наклоност? Како не треба да исказујемо наклоност?... *Тумачењем овог израза развијају се знање и критичко разумевање себе...*
4. На крају смо нашли **заједнички језик**. Које је значење заједничког језика? Како се долази до заједничког језика? Да ли је могуће „наћи“ заједнички језик ако имамо супротстављена мишљења? Који је најбољи начин да то постигнемо? (Може се наћи тема за дебату, усклађену са годинама, шта треба јести / шта не треба јести за ужину?) *Тумачењем овог израза развијају се знање и критичко разумевање себе, језичке и комуникативне вештине, отвореност према другим културама и праксама, флексибилност и прилагодљивост...*
5. Не **играј се ватром!** Зашто је ватра опасна и како може бити савезник, а како опасан противник? Зашто ватра представља напредак и моћ, са једне стране, и силу опасну по живот, с друге стране? Која све значења „ватра“ има? Ученици треба да „преведу“ ову реченицу користећи свакодневне примере. *Тумачењем овог израза развијају се језичке и комуникативне вештине, поштовање, одговорност, толеранција према двосмислености, вештина решавање сукоба...*
6. **Испеци па реци**. Растумачити значења. Из свакодневног живота дати примере зашто је боље добро размислити, па изговорити. Како се понашамо када смо љути? Има ли увреда икакав ефекат? Да ли је боље некеме јасно објаснити зашто нешто не треба да ради?... Како се понашамо када смо увређени, а како када нам неко објасни зашто смо погрешили? *Тумачењем овог израза развијају се језичке компетенције, поштовање, вештина решавања сукоба, одговорност, знање и критичко разумевање себе...*
7. **Језик је убојито оружје**. Повезати са претходним значењем. Зашто се језик поистовећује са опасним оружјем? Искуства из свакодневног живота. Да ли језик треба да буде оплемењујуће средство (подршка, утеха)? Када је дозвољено користити језик као „оружје“? *Тумачењем овог израза развијају се језичке компетенције, поштовање, вештина решавања сукоба, одговорност, знање и критичко разумевање света, толеранција према двосмислености...*

Сва ова питања развијају компетенције за демократско друштво (вредности, ставове, све вештине, као и критичко разумевање). Акцент треба ставити на „смислено учење“, а не на проста језичка тумачења. Само тако етимологија устаљених израза биће јасна ученицима и они ће, на сопственом примеру, бити у стању да прихвате вредности и ставове савременог демократског друштва.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
АНАЛИЗА ПРИПОВЕТКЕ
АСКА И ВУК**

Циклус: други

Разред: шести

Област: Књижевност

Одабиром било ког садржаја из програма наставе и учења из области Књижевност наставник може приликом обраде – тумачења и анализе – посебан акценат ставити на развијање КДК. Према је развијање компетенција за демократску културу најчешће подразумевани и често имплицитни процес приликом ваљаног приступа књижевном делу, понекад је потребно посебно га освестити, најпре у сопственој припреми за час, а потом, у неким ситуацијама, експлицитно предочити ученицима неке, за ту тему, кључне компетенције.

На примеру приповетке Аска и вук Иве Андрића томе се може приступити на неколико нивоа.

Основну тему приповетке – положај уметности у грађанском друштву и могућност уметности да мења свет – могуће је кроз анализу ликова и радње тумачити у контексту освешћивања компетенција за демократску културу. Разговор са ученицима о положају овчице Аске у њеној заједници треба да иде у правцу „распакивања“ приповедачке алегорије, што би довело до дискусије о томе да ли талентованог појединца треба подржати у развоју његових способности и афинитета – што је радила Аскина мајка Аја уписавши је у балетску школу – или инсистирати на томе да се такав појединац не треба издвајати из обичаја и просека свога друштва да не би изазвао проблеме и себи и другима. Овакви разговори при анализи дела развијају код ученика вештине критичког и аналитичког размишљања, језичке вештине, а истовремено они кроз анализу развијају вредности као што су људско достојанство и људска права, те култура разноликости. Укрштање два различита културолошка контекста – сеоска или патријархална средина коју оличавају Стрме ливаде на којима живи главна јунакиња и уписивање у балетску школу која је сигнификант урбанитета – представља тачку развоја личности и развијања грађанског духа – превазилажење патријархалних и конзервативних стега и отварање за уметничко обликовање личности.

Централни сукоб у приповеци – сусрет са вуком и балетска игра која оплемењује крвника и јунакињу продужава живот – може се тумачити из аспекта борбе за вредновање демократије, поштења, правде, једнакости и владавине права. Позиција крвника и жртве може бити полазиште за критичко расуђивање о људској равноправности, правди, понашањима у оквиру закона, недопустивости насилништва и уопште уздизање принципа слободе.

Уметност – **балетска игра** – може се поставити као једно, можда и најважније цивилизацијско средство за оплемењивање, развијање емпатије, поштовања према другима, самосавлађивања и кориговања ригидних, ауторитарних и насилничких модела у људској природи и људском понашању.

Критичко расуђивање ученика може се управљати у смеру расправе о оправданости одмазде – **убиство вука, или идеје о могућности трајне трансформације** – да ли би се вук могао променити и постати бољи, престати да буде крволочак након уметничке иницијације.

Овакви аспекти у обради приповетке не морају бити „програмски“. Наставник не треба да занемари уобичајени приступ делу, али ове кључне сегменте његове структуре и идејног слоја може да проблематизује на начин да ученике „отвори“ за критичко тумачење којим развијају компетенције за демократску културу.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
КРИТИЧКА АНАЛИЗА
ПРОПАГАНДНИХ
ТЕКСТОВА**

Циклус: други

Разред: осми

Област: Језичка култура

Исход: На крају године ученик ће бити у стању да уочи манипулацију у пропагандним текстовима.

Садржај: Пропагандни текстови (рекламе и слично)

За постизање овог исхода потребно је познавати не само КДК већ је неопходно да наставници буду медијски писмени. Кључна вештина је критичко читање/слушање рекламног текста.

Ову тему наставници могу да обраде на различите начине: разговором, планираним активностима, малим истраживачким задацима. Кључно је утврдити колико су ученици изложени рекламним порукама. Може се почети питањима:

1. Где најчешће срећете рекламне поруке?
2. Да ли у школи или на путу од куће до школе срећете поруке које нешто оглашавају?
3. Да ли уочавате поруке на предметима у учионици (свеске, оловке, флашице воде, одећа, обућа...)?
4. На који начин рекламе привлаче пажњу?

Могуће је реализовати мали пројекат - анализа телевизијске рекламе. Ученике треба поделити на групе, где ће једна установити који се производи најчешће рекламирају, друга - колико информација заиста можемо добити гледајући рекламу, а трећа - колико је у рекламама заступљена машта, а колико стварност.

Могуће је урадити и „домаћи задатак“: На путу од куће до школе забележи рекламе које примећујеш и покушај да одговориш на питања:

1. Где се реклама налази?
2. Шта рекламира оглас?
3. Да ли се у твојој породици користи тај производ?
4. Да ли мислиш да ове рекламе имају некакав утицај на тебе?
5. На који начин можеш да се супротставиш осећању ускраћености? (Шта из нематеријалног света може да замени потребу за рекламним производом?)

Важно је да ученици схвате разлику између идеалне слике коју реклама пружа (продаја идеје и фантазије) и стварног живота. Такође, могуће је разговарати са ученицима да ли постоји нешто нематеријално што ће надоместити осећање ускраћености ако неки производ немамо.

Наведени примери пружају могућност развијања КДК из домена:

- Ставови: *Толеранција према двосмислености.*
- Вештине: *Аутономне вештине учења; Вештине аналитичког и критичког размишљања; Вештине слушања и опажања; Емпатија; Флексибилност и прилагодљивост; Језичке, комуникативне и вишејезичне вештине; Вештине за сарадњу.*
- Знање и критичко разумевање: *Знање и критичко разумевање језика и комуникације; Знање и критичко разумевање света: политике, права, људских права, културе, култура, религије, историје, медија, економија, околине, одрживости.*

ОПШТЕ СРЕДЊЕ ОБРАЗОВАЊЕ – ПРИМЕРИ ЗА СВЕ РАЗРЕДЕ

Полазећи од исхода у програму наставе и учења за трећи разред гимназије из области Језичка култура који гласи: саслуша туђе мишљење и узме га у обзир приликом своје аргументације, наставник треба да координира расправу о задатој теми/проблеми трудећи се да у потпуности досегне овај исход, којим се развијају вештине за сарадњу, језичке и комуникативне вештине, вештине слушања и опажања, као и ставови поштовања, грађанског духа, толеранције према двосмислености.

Ученици се могу поделити у парове или у групе, тако да једна група заступа и аргументовано образлаже једну тезу у дебати, а друга група другу, њој супротстављену. Теме за дебату/расправу/полемику могу се бирати из различитих друштвених ситуација, али и из књижевних дела која ученици у том разреду (или неком другом разреду) обрађују.

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
ДЕБАТА НА ТЕМУ ВУК
И ДОСИТЕЈ: НАРОДНИ
ИЛИ СРПСКОСЛОВЕНСКИ
(СЛАВЕНОСРПСКИ)

Дебата о овој теми треба да се обликује у правцу изношења ставова зашто је Вукова реформа језика и писма била добра, шта су њене карактеристике, предности, последице, и с друге стране, шта се изгубило потискивањем српскословенске језичке традиције, лексике и културалног модела који је она носила. Оваква дискусија може развити ставове отворености према другачијим културама, уверењима, погледима на свет и праксама, као и знање и критичко разумевање језика и комуникације, те критичко разумевање културе, политике, историје.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
СУОЧАВАЊЕ СТАВОВА
НА ТЕМУ СКЕРЛИЋ
ПРОТИВ ДИСА**

мишљењима, толеранцију, вештине аналитичког и критичког раз-мишљања; вештине слушања и опажања; емпатију; флексибилност и прилагодљивост; језичке, комуникативне и вишејезичне вештине; вештине за сарадњу; знање и критичко разумевање себе; знање и критичко разумевање језика и комуникације.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
СУОЧАВАЊЕ СТАВОВА
НА ТЕМУ АНА КАРЕЊИНА**

Дебата о овој теми може да се развија тако што ће једна група ученика заступати став да је Ана Карењина била у праву што је у име љубави пркосила свим друштвеним скрупулама, и друга група која ће заступати став да мајчински принцип треба да буде изнад принципа слободе љубави. Кроз ову дебату ученици развијају ставове отворености према другачијим уверењима, праксама и погледима на свет, поштовање и вредновање људских права, демократије, знање и критичко разумевање историје и културе.

**УМЕСТО
ЗАКЉУЧКА**

Изложени примери развијања КДК у настави треба да покажу принцип по којем се оне могу континуирано развијати и усавршавати. Обрада садржаја из програма наставе и учења из визуре Референтног оквира КДК не значи елиминисање или умањивање других аспеката обраде предвиђених стратегијом образовања и подразумеваних природом предмета. Напротив, развијање КДК треба да буде комплементарно развијању компетенција за националну културу, родну равноправност и медијску писменост. Стога, оно се не примењује на посебно изабраним наставним јединицама или садржајима програма већ увек, на сваком часу, и што је више могуће у корелацији са осталим предметима.

МАТЕМАТИКА

На основу досадашњих информација, процените колико ваша наставна пракса доприноси развоју КДК по Контролној листи која се налази на страни 114.

ЦИЉ УЧЕЊА ПРЕДМЕТА

У свим циклусима образовања у циљу учења математике истиче се важност овог предмета за:

- развијање способности апстрактног, критичког и логичког мишљења;
- способност комуникације математичким језиком;
- оспособљавање за примену стечених знања и вештина на решавање проблема у свакодневном животу и даљем школовању.

Развијање ових способности директно води ка развоју компетенција за демократску културу. На пример, развијање способности апстрактног, критичког и логичког мишљења је директно повезано са вештинама аналитичког и критичког размишљања, способност комуникације математичким језиком са језичким и комуникативним вештинама и знањем и критичким разумевањем језика и комуникације.

Математика је у систему образовања и васпитања обавезан предмет у свих 11, односно 12 разреда предуниверзитетског образовања. У првом циклусу (од 1. до 4. разреда) ученици имају 5 часова недељно, у другом циклусу (од 5. до 8. разреда) 4 часа недељно, у средњим школама, у зависности од врсте школе, од 2 до 5 часова недељно (нпр. музичке школе имају 2 часа недељно, а природно-математички смер гимназије има 5 часова недељно у свим разредима осим у првом разреду када имају 4 часа), а ученици са посебним способностима за математику имају 8 часова недељно предмета из области математике. Из овога се види да је значај изучавања математике препознат у образовном систему Републике Србије.

Учењем математике, ученици усвајају математичке концепте, знања и вештине који су значајни за развој логичког и апстрактног мишљења, а њиховом применом ученици се оспособљавају за решавање различитих проблема у свакодневном животу и даљем школовању, за критичку анализу различитих приступа и могућих решења тих проблема.

Важна карактеристика програма математике, нарочито у основној школи, јесте спирална структура, у којој се области у свим разредима понављају, али се исходи и садржаји проширују. Тако, на пример, у првом циклусу су називи тема исти за сва четири разреда: Бројеви, Геометрија и Мерење и мере.

ПОВЕЗАНОСТ И ДОПРИНОС ПРЕДМЕТА РАЗВИЈАЊУ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

Допринос математике развијању компетенција за демократску културу, иако то на први поглед не изгледа тако, није мали и безначајан. Математика највише доприноси развоју компетенција из групе **Вештина** (вештине аналитичког и критичког размишљања, вештине слушања и опажања, језичке и комуникативне вештине...), затим **Знање и критичког разумевања** (знање и критичко разумевање језика и комуникације, знање и критичко разумевање света), а допринос вредностима и ставовима није директно видљив.

Повезаност програма наставе и учења математике са компетенцијама за демократску културу се види и у Упутству за дидактичко-методичко остваривање програма, у коме се наводи да ученике треба оспособљавати за примену логичко комбинаторног мишљења, извођење закључака и доношење одлука; да са нивоа визуелизације треба прећи на ниво анализирања и апстракције; да ученике треба оспособити за правилно коришћење математичког језика...

Елементи који доприносе развоју компетенција за демократску културу су видљиви у неким исходима програма математике (првенствено исходи који се односе на решавање проблема), али постоје и исходи у којима они постоје, али нису експлицитно видљиви. Како се исходи могу достићи кроз различите начине рада и активности, наставник може организовати час тако да се кроз достизање ових исхода развијају и компетенције за демократску културу.

Активности којима се достижу исходи који се односе на решавање проблема могу директно да допринесу развијању највећег дела компетенција из категорија **Вештине** (првенствено вештине аналитичког и критичког размишљања) и **Знање и критичко разумевање**, као и компетенција из категорије **Ставови** (одговорност, самоефикасност). Решавање проблема у математици подразумева прикупљање и анализу података из различитих извора, формулисање питања, аналитичко и критичко размишљање, анализу могућих решења и избор најоптималнијег, као и аргументовано образложење коначног решења. Из овога се прилично јасно види веза са поменутима компетенцијама. Пример за активности овог типа је дат у програму за пети разред: групни рад ученика на планирању кућног буџета – поред тога што представља основу за развој финансијске писмености, доприноси и развијању вештине сарадње, одговорности, самоефикасности, вештине за решавање сукоба...

Слично, исходи који се односе на правилно коришћење математичких симбола и математичког језика, анализу и образлагање решења задатка директно доприносе развијању компетенција *Знање и критичко разумевање језика и комуникације; Језичке, комуникативне и вишејезичне вештине*. На пример, исход који се односи на правилно коришћење речи *и, или, не, сваки, неки...* развија код ученика прецизно изражававање.

Поред тога, одговарајућом формулацијом задатака и налога могу се развијати и компетенције чија се веза са исходима не види експлицитно. На пример, од ученика се може тражити да истраже колико је жена, а колико мушкараца запослено у одређеној делатности или институцији (нпр. општини у којој живе), као и колико је жена, односно мушкараца на руководећим функцијама у тој делатности или институцији. Питање може бити да ли процентуална заступљеност полова одговара процентуалној заступљености у руководећим кадровима.

Налози у којима се тражи од ученика да нешто упореде, анализирају, идентификују, повежу и слично могу, ако се употребе на одговарајући начин, допринети развоју кључних компетенција за демократску културу. На пример, анализом особина датих геометријских објеката (задатак у којем ученици треба да уоче и означи да ли геометријске фигуре имају одређене особине) може се видети да немају сви исте особине, што је потенцијално добра ситуација да се успостави паралела са реалним светом.

Компетенције за демократску културу се развијају и кроз задатке и активности које подржавају суживот кроз: уважавање различитости, толеранцију, хуманост, солидарност, емпатију итд. Пожељно је ученике што чешће стављати у позицију да активно учествују и да се укључе у рад и самим тим преузму одговорност за своје учешће и резултате рада.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

МАТЕМАТИКА, РЕШАВАЊЕ ПРОБЛЕМА, АНАЛИЗА, ДЕМОКРАТСКА КУЛТУРА, КОМУНИКАЦИЈА, МАТЕМАТИЧКИ ЈЕЗИК, КРИТИЧКО МИШЉЕЊЕ, ДОКАЗ, АНАЛИТИЧКО МИШЉЕЊЕ, КОМПЕТЕНЦИЈЕ, ВЕШТИНЕ, АПСТРАКТНО МИШЉЕЊЕ, МАТЕМАТИЧКИ КОНЦЕПТ, ИЗРАЗ, ЈЕДНАКОСТ, ПОДАЦИ, БРОЈЕВИ, ЗНАЊЕ, РАЗУМЕВАЊЕ, САРАДЊА.

ПРИМЕРИ РАЗВИЈАЊА КДК

Компетенције за демократску культуру у програмима математике, као што је већ поменуто, нису експлицитно видљиве, али се зато кроз добро осмишљене примере ове компетенције могу развијати код ученика. У наставку је дато неколико примера којима се илуструје како се промишљеним активностима и задацима за ученике могу развијати компетенције за демократску культуру.

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: РЕШАВАЊЕ ЗАДАТКА – БРОЈЕВИ

Циклус: први
Разред: други или трећи

Ученике треба поделити у групе од по 4-5 ученика. Задатак сваке групе је да прикупи податке о томе шта су у претходних 7 или 10 дана ужинали у школи. Податке треба да прикажу табеларно и графички (сортиране према врсти ужине). Свака група презентује резултате и анализира добијене податке (које наведене ужине представљају пример здраве исхране, а које не).

На овај начин се садржаји математике повезују са *светом око нас/природом и друштвом, а развијају се и одговорност, вештине за сарадњу и вештине аналитичког и критичког размишљања.*

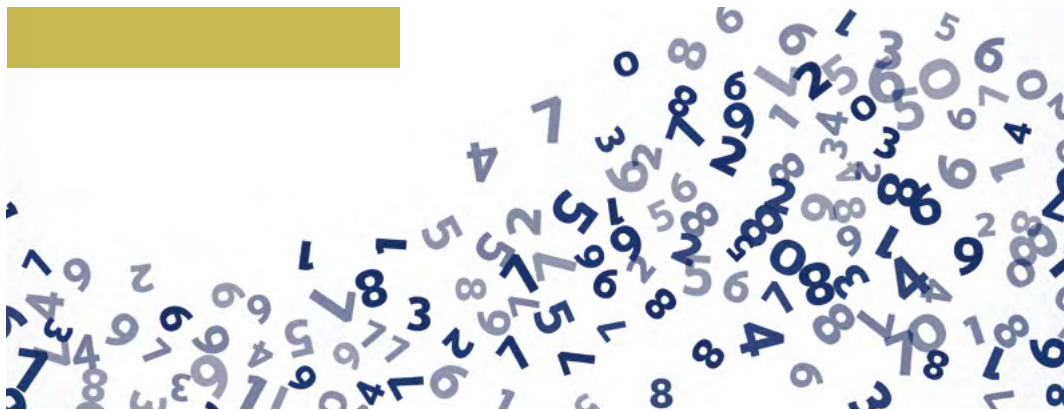
ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: РЕШАВАЊЕ ЗАДАТКА – БРОЈЕВИ / ПРИРОДНИ БРОЈЕВИ

Циклус: први или други
Разред: четврти – тема Бројеви;
пети – тема Природни бројеви и
операције са њима

Ученици се деле у групе и добијају задатак да истраже поступак множења природних бројева у Азији (Кина, Јапан, Индија) или наставник припрема материјале у којима су приказани поступци множења, а ученици треба сами да закључе како се множе бројеви на приказани начин. Групе презентују закључке до којих су дошли и приказују их на примеру који наставник задаје. Ови поступци множења ће неким ученицима више одговарати него стандардни поступак предвиђен програмом.

Било би добро да наставник, на крају часа, ученицима укаже на значајна открића на овим просторима, нпр. папир, барут, компас и штампање у Кини, или да захваљујући индијском записивању бројева,

Овај задатак пре свега је усмерен на развој компетенције *Отвореност према другим културама као и другим уверењима, погледима на свет и праксама*, али подстиче и *вештине за сарадњу и вештине аналитичког и критичког размишљања* итд.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
ВЕЖБА – ПЛАНИРАЊЕ
КУЋНОГ БУЏЕТА**

Циклус: други
Разред: пети или шести

Ученици треба да испланирају месечни буџет, с тим да свако од чланова исказује и своје потребе (нове патике, мајица, курс цртања и слично). Пошто није могуће испунити све жеље свих чланова групе, потребно је да се група договори и да одреди приоритете. У току њихових договора, поштар (наставник) доноси групама пошту, једна група добија казну за непрописно паркирање, другој групи стиже обавештење од банке да су им погрешно обрачунали већу рату кредита и да им банка враћа новац итд. Група треба да измени буџет који су до тада испланирали у складу са новонасталим околностима. На крају часа или на следећем часу групе презентују како су планирале буџет.

Кроз овај задатак ученици развијају *вештине за сарадњу, одговорност, поштовање, самоефикасност, вештине за решавање сукоба.*

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
РЕШАВАЊЕ ЗАДАТКА –
РАЦИОНАЛНИ БРОЈЕВИ
/ ПРОПОРЦИОНАЛНОСТ**

Циклус: други или средња школа
Разред: шести – тема Рационални бројеви; први средње школе – тема Пропорционалност

Овај задатак ученици раде у групама и треба да истраже колико је жена, а колико мушкараца запослено у одређеној делатности или институцији (нпр. општини у којој живе), као и колико је жена, односно мушкараца на руководећим функцијама у тој делатности или институцији. Затим је потребно да израчунају колико би мушкараца/жена на руководећим позицијама требало заменити женама/мушкарцима да би процентуална заступљеност полова на руководећим функцијама одговарала процентуалној заступљености полова у укупном броју запослених, а други део задатка би био колико још запослених одређеног пола треба да постану руководиоци да би процентуална заступљеност полова на руководећим местима и у укупном броју запослених била иста. Овим примером се развијају *вредновање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права, вештине за сарадњу, вештине аналитичког и критичког размишљања* итд.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
РЕШАВАЊЕ ЗАДАТАКА –
КВАДРАТНА ЈЕДНАЧИНА –
И КВАДРАТНА ФУНКЦИЈА**

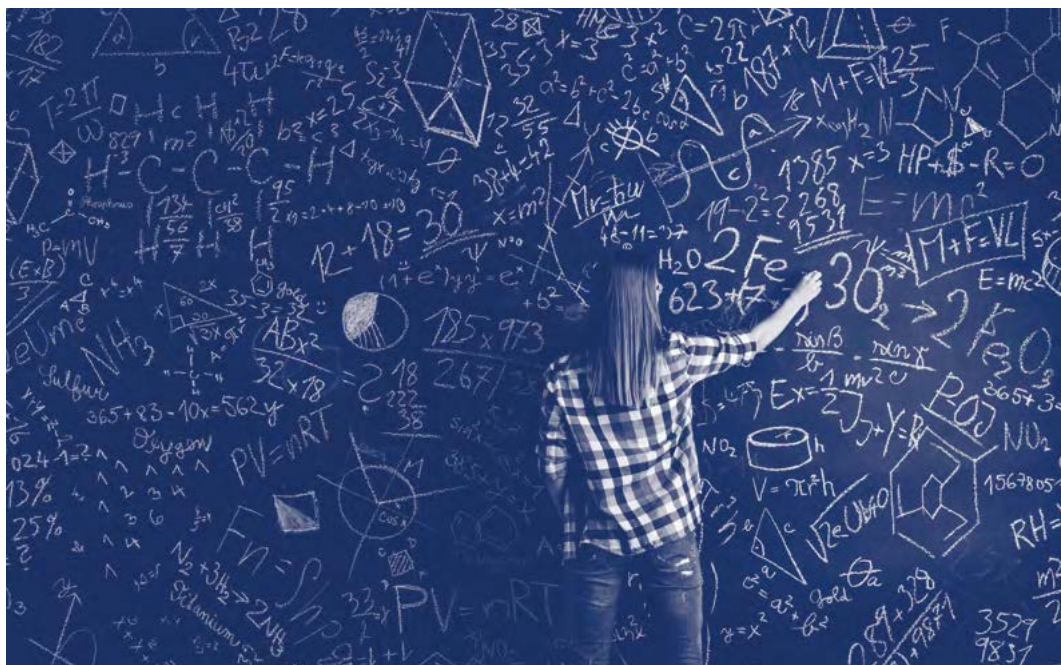
Циклус: средња школа
Разред: други

Ученицима треба дати следеће задатке:

1. Удаљеност два града је 588 km. Брзи воз пређе ту удаљеност 2 сата и 20 минута брже од путничког. Колика је брзина сваког од ових возова, ако се њихове брзине разликују за 21 km/h?
2. Удаљеност два града је 588 km. Брзи воз пређе ту удаљеност 2 сата и 20 минута, брже од путничког. Колика је брзина сваког од ових возова, ако се њихове брзине разликују за 21 km/h?

Ова два задатка на први поглед делују исто и треба питати ученике да ли примећују неку разлику у формулацији (запета). Ученици треба да реше оба задатка и да виде да су решења различита, односно да схвате колико један знак интерпункције или једна реч могу да промене смисао реченице. Овде се може навести и пример са везницима и и или, у коме се види да променом једне речи цела реченица мења смисао.

Овим примером се развија вештина слушања и опажања и знање и критичко разумевање језика и комуникације.

**УМЕСТО
ЗАКЉУЧКА**

Компетенције за демократску културу су веома важне за живот у 21. веку. Претходним примерима је показано како се математичким задацима и проблемима могу развијати демократске компетенције, али се ту листа могућности не завршава. Наставници треба да искористе сваку погодну тему и задатак да допринесу развоју ових компетенција код ученика и да са њима повежу облик рада, начин доласка до решења, тему задатка, само решење или анализу решења. Такође, у овом приручнику су дати примери развијања КДК у другим предметима који могу послужити као основ за осмишљавање активности које се могу реализовати на часовима математике или на заједничким часовима.

СВЕТ ОКО НАС

ПРИРОДА И ДРУШТВО

На основу досадашњих информација, процените колико ваша наставна пракса доприноси развоју КДК по Контролној листи која се налази на страни 114.

Свет око нас/Природа и друштво је предмет заступљен у прва четири разреда основног образовања и васпитања. Њиме се ученик упознаје са собом и групама којима припада, те природним и друштвеним појавама и процесима. У прва два разреда предмет носи назив Свет око нас, а у трећем и четвртном Природа и друштво. Предмет је јединствен по томе што интегрише групу природних и друштвених предмета: Биологију, Историју, Географију, Физику, Хемију и изборни програм Грађанско васпитање.

Програм наставе и учења предмета Свет око нас/Природа и друштво развијен је на завичајном принципу. Завичајни принцип (принцип животне близине) одређује просторну и временску блискост природних и друштвених појава и процеса проучавања и као такав представља једну од суштинских одлика овог предмета. Завичајни принцип овом предмету обезбеђује високу осетљивост на контекст у коме ученици живе и у том смислу све друштвене и природне појаве и феномени који се изучавају у овом предмету проучавају се у контексту ученичког непосредног окружења (у првом разреду), насеља (у другом разреду), завичаја (у трећем разреду) и Републике Србије (у четвртном разреду). Зато су основне карактеристике овог предмета висока осетљивост и отвореност за садржаје из дететовог окружења и флексибилност за уважавање карактеристика и одлика најразличитијих средина у којима деца из Србије живе. Тако овај предмет код ученика развија компетенције за демократску културу самим оквиром просторног проучавања природних и друштвених појава у оквиру предмета и то континуирано кроз сва четири разреда.

ЦИЉ УЧЕЊА ПРЕДМЕТА

Циљ учења предмета Свет око нас/Природа и друштво јесте упознавање себе, свог природног и друштвеног окружења и развијање способности за одговоран живот у њему.

ПОВЕЗАНОСТ И ДОПРИНОС ПРЕДМЕТА РАЗВИЈАЊУ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

Повезаност програма наставе и учења предмета Свет око нас/Природа и друштво и КДК постоји и видљива је у циљу и исходима учења предмета, кључним речима програма, препорученим програмским садржајима и препорукама за дидактичко-методичко остваривање наставе и учења. Повезаност је експлицитна и јасна већ у самом циљу учења предмета (упознавање себе; одговоран живот у природном и друштвеном окружењу). Јасна повезаност постоји у исходима учења (сарађује са другима у групи на заједничким активностима; уважава националну и културну разноликост...), у кључним речима (интеркултуралност); у препорученим садржајима (Сличности и разлике по полу, старости, способностима и интересовањима; Грађани Србије: права и обавезе, демократски односи и интеркултуралност...) и у препорукама за дидактичко-методичко остваривање наставе и учења (... код свих ученика треба развијати осећање богатства у различитостима међу припадницима различитих националности указивањем на постојање људи који славе другачије празнике, имају различите обичаје, културу становања, исхрану, облачење и сл.). Из дате експлицитне повезаности програма и КДК може се претпоставити велики допринос наставне праксе развоју КДК.

Ученик развија КДК учећи о себи као друштвеном бићу, о својим правима и обавезама у окружењу и друштвеним групама којима припада (породица, школа, вршњаци, насеље, завичај, држава). Наставник адекватним и ученицима блиским примерима, између осталог, указује на дуализам права и обавеза ученика у циљу хармоничног суживота. Када се говори о животним потребама, ученик учи о потребама заједничким за све људе, као и одређеним правилима понашања која омогућавају задовољавање тих потреба. Ученик учи о својим осећањима и уважавању потреба и осећања других, што представља једну од суштински важних васпитних компоненти предмета која је у директној вези са КДК. Наставник поставља ученицима, између осталог, различите теме као подстицај за размишљање и дискусију о животним потребама.

Допринос предмета КДК огледа се и у развијању одговорности код ученика за сопствени живот и одговоран однос према другим људима и окружењу учењем садржаја о здрављу и безбедности, као и садржаја о човеку као природном и свесном друштвеном бићу. Ученик развија навике здравог живљења и оспособљава се да препозна и адекватно реагује у потенцијално опасним ситуацијама по његово здравље и живот. Развија одговоран однос према сопственом здрављу и здрављу људи из окружења (на пример, не треба долазити у школу уколико смо болесни ради сопственог здравља и очувања здравља осталих ученика и запослених у школи). Активности које наставник предузима, између осталих, могу бити хипотетичке ситуације у којима ученик вежба одговорно понашање у различитим животним ситуацијама.

Постоји, такође, веза између садржаја о оријентацији у простору и времену и КДК. Развијање вештина оријентације у простору и времену омогућава ученику развијање ставова и вештина потребних за безбедно кретање и сналажење у времену и простору. Разумевање одговарајућих појмова и њихова адекватна употреба представља базу учења и један од основних ослонаца сазнајном развоју ученика, најочигледније видљив за развој сложенијих појмова у настави географије, историје, физике и хемије у старијим разредима. Допринос ових садржаја развијању КДК огледа се конкретније у развијању аутономне вештине учења, одговорности, самоефикасности и знања и критичког разумевања света. Наставник може стављати ученике у хипотетичке животне ситуације како би промишљали и развијали вештине сналажења у времену и простору, а на каснијем узрасту може постављати проблемске ситуације за размишљање, дискусију и решавање проблема.

Учењем о одрживом развоју ученик учи о заштити животне средине и постепено се уводи у концепт одрживог развоја континуираним развојем знања, вредности, ставова и навика. На тај начин предмет утиче на развој ставова важних за опстанак и будућност, а што је у вези са КДК ставовима – поштовање, одговорност и осећање грађанске дужности према заједници. Наставник подстиче ученике да у свакодневним активностима примењују принципе одрживог развоја: рационална потрошња воде, струје, одлагање отпада на предвиђена места, брига о биљкама и животињама, брига о здрављу, рециклирање итд.

Учењем о човеку као природном, друштвеном и свесном бићу ученик учи о човековим чулима; о раду и стварању; о вези природе, материјала и производа у човековом животу и стварању; о променама у пубертету; о дигиталној безбедности у ери информационо- комуникационих технологија итд. На крају првог циклуса учења овог предмета наставник организује активности у којима ученици сазнања о човеку стечена у сва четири разреда сада разматрају као дуализам природног и свесног друштвеног бића, уз развијање одговорног односа који свако људско биће има према самом себи, другим људима и окружењу. У том смислу потребно је организовати активности које подржавају суживот кроз: уважавање различитости, толеранцију, хуманост, солидарност, емпатију.

Остваривањем исхода из теме Прошлост Србије ученик учи да проналази информације из различитих историјских извора, да сагледава догађаје и личности из прошлости, да прати развој државе Србије, учи се да поштује људска права, верске и етничке равноправности, учи се да учи из различитих извора информација и разумевањем временског и просторног контекста дешавања. На овај начин омогућује се ученицима да стекну комплексну слику времена у коме се радња/догађај дешава, увиде узрочно-последичне везе праћених збивања из протеклих времена, што је пут ка поступном схватању развоја одређених друштвених збивања. Наставник организује, између осталих, активности истраживачког приступа темама и садржајима. Он мотивише ученике да у подстицајном истраживачком амбијенту прикупљају податке на различите начине, да их анализирају, сврставају у групе и категорије по различитим карактеристикама, да воде белешке и закључују кроз учествовање у једноставним експериментима који се реализују на основу упутства – индивидуално, у пару или групи.

Наставна пракса предмета Свет око нас/Природа и друштво значајно доприноси развијању КДК.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ИДЕНТИТЕТ; ОДНОС; ЛИЧНО ИСКУСТВО; ЈА И ДРУГИ; ЗАЈЕДНИЦА; САРАДЊА; ИСТРАЖИВАЊЕ; РЕШАВАЊЕ ПРОБЛЕМА; КУЛТУРА; ИНТЕРКУЛТУРАЛНОСТ; УВАЖАВАЈУЋА КОМУНИКАЦИЈА; СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ; ПОШТОВАЊЕ, УВАЖАВАЊЕ, ИНТЕРАКЦИЈА; ОДГОВОРНОСТ, САМОСТАЛНОСТ, БОГАТСТВО РАЗЛИЧИТОСТИ, ПРАВА И ОБАВЕЗЕ.

ПРИМЕРИ РАЗВИЈАЊА КДК

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: ВЕЖБЕ КО-КОНСТРУКЦИЈЕ ЗНАЧЕЊА ПОЈМОВА

Циклус: први
Разред: сви

Учитељ примењује праксу конструкције значења одређених појмова који се односе на демократску културу. На пример: демократија, поштовање, правда, разноликости, одговорност, уважавајућа комуникација, емпатија, грађанин, толеранција, људска права итд.

Ученици могу за домаћи задатак да анкетају чланове своје породице и направе белешку о значењу које различити чланови породице придају задатом појму. Материјал који ученици донесу је материјал за рад на часу. Сврха овог задатка је долажење до заједничког разумева-

ња задатог појма и пролажење ученика кроз процес учења у коме развијају отвореност, осетљивост, радозналост и спремност да уђу у интеракцију са другим људима и другим погледима на свет.

Кроз ову активност развија се компетенција *Отвореност према другим културама као и другим уверењима, погледима на свет и праксама*, која подразумева отвореност за различите културе, ставове, погледе на свет, различите праксе, као и осетљивост, радозналост и спремност да се уђе у интеракцију са другим људима и другим погледима на свет. Такође, кроз развијање *аутономне вештине учења* проширује се и развија *знање и критичко разумевање света*.

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: АКТИВНО УЧЕШЋЕ У СИТУАЦИЈАМА „КАО ДА...“

Циклус: први
Разред: сви

Овом активношћу је могуће развијати све КДК. Која КДК се развија зависи од избора теме и активности за ученике које учитељ испланира.

Материјал за рад у настави је вињета – кратка ситуација на одређену тему (може је саставити учитељ или наћи пригодну ситуацију). Учење организовати у процесу интеракције и размене знања, ставова, вредности, уверења и идеја међу ученицима. За то је најпогоднија радионица као начин рада, јер она својим основним карактеристикама подразумева описан процес учења (гледање „очи у очи“; лична активност; активно учешће свих; атмосфера подршке; право на различитост и поштовање потреба, емоција и начина функционисања сваког ученика; рад на заједничкој теми; ослањање на лична искуства). У радионичарској форми седења могу се организовати:

- вођени разговор и дискусија о ситуацији која се налази на папиру/картончићу;
- драматизација или спонтано одигравање ситуације и даље учење кроз усмерени разговор о ситуацији, осећањима, начинима решавања итд.;
- метод играња улога, уколико је ситуација пригодна, јер је играње улога активан метод учења који се заснива на обради искуства ученика. Сваки ученик има одређену улогу и прилику да дође до више сазнања кроз обраду и разматрање сопственог искуства, али и искуства других...

Теме за вињете могу бити различите ситуације: дискриминација; људска права; (не)толерантан однос; (не)солидарност са другим чланом/члановима заједнице; (не)одговоран однос према себи, другима, заједници; имање/немање емпатије за људе у различитим ситуацијама; сукоб; лаковерност итд.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
ПРИПРЕМА
ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ**

Циклус: први
Разред: сви

Кроз ову активност могу се развијати компетенције: аутономне вештине учења; језичке, комуникативне и вишејезичне вештине; вештине слушања и опажања.

Учитељ повремено, али континуирано од првог до четвртог разреда, организује различите начине презентовања резултата истраживања/продуката рада (цртежом, стрипом, зидним новинама, писано, усмено, помоћу ленте времена, презентацијом и др.) Активностима учења у којима учитељ задацима и задужењима ученике ставља у

позицију да активно учествују у припреми и представљању, да врше селекцију садржаја које ће представити, да одвоје битно од небитног, да сажето и јасно представе своје резултате, ставља их и у позицију да преузму одговорност за своје учешће и резултате рада. Процес припремања за представљање и само представљање резултата, као и позиција ученика да активно слушају друге док представљају свој рад развијају код ученика језичке, комуникативне вештине и аутономне вештине учења.

**УМЕСТО
ЗАКЉУЧКА**

У овом приручнику дати су примери развијања КДК и у другим предметима који могу послужити као основ за осмишљавање активности које се могу реализовати на часовима света око нас / природе и друштва. Када је разредна настава у питању, у приручнику је урађен приказ српског језика и математике са примерима за развијање КДК. Развијање КДК у разредној настави не треба посматрати изоловано од предмета до предмета, већ као један целовит и повезан процес у коме се континуирано и током целодневног рада са ученицима ради на развијању КДК. Развијање КДК је својеврстан васпитни процес који је сталан.

На основу досадашњих информација, процените колико ваша наставна пракса доприноси развоју КДК по Контролној листи која се налази на страни 114.

СТРАНИ ЈЕЗИК

ЦИЉ УЧЕЊА ПРЕДМЕТА

Општи циљ учења страног језика, у свим циклусима доуниверзитетског образовања, јесте овладавање функционалним знањима о језичком систему и култури и стратегијама за учење страног језика, оспособљавање за основну усмену и писану комуникацију⁵ и развијање позитивног односа према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу.

Савремена настава предмета Страни језик се реализује од првог разреда основног образовања и васпитања као Први страни језик, односно од петог разреда основног образовања и васпитања као Други страни језик, па до краја средњег образовања. Учење предмета претпоставља усвајање функционалних знања о језичком систему и култури, унапређивање стратегија учења, развијање комуникативне компетенције и интеркултурног разумевања. Формално и садржински, централну позицију заузимају комуникативне функције, које заједно са исходима и језичким активностима чине опште лингвистичке категорије, реализоване кроз широко постављене теме и комуникативне чинове. Учење страног језика представља кумулативни процес који предвиђа постепено савладавање постављених циљева учења и континуирану надоградњу језичких способности и компетенција, уз умерену прогресију, прилагођену циљној групи. Истовремено, предмет обезбеђује и друга образовно-васпитна предумућства, која се огледају у јачању когнитивних способности, обogaћивању личности, јачању емоционалне сигурности, конструисању и стабилизовању идентитета, учешћу у разноврсним активностима у националном и интернационалном окружењу, ефективној комуникацији и преузимању иницијативе, развоју критичког мишљења и расуђивања, сарадњи са другима у сврху заједничког или јавног интереса, на примерен и креативан начин. Њиме се, надаље, подстиче и потпомаже: развој општих компетенција, преваходно оних социјалних (навикавање на тимски рад, прилагођавање групи и позиционирање унутар ње) и комуникационих (познавање и примена законитости вербалног и невербалног општења; усвајање конверзационих конвенција и стратегија учења; прецизније разумевање културних феномена и културног релативизма); развијање усмене и писане дигиталне комуникације.

ЦИЉ УЧЕЊА ПРЕДМЕТА

Специфични циљеви учења страног језика обухватају следеће:

- овладавање комуникативним вештинама;
- развијање способности учења страног језика;
- развијање сазнајних и интелектуалних способности ученика, његових хуманистичких, моралних и естетских ставова;
- развијање општих и специфичних стратегија учења и критичког мишљења;
- развијање способности за самостално, аутономно учење, тражење, селекцију и синтезу информација;
- развијање интеркултуралне компетенције, стицање сазнања и развијање способности вредновања и подстицање толеранције према страном језику и сопственој култури и језику;
- стицање позитивног односа према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу, уз уважавање различитости;
- развијање свести и сазнања о функционисању страног и матерњег језика;
- усвајање знања из страног језика која ће ученику омогућити да се у усменој (и писаној) комуникацији компетентно и самосвесно споразумева са људима из других земаља;
- усвајање норме вербалне и невербалне комуникације у складу са специфичностима језика који учи;
- развијање интересовања за наставак учења датог страног језика и других страних језика;
- стицање експлицитних знања о језичком систему циљног језика и развијање способности уочавања језичких законитости;
- развијање читалачких навика и различитих врста функционалне писмености;
- подстицање читалачке активности у складу са сазнајним, узрасним и индивидуалним интересовањима и способностима ученика;
- развијање вишејезичне компетенције која омогућава коришћење и интеграцију знања из различитих језика у јединствен и динамичан систем, унапређује дивергентно мишљење и оснажује толеранцију према двосмислености;
- развијање способности медијације.

Истовремено, учење страног језика се темељи и на развоју међупредметних компетенција, чиме се омогућавају различите иновативне форме школског рада, укључујући и оне проистекле из измењених и технички унапређених видова учења, а поготову из прикупљања и процесуирања информација, што је кључна одлика модерног образовања, а у будућности ће, неизоставно, још више добијати на значају.

⁵ Програм учења страног језика у првом и другом разреду основне школе је растерећен писања и читања.

ПОВЕЗАНОСТ И ДОПРИНОС ПРЕДМЕТА РАЗВИЈАЊУ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

Повезаност програма наставе и учења страног језика са компетенцијама за демократску културу уочава се како у циљу учења предмета, исходима и темама/кључним појмовима садржаја, тако и у Упутству за дидактичко-методичко остваривање програма. Истовремено, предмет Страни језик развија специфичне предметне компетенције које у великој мери доприносе овладавању свих 20 компетенција обухваћених моделом компетенција за демократску културу – функционално-прагматичка компетенција (компетенција разумевања говора и компетенција разумевања писаног текста; компетенција писаног изражавања и компетенција усменог изражавања; умеће језичког посредовања – медијација), лингвистичка компетенција (компетенција познавања и разумевања принципа функционисања и употребе језика), социокултурна (интеркултурална) компетенција, дискурзивна компетенција. Изразита повезаност предмета, која појединцу омогућава да ефикасно и на одговарајући начин учествује у култури демократије, огледа се у присутној социокултурној (интеркултуралној компетенцији). Та знања се односе на све аспекте живота једне заједнице, од свакодневне културе (навике, начин исхране, радно време, разонода), услова живота (животни стандард, здравље, сигурност) и умећа живљења (тачност, конвенције и табуи у разговору и понашању), преко међуљудских односа, вредности, веровања и понашања, до паравербалних средстава (гест, мимика, просторни односи међу саговорницима итд.). У тесној вези са социокултурном компетенцијом је и интеркултурална компетенција, која подразумева развој свести о другом и другачијем, познавање и разумевање сличности и разлика између говорних заједница у којима се ученик креће (како у матерњем језику/језицима, тако и у страним језицима које учи). Интеркултурална компетенција такође подразумева развијање радозналости, толеранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене, то јест развој интеркултурне личности.

Будући да се настава страног језика, већ од првих година учења, темељи на интеракцији у којој ученици комуницирају („делују“) на основу садржаја у контексту аутентичних ситуација или задатака где изразито доминира комуникативни успех, компетенције (КДК) које се видљиво могу операционализовати кроз исходе овог предмета су како оне које су груписане у **Вештинама** (најпре језичке, комуникативне и вишејезичне вештине, вештине за сарадњу и вештине слушања и опажања), потом у **Ставовима** (где доминира отвореност према другим културама, као и према другим уверењима, погледима на свет и праксама), тако и у **Вредностима** (изразито у вредновању културне разноликости) и у **Знању и критичком разумевању** (посебно код знања и критичког разумевања језика и комуникације и знања и критичког разумевања културе и култура). Истовремено, овладавање социокултурном компетенцијом од прве године учења страног језика осигурава активацију и примену целокупног скупа компетенција за демократску културу, који ће се захваљујући цикличној и континуалној концепцији програма прилагођавати конкретним захтевима и потребама контекста учења.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

КУЛТУРА, УЧЕЊЕ, УЧТИВОСТ, ПОНАШАЊЕ, РЕАГОВАЊЕ, СЛУШАЊЕ, ПОШТОВАЊЕ, САРАДЊА, ОДГОВОРНОСТ, ОТВОРЕНОСТ, ЕМПАТИЈА, ПИТАЊА, АНАЛИТИЧКО И КРИТИЧКО МИШЉЕЊЕ, ТОЛЕРАНЦИЈА, РАЗУМЕВАЊЕ СВЕТА, РАВНОПРАВНОСТ, РАЗЛИЧИТОСТ, ЉУДСКА ПРАВА, ДОСТОЈАНСТВО, ГРАЂАНСКИ ДУХ...

ПРИМЕРИ РАЗВИЈАЊА КДК

Компетенције за демократску культуру не треба посматрати изоловано, већ као део аутентичних чинова који се комуникативним приступом оживљавају на часу. Тиме се, по принципу развојне спирале, пажљиво, доследно и систематски, холистичким приступом, напоредо са граматичким и лексичким вештинама развијају и КДК.

Већ смо напоменули да је Референтни оквир компетенција за демократску культуру организован у четири поља: знање и критичко разумевање, вештине, ставови и вредности. Два поља су из когнитивног, а два су из афективног домена, а заједно су у непосредној вези са понашајним, и све компетенције су (у већој или мањој мери) заступљене у настави страних језика.

Ми се овде нећемо бавити програмима и појединачним исходима, јер их наставници добро познају и знају које исходе и садржаје ће бирати приликом обраде планираних тема и на који начин ће их операционализовати, а да они, истовремено, развијају и предметна знања и компетенције за демократску культуру. Обратићемо се корисним „алатима“ који у складу са природом и примарним циљем учења предмета могу бити добра основа и почетни импулс за креирање нових ситуационих комплекса / комуникативних чинова у којима се паралелно преносе/посредују предметна знања и развија КДК.

Покушаћемо да на прилагодљив, отворен, динамичан и приступачан начин понудимо сет прилагодљивих алата које наставници могу примењивати у свом раду. Наравно, издвојићемо неколико компетенција из сва четири домена и илустративно приказати начине и могућности развијања КДК у настави страних језика.

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: МЕДИЈАЦИЈА

Циклус: сви
Разред: сви

Кренућемо од КДК коју директно развија настава страних језика, а која припада домену Вештина – језичке, комуникативне и вишејезичне вештине. Она се огледа у самој природи и примарном циљу учења предмета. Ова компетенција подразумева да се ефикасно и на одговарајући начин комуницира са другим људима који говоре исти или неки други језик, и да се делује као посредник између оних који говоре различитим језицима.

Ово потоње се у настави страних језика развија кроз посебну компетенцију – медијацију, која се у вишим разредима издваја као посебна активност. Компетенција медијације је дефинисана као врста језичког посредовања између особа које не говоре исти језик (или се из неког другог разлога не разумеју), а у циљу преношења (суштине) поруке, што укључује и одређено преобликовање текста (усменог, писаног или комбинованог). То је учестала врста активности у свакодневnoj пракси, која представља саставни део опште језичке компетенције, али се истовремено ретко упражњава у настави. Могући узрок томе јесте зазор наставника од делатности која подсећа на превођење (што се може тумачити као страх да се у иначе комуникативно оријентисаној настави не пронађу трагови граматичко-преводне методе). Зато је важно подсетити да се медијација не може изједначити с превођењем; она се у многим случајевима може практиковати и изван наставе, у стварним комуникативним ситуацијама, где би ученици садржаје из страног језика преносили особама у свом окружењу које тај језик не познају (или обрнуто, уколико би неки изворни говорник датог језика комуницирао са особом која његов језик не познаје, али уз посредство ученика који га изучава као страни).

У том смислу, осим предметних знања и граматичких категорија, неопходних за успешну комуникацију на циљном језику, час страног језика красе различите ситуације у којима ученик, као учесник комуникације, не реализује само комуникативну активност већ изражава своје мишљење, покреће иницијативу, тражи информацију, усмерава ток разговора, изводи закључке, посредује...

ПРИМЕРИ АУТЕНТИЧНОГ КОМУНИКАТИВНОГ МЕДИЈАЦИОНОГ ЗАДАТКА ЗА НАСТАВУ ЧИТАЊА И ЗА НАСТАВУ ГОВОРА:

1) ПРИМЕР ЗА НАСТАВУ ГОВОРА може бити посредовање у размени информација са иностраним туристима.

ЗАДАТАК: Овај задатак се изводи кроз игру с поделом улога (*Role play*) с три улоге.

Туриста жели да сазна које су главне знаменитости у граду у коме се налази (нпр. Нови Сад, Београд, Крагујевац, Ниш...), како би их посетио. Ученик преноси молбу мештанину и објашњава Италијану шта је чуо од мештанина.

Ученик има задатак да посредује између страног туристе и мештанина који не говори његов језик.

УЛОГЕ: Италијан⁶ туриста – ученик који посредује – мештанин који не говори италијански језик.

ПОДАЦИ (*кључне речи*): (1) Музеј савремене уметности на левој обали Саве; (2) Тврђава Калемегдан; (3) пешачка зона Кнез Михаилова; (4) Спомен-парк „Крагујевачки октобар“; (5) Нишка тврђава...

2) ПРИМЕР ЗА НАСТАВУ ЧИТАЊА може бити активност читања пригодних текстова који одговарају интересовањима и образовним потребама ученика.

ЗАДАТАК: *Јесте ли знали да...*

Ученици треба да прочитају информативни текст⁷ на страном језику (нпр. о животу жирафа у зоолошким вртovima и на слободи) и да на страном језику прибележе кључне информације.

Наставник проверава њихово разумевање текста, а потом добијају задатак да на матерњем језику систематизују најважније информације тако да их могу тог истог дана пренети родитељима (У школи смо данас читали текст о жирафама. Јесте ли знали да...).

Организовањем оваквих и сличних језичких активности код ученика се покрећу операције декодирања поруке – разумевања, и кодирања поруке – изражавања, чиме страни језик потврђује своју специфичну ангажовану улогу у васпитавању културе дијалога, уважавању личности и различитости, те поштовању принципа демократичности. А можда је најважније то што се код ученика васпитава умеће да на рачун сопствене активности и иницијативе, исказују поштовање, стрпљивост, уважавање туђег мишљења, учтивост, пристојност и да говоре тако да их људи разумеју и да они разумеју њих.

⁶ Дати задатак се прилагођава предмету, односно туриста може бити и Енглец, Немац, Рус, Француз или Шпанац, у зависности од језика који се учи.

⁷ Избор текстова за реализацију оваквог типа задатка прати степен прогресије у развоју језичких компетенција.

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
РАЗВИЈАЊЕ
ЗАЈЕДНИЧКОГ,
ПАРАЛИНГВИСТИЧКОГ
МИКРОЈЕЗИКА

Циклус: сви

Разред: сви

Из истог домена – домена Вештина КДК јесте и вештина слушања и опажања. Она се развија на свим часовима страног језика и подразумева да се осим разумевања онога што се говори и како се говори, посебна пажња поклања разумевању невербалног понашања других људи. Познато је да се једна те иста информација може пренети на различите начине. Велики утицај на квалитет двосмерне комуникације на часу имају паралингвистички елементи који треба да буду функционално повезани са представљањем одређених садржаја. Најизраженији су: тембр; дијапазон тона (гласа); вокална резонанца; темпо говора; смех; уздах; говорна пауза. Њихова улога је у анотацији и нивелацији смисла

исказа (фраза), изражајном говору. На квалитет речи утиче и то да ли наставник седи или стоји, да ли гледа ученика у лице, да ли гледа у под, прелистава уџбеник, или је током наставничког говора ученицима расута пажња. Понекад је свеукупност моторичког понашања, покрета, држања тела пресудно значајна за укључивање ученика у процес комуникације на часу. Чак се и саопштавање непријатних вести ученику може умногоме ублажити уколико је пропраћено осмехом. Гестови и реч су узајамно зависни и повезани. Гестовима се скраћује текст, речи се могу заменити покретом. И речи и гестови имају своја значења. Гестом и мимиком се наглашава изражавање недоумице, незадовољства, досаде, узбуђења, радости, однос говорника и слушалаца према садржају информације. Ефикасност часа се може повећати ако се заједно с ученицима развија заједнички, паралингвистички микројезик. Језик мимике и гестова развија узајамни однос поверења наста-вника и ученика, унапређује способност активног слушања и указује им на важност адекватне невербалне комуникације у будућем изражавању интерперсоналних ставова.

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
АНАЛИЗА
КУЛТУРОЛОШКИХ
ФЕНОМЕНА

Циклус: сви

Разред: сви

Вештина емпатије је у настави страних језика у тесној вези са интеркултуралном компетенцијом. У том смислу, развијање когнитивне емпатије би подразумевало да можемо да разумемо туђе и другачије становиште, условљено разликама било личним, друштвеним или културним, а афективне емпатије – способност препознавања, разумевања, па чак и прихватања да други људи имају другачије потребе и различито доживљавају исте ситуације. Све то код ученика подстиче саосећајност и наводи га да на одговарајући, добронамеран начин реагује на различите ситуације, уз извесну способност пре-

испитивања властитих уверења и емоција и већу способност прилагођавања. Један од начина на који ово директно развијамо је анализа културних феномена из перспективе различитих култура које им дају различито тумачење, нпр. како се опажа тачност у различитим културним просторима, или лични простор и сл.

Пример активности за анализу културних феномена из перспективе различитих култура које могу да дају различито тумачење може бити читање текста о прослави неког догађаја и обичајима везаним за циљну културу.

ЗАДАТАК: *Прослава рођендана – обичаји*

Ученици читају текст/слушају аудио-прилог нпр. о прослави рођендана у Немачкој⁸. Током читања/слушања трагају за обичајима и праксама који се разликује од наших, нпр. слављеник се договара с гостима ко ће шта од хране донети – да се слављеник не истроши скроз; све што остане после рођендана се пакује и гости то носе својој кући; уобичајени поклон је ваучер за слављеникову омиљену продавницу (у неком ситном износу); сви који су позвани у обавези су да потврде долазак...

Ученици имају задатак да у тексту обележе њима необичне обичаје. На часу се развија дискусија, односно непристрасно и нестереотипно поређење двеју (или више) култура. Уместо обичаја везаних за прославу рођендана, ученици могу анализирати обичаје везане за прославу празника, радне и животне навике, начин исхране, слободно време, стилове градње и сл., а задатак може бити и пројектног типа.

⁸Обичаји се могу анализирати из перспективе више култура (не само из полазне и циљне културе) на страном језику који се учи.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
ИСТРАЖИВАЊЕ
КУЛТУРОЛОШКИХ
СТЕРЕОТИПА**

Циклус: сви

Разред: сви

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
КРЕАТИВНОСТ И
КОНСТРУКТИВНИ
ПРИСТУП РАЗЛИЧИТИМ
ДОГАЂАЈИМА ИЛИ
СИТУАЦИЈАМА**

Циклус: сви

Разред: сви

Вредности припадају домену општих веровања која појединци имају о жељеним циљевима којима треба да се тежи у животу, ту се налази и компетенција која обухвата скуп вредности о културној разноликости. Учење страног језика увек је интеркултурно учење. Будући да су језик и култура неодојиво јединство, компетенције из овог домена развијају се на сваком часу. Изазовни истраживачки задаци могу бити везани за истраживање стереотипа везаних за циљну културу у поређењу са културом свог народа, знаменитим личностима, обичајима, културним обрасцима, начином исхране, навикама, празницима, разонодом и сл. Овакви задаци подстичу културно сензитивно обликовање ставова и прилагођени су (треба да буду) узрасту ученика.

У домену Ставова настава страних језика несумњиво подстиче отвореност и радозналост према другим културама и другачијим вредностима, животним ставовима, дубље разумевање властитих уверења и ставова, што за собом повлачи боље разумевање властите улоге у друштву и култури у којој живи, одговорнији однос према себи и окружењу, али и развијенију самоефикасност која произлази из учешћа у различитим комуникативним ситуацијама са припадницима друге и властите културе, препознавања властитих способности и њиховог реалистичнијег сагледавања. Толеранција према двосмислености је директно повезана с вишејезичношћу, јер освешћује чињеницу да је комуникација непредвидљива, да исти феномени могу да се разумеју на различите, чак и противречне начине.

ЗАДАТАК:

Лажни пријатељи

Ученици читају/слушају текст у којем се појављују „лажни пријатељи“. Током читања/слушања ученици идентификују речи које су формално идентичне или веома сличне у полазном и циљном језику, али имају дивергентна значења.

Пример:

Дечак 1: Tom will forgive you eventually.

Дечак 2: Шта? Том ће ми евентуално опростити?!

Овакав тип вежбе показује колико је комуникација ризично, клизаво поље (уме да буде и на матерњем језику) и код ученика подстиче спремност да прихвате суштински недостатак јасноће и да се са нејасноћама или ситуацијама у којима се становишта не подударују са њиховим носе на конструктиван и позитиван начин.

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: ИЗРАДА ПРЕЗЕНТАЦИЈА

Циклус: сви

Разред: сви

визуелних форми (исечци аудио-књига дијалогског карактера, краћих филмова и серија, телевизијских репортажних прилога, видео-спотови, прилози са јутјуба итд.) у којима се обрађују блиске, познате и узрасно примерене теме активирају вештину слушања и опажања, нарочито у фази прикупљања информација.

Активацији демократске културе, поред примене вербалних (и невербалних/паралингвистичких) метода, доприноси и разноврсност метода самосталних ученичких радова у којима се реализују мануелне активности (нпр. израда паноа, презентација, зидних новина, постера за учионицу или родитеље и сл.), као и сарадничко (вршњачко) учење. Ученици се баве конкретним темама, ситуацијама и искуствима у којима се мобилишу вредности, ставови, вештине и знање и критичко разумевање. Коришћење краћих, медијски подржаних аудио и аудио-

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: КЉУЧНЕ РЕЧИ ЗА КДК НА СВАКОМ ЧАСУ

Циклус: сви

Разред: сви

Приликом развијања дидактичке подршке, наставник заједно са ученицима може осмислити кључне речи за демократску културу које се користе у учионици у смисленим контекстима и подстичу атмосферу демократичности, заједништва и међусобне сарадње. Коришћење те терминологије је заступљено на сваком часу, а степен сложености зависи од степена прогресије лингвистичких знања, навика и умења и екстралингвистичких представа везаних за неку конкретну тему.

КОМУНИКАТИВНЕ ИГРЕ (ЧИНОВИ) ПОГОДНЕ ЗА РАЗВИЈАЊЕ КДК

1. **Игра размена информација** – ученици размењују одређене информације на језику који уче.
2. **Игра глувих телефона** – ученици посредују у преношењу поруке која може бити исказана на истом језику или на различитим језицима.
3. **Игра пантомиме** – један ученик гестикулацијом представља одређену појаву, а други даје језичко тумачење.
4. **Игра импровизације** – ученици креирају комуникативни чин на почетну премису, надовезујући се једни другима на исказе.
5. **Различите активности**, „олуја идеја“ (brainstorming) и сл. у којима се на одабрани појам или појаву гради мапа асоцијација.
6. **Игра погађања одређених појмова** – један ученик поседује информацију а остали треба да откривају о чему се ради, постављајући питања на страном језику.
7. **Игра слагалице** – ученици заједничким радом решавају слагалицу и долазе до тачног решења или заједнички изведеног закључка.
8. **Игра наћи пара** – сваки ученик добија фотографију (или илустрацију) и сваки од њих има и свог пара, тј. ученика који има идентичну фотографију (илустрацију). Задатак је да се парови пронађу. Ученици иду једни до других, постављају питања или описују своју фотографију (илустрацију), те на основу добијених одговора или датих описа проналазе свог пара.

9. **Игра селекције** – ученици добијају листу појмова, а једна реч је кључна. Путем дијалога (и дискусија на вишим узрасним нивоима) неопходно је открити о којој кључној речи се ради.
10. **Игра размене базира се на размени одређених информација** међу ученицима, али те информације треба уклопити како би текст био целовит. Они размењују информације и конструишу целовит текст.
11. **Игра улога** се може организовати тако да ученици добијају одређени идентитет и у складу с тим глуме и учествују у дијалозима на страном језику. Дијалози могу бити спонтани или унапред осмишљени, у зависности од узраста ученика.
12. **Игре осмишљавања реалних животних ситуација** захтевају решавање неке ситуације о којој имамо некомплетне или делимичне информације.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Као што је напоменуто, компетенције за демократску културу се у настави страних језика не мобилишу изоловано. Напротив, оне се, у зависности од конкретних задатака, образовних циљева и потреба, ангажују на сваком часу, уз потпуно подржавање природе предмета. Настава страних језика ученицима отвара врата ка новим световима, а то не обухвата само прагматично-функционалне аспекте учења језика већ и педагошке, личносне, интеркултурне, речју аспекте који код ученика подстичу формирање вредности, развијање вештина, знања и критичког разумевања, те усвајање ставова.

ИСТОРИЈА

На основу досадашњих информација, процените колико ваша наставна пракса доприноси развоју КДК по Контролној листи која се налази на страни 114.

Историја је у систему образовања и васпитања обавезан предмет од петог разреда основне школе. Учењем историје ученици стичу и проширују своја знања о националној и општој историји и разматрају узроке и последице историјских догађаја, појава и процеса, као и улогу истакнутих личности.

Програм је конципиран тако да су уз дефинисане исходе за крај разреда и кључне појмове за сваку од тематских целина дати и садржаји. Тематске целине су осмишљене тако да обухватају садржаје из опште и националне историје, како би ученици уочили утицај европских и светских догађаја, појава и процеса на историју српског народа и обрнуто. Применом оваквог концепта указује се на постојање трајних историјских веза на локалном, регионалном, националном и европском нивоу.

У образовном систему Републике Србије уочен је значај изучавања историје, јер оно има кључно место у припреми будућих одговорних грађана. У вези с тим, програм историје има важну улогу у унапређивању основних демократских вредности, као што су толеранција, узајамно разумевање, поштовање људских права.

ЦИЉ УЧЕЊА ПРЕДМЕТА

У свим циклусима образовања стоји да је – циљ учења историје да ученик изучавајући историјске догађаје, појаве, процесе и личности, стекне знања и компетенције неопходне за разумевање савременог света, развије вештине критичког мишљења и одговоран однос према себи, сопственом и националном идентитету, културно-историјском наслеђу, друштву и држави у којој живи.

ПОВЕЗАНОСТ И ДОПРИНОС ПРЕДМЕТА РАЗВИЈАЊУ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

Компетенције за демократску културу, које су груписане као вредности, ставови, вештине, знање и критичко разумевање, на првом месту садржане су у циљу учења историје где се истиче важност овог предмета за:

- стицање знања и компетенција;
- развијање вештина критичког мишљења;
- развијање одговорног односа према себи, сопственом и националном идентитету, културно-историјском наслеђу, друштву и држави.

Компетенције за демократску културу у директној су вези са развијањем наведених способности.

Новим програмима nastave и учења предмета Историја за завршне разреде основне школе и гимназије, који ће се примењивати од школске 2021/22. године, омогућава се ученицима да детаљније изучавају период савремене историје, што подразумева и обраду многих осетљивих, па и противречних, односно контроверзних тема. С тим у вези акценат је стављен на важност поштовања људских права; родну, верску и етничку равноправност; идентификовање узрока, елемената и последица историјских сукоба и ратова; на дискусије о могућим начинима спречавања конфликта; критички однос према информацијама из медија уз помоћ историјских знања и вештина итд.

Програм историје за сваки разред гимназије почиње темом која носи назив *Основи историјског истраживања*. Ова тема се, поред хронолошких и просторних оквира, анализе историјских извора и њихове сазнајне вредности, бави и одређеним садржајима који су повезани са компетенцијама за демократску културу. Ученици се преко ове теме у првом разреду гимназије упознају са употребом историје и манипулацијом прошлосту, док се у трећем и четвртм разреду баве разумевањем етичке димензије историје (историјска емпатија, култура сећања, историјска одговорност, етичко просуђивање осетљивих историјских феномена и догађаја, мултиперспективност). Програм nastave и учења за сваки разред у гимназијама садржи и једну тему која није временски ограничена на период који се изучава у том разреду. Те теме се односе на одређене појаве „дугог трајања“ и у програмима за сваки разред уско су повезане са компетенцијама за демократску културу. Теме које се баве појавама „дугог трајања“ су: I разред – Миграције; II разред – Мит, легенда и наука; III разред – Комуникације; IV разред – Права појединаца и група – некад и сад.

У програмима nastave и учења предмета Историја у основном и средњем образовању и васпитању могу се учити многобројни исходи који су у директној вези са компетенцијама за демократску културу. Као пример могу послужити неки исходи за крај осмог разреда – по завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препозна, на примерима из савремене историје, важност поштовања људских права;
- наведе примере како су идеје о родној, верској и етничкој равноправности утицале на савремене политичке прилике и развој друштва;
- идентификује узроке, елементе и последице историјских сукоба и ратова и дискутује о могућим начинима превенције конфликта;
- критички се односи према информацијама из медија користећи се историјским знањима и вештинама.

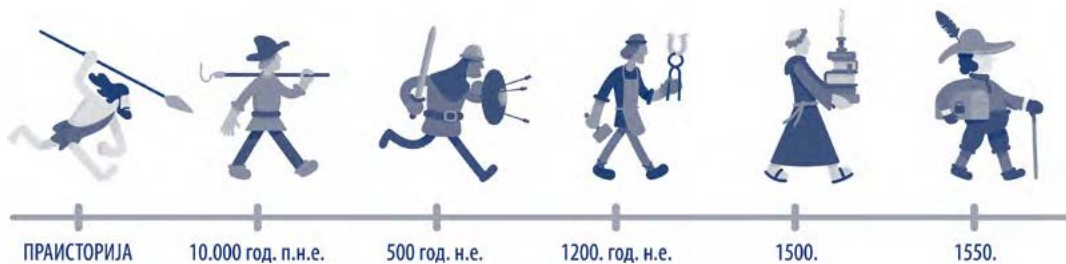
Према садржају новог програма изучавају се ратови који су последица распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, на шта директно указује следећи исход:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да изведе закључке о узроцима, току и последицама ратова условљених распадом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, користећи изворе различитог порекла и сазнајне вредности.

Као и у основној школи, програми наставе и учења предмета Историја за гимназију садрже бројне исходе који су у директној вези са демократским вредностима. Као пример се могу навести следећи исходи из програма за четврти разред гимназије – по завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- пореди права појединаца и друштвених група у истој епохи на различитом простору, као и током различитих епоха на истом простору;
- идентификује историјске предуслове развоја индивидуалних и колективних права и наводи примере њиховог кршења у прошлости и данас;
- наведе механизме заштите људских права (институције, декларације, организације).

Допринос наставе и учења историје у развијању компетенција за демократску културу је веома значајан. Ученик се кроз наставу и учење историје припрема за одговорно учешће у демократском друштву и оспособљава да кроз удруживање и сарадњу допринесе развоју демократског друштва и адекватно одговори на савремене изазове на локалном, регионалном, европском и глобалном нивоу. Настава и учење историје доприноси разумевању историјских и савремених промена и изградњи демократских вредности, а самим тим и компетенција за демократску културу из групе Вредности.

Доприносећи развоју компетенција из групе Ставова, настава историје је важан фактор у помирењу, прихватању, разумевању и поверењу међу народима. Веома важан сегмент наставе историје јесу историјске перспективе, односно примена концепта мултиперспективности. Посматрањем исте појаве, догађаја или процеса из перспективе другог, као и уважавање различите перспективе, али без релативизовања историјских чињеница, у директној је корелацији са компетенцијама за демократску културу из групе Вештина. Имајући у виду интегративну функцију историје, која помаже ученицима да постигну целовито схватање о условљености и повезаности географских, економских и културних услова живота човека, јасно се уочава допринос историје достизању поменутих компетенција из групе Знања и критичког разумевања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР, ИСТОРИЈСКИ ДОГАЂАЈ, ИСТОРИЈСКА ЛИЧНОСТ, КУЛТУРА, ПРИВРЕДА, НАУКА, СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ, ЉУДСКА ПРАВА, ИНТЕРКУЛТУРАЛНИ ДИЈАЛОГ, СУЖИВОТ, ДЕМОКРАТИЈА, ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ, МИГРАЦИЈЕ, ТОЛЕРАНЦИЈА, ДРУШТВЕНЕ ГРУПЕ, РАВНОПРАВНОСТ, СЛОБОДА, ИСТРАЖИВАЊЕ, СОЛИДАРНОСТ.

ПРИМЕРИ РАЗВИЈАЊА КДК

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: ИСТРАЖИВАЊЕ НА ТЕМУ ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ

Циклус: други

Разред: пети

Циљ ове активности је развијање вештине аналитичког и критичког размишљања питањима која подстичу ученике да износе лична искуства и истражују породичну и локалну историју.

Постављањем питања која се односе на ученичка лична, породична и локална искуства наставник може обрађивати различите историјске теме. Једна од тема која се може обрадити јесу историјски извори. Питање релевантности историјских извора је пресудно значајно за изучавање историје. Зато ученике треба од самог почетка изучавања

ове науке и континуирано током школовања оспособљавати за критичку анализу историјских извора, што је директан допринос развоју компетенције *Вештине аналитичког и критичког размишљања*.

Неопходно је да наставници пруже довољно информација о прикупљању и одабиру релевантних историјских извора на задату тему и тиме ученике усмере у истраживање локалне историје. Наставници треба да имају у виду и специфичности одређеног места и у складу са тим потребно је да израде смернице које ће ученицима помоћи у њиховом истраживању. Као смернице могу послужити следећа питања: Како се зове твоје село/насеље/град? Зашто носи баш то име? Која су његова обележја (грб, застава...)? Да ли та обележја имају историјску подлогу? Да ли се неки важан догађај десио у твом селу/насељу/граду? Да ли нека истакнута историјска личност води порекло из твог места? Да ли се у твом селу/насељу/граду налазе одређени историјски извори? Како се утврђује време настанка тих историјских извора? Од ког материјала су ти извори сачињени? Ко је аутор тих историјских извора?...

Број питања и њихову детаљност одређује наставник у складу са узрастом ученика и разноврсношћу и доступношћу историјских извора. Руководећи се смерницама, ученици би имали задатак да на основу историјских извора истраже историју свог села/насеља/града и да резултате истраживања презентују на изабрани начин. Одређени ученици могу имати задатак да направе истраживање о томе колико њихови суграђани познају локалну историју или могу прикупити усмена сведочанства учесника историјских догађаја, ако за то има услова, и упоредити их са резултатима истраживања.

Приликом презентовања истраживања ученици би се подстакли на размену мишљења, сами доносећи закључке о локалној историји и критички размишљајући о историјским појавама и процесима у њиховом окружењу.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
ИСТРАЖИВАЧКИ РАД НА
ТЕМУ ПОЛОЖАЈ ЖЕНА У
ДРУШТВУ**

Циклус: други или средња школа
Разред: осми или трећи и четврти

Циљ ове активности је развијање отворености према другим културама, као и другим уверењима, погледима на свет и праксама поређењем задатог друштвеног феномена у одређеном временском периоду на различитим подручјима.

Наставник бира одређену друштвену појаву или процес и задаје обим и временски оквир проучавања. Наставник формира онолико група ученика на колико различитих подручја жели да анализира дату појаву или процес. Задатак ученицима је да након истраживања анализирају

и упореде сличности и разлике датог феномена на различитим подручјима. Заједничком дискусијом свих ученика сагледавале би се повезаност, разлике и могуће пристрасности у тумачењу одређених појава и процеса. Теме у зависности од епохе која се изучава у одређеном разреду могу да се односе на: свакодневни живот људи, права детета, друштво и религију, положај жене у друштву, миграције, радничка права...

На примеру садржаја програма за осми разреда основне школе, кроз изучавања положаја жене у друштву ученици могу развијати компетенцију Отвореност према другим културама као и другим уверењима, погледима на свет и праксама. Једна група ученика истраживала би положај жена у Србији, друга група положај жена у Европи, а трећа у остатку света. На основу литературе и историјских извора, свака група би објаснила положај жена у друштву у датом историјском контексту на наведеним подручјима, након чега би уследила дискусија о положају жена у друштву.

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: АНАЛИЗА ИСТОРИЈСКОГ ДОГАЂАЈА

Циклус: средња школа
Разред: четврти

Циљ ове активности је развијање компетенције Емпатија применом историјске емпатије. Посматрање историјских догађаја из више перспектива један је од начина развоја КДК а историјска емпатија представља основу тог концепта. Материјал за рад је исечак из штампе или видео-запис (видео-исечак конкретног догађаја, дешавања, манифестације...). После приказивања и кратког разговора о материјалу наставник дели ученике у онолико група колико актера се појављује у видео-запису, плус група аутора видео-записа. Задатак група је да анализирају видео-запис тако што ће „ући у ципеле својих актера“.

На примеру дневника или ударних вести у којима се приказују одређени историјски догађаји међународног значаја, ученици могу да анализирају уредничко и/или новинарско становиште, као и становишта актера који се појављују у датом прилогу. Потребно је да ученици размотре како би изгледао садржај дневника о том историјском догађају да га је презентовао новинар који живи у некој од земаља актера који се појављују у прилогу. Потом би ученици могли да смисле како би гласио текст писан са различитог становишта који би пратио видео-садржаје или фотографије у дневнику. Напослетку, ученици могу да дискутују о томе како би ђаци из других земаља или других група могли да реагују на садржај дневника или како би га могли разумети.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Приступ развоју компетенција за демократску културу треба да буде свеобухватан. Ученици на сваком часу могу развијати КДК, а да то не буде у директној вези са градивом и историјским садржајима. Важно је нагласити да КДК и историја „заједно“ треба да подстичу ученике на друштвену одговорност и неговање културе сећања. Овај приручник садржи примере развијања КДК у другим предметима који могу послужити као основ за осмишљавање активности које се могу реализовати на часовима историје или на заједничким часовима.

ГЕОГРАФИЈА

На основу досадашњих информација, процените колико ваша наставна пракса доприноси развоју КДК по Контролној листи која се налази на страни 114.

ЦИЉ УЧЕЊА ПРЕДМЕТА

У свим циклусима образовања, у циљу учења географије истиче се важност овог предмета за:

- развијање способности апстрактног, критичког и логичког мишљења;
- оспособљавање за примену стечених знања и вештина за активно и одговорно учеће у животу заједнице.

У образовном систему Републике Србије Географија је обавезан предмет који се изучава од петог разреда основне школе, а у гимназијама у првом, другом и трећем разреду. Учење предмета има за циљ да сагледавањем и разумевањем међусобних односа географских објеката, појава и процеса у локалној средини и у свету, код ученика развија логичко мишљење и научни поглед на свет. На примерима економских, политичких, еколошких и културних појава и процеса у свету, географија ученицима омогућава вредносну оријентацију и прихватање различитости. Радом у групи развијају се социјалне компетенције (комуникација и сарадња), као и могућност анализе и провере исправности личних ставова. Географска знања имају велики значај и доприносе развијању и унапређивању основних вредности као што су толеранција, људска права, узајамно разумевање и поштовање. Предмет омогућава развијање географских вештина и усвајање знања која се могу користити у свакодневном животу. Знања и искуства која ученик стиче током изучавања географије помажу ученику да буде преваходно одговоран члан друштва које се брзо мења.

ОСНОВНА ШКОЛА

Циљ учења географије је да ученик појмовно и структурно овлада природно-географским, демографским, насеобинским, политичко-географским, економско-географским, интеграционим и глобалним појавама и процесима у Србији и свету уз неговање вредности мултикултуралности и патриотизма.

СРЕДЊА ШКОЛА

Циљ учења географије је да ученик развија систем географских знања и вештина, свест и осећање припадности држави Србији, разумевање суштине промена у свету, неговање и стицање моралних вредности, еколошке културе, одрживог развоја, етничке и верске толеранције што ће му помоћи у професионалном и личном развоју.

ПОВЕЗАНОСТ И ДОПРИНОС ПРЕДМЕТА РАЗВИЈАЊУ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

Географија је комплексна и мултидисциплинарна, интегративна наука, а њеним изучавањем стичу се функционална знања. Повезаност и допринос географије развијању компетенција за демократску културу произлази управо из њене ширине и могућности да код ученика развија све четири групе компетенција.

Програми наставе и учења географије конципирани су тако да су подељени на теме/области, исходи су дефинисани за крај разреда, а за сваку од тематских целина предложени/препоручени су садржаји.

Елементи који доприносе развоју компетенција за демократску културу могу се препознати у областима и исходима физичке географије (посебно у исходима који су у вези са узајамним утицајима човека и атмосфере, човека и вода, земљишта и живог света), али постоје и исходи у којима ти елементи нису експлицитно видљиви. С обзиром на то да се исходи могу достићи кроз различите активности и начине рада, наставници имају могућност да на тај начин код ученика развијају и компетенције за демократску културу.

Активности којима се достижу исходи који се односе на анализирање различитих извора и објашњавање природних, економских, политичких и културних услова живота човека, могу директно да допринесу развијању највећег дела компетенција из категорија **Вредности** (вредновање људског достојанства и људских права; вредновање културе разноликости; вредновање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права), компетенција из категорије **Вештине** (првенствено вештине аналитичког и критичког размишљања), **Знање и критичко разумевање**, као и компетенција из категорије **Ставови** (отвореност према другим културама као и другим уверењима, погледима на свет и праксу, поштовање, грађански дух). Такође, вршњачка сарадња, есеји, презентације у настави географије стварају погодну атмосферу у којој ученик развија компетенције за демократску културу из групе Вештине, као што су вештине за сарадњу и комуникацију, слушања и опажања, развоја флексибилности и вештине за решавање сукоба.

Природа предмета је таква да ако наставник жели код ученика да развије одређену КДК, довољно је да на часу постави проблемско питање, да тему из наставе учини животном, тако да код ученика покрене радозналост и креативност. У тој интеракцији наставник треба да буде спреман да додатно појасни питање, саслуша, анализира идеје и одговоре ученика, изрази своје слагање или образложи другачије мишљење, дајући ученицима позитиван пример. То је добра основа за развој толеранције, вештине слушања и опажања, вештине за сарадњу и решавање сукоба и поштовања као компетенција за демократску културу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

УЧЕЊЕ, АНАЛИТИЧКО И КРИТИЧКО РАЗМИШЉАЊЕ, САРАДЊА, КРЕАТИВНОСТ, ОТВОРЕНОСТ, ОДГОВОРНОСТ, РАЗЛИЧИТОСТ, ТОЛЕРАНЦИЈА, ПОШТОВАЊЕ, РАВНОПРАВНОСТ, ЉУДСКО ДОСТОЈАНСТВО, ЖИВОТНА СРЕДИНА, ГЕОГРАФСКА КАРТА, ГЕОГРАФСKE РЕГИЈЕ, МИГРАЦИЈЕ, ДРЖАВА, ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ, СИРОМАШТВО, ДРУШТВЕНА ОДГОВОРНОСТ, ЉУДСКА ПРАВА.

ПРИМЕРИ РАЗВИЈАЊА КДК

Обзиром на специфичност географије као науке, њеног предмета изучавања, примена, развијање КДК се природно намеће и морају се посматрати као саставни део наставног процеса на сваком часу, оне би требало да буду пажљиво и континуирано уткане у приступ темама и да буду њихов саставни део. На часу поред вербалне комуникације, која је основа за развој КДК, ове компетенције се могу развијати и кроз различите облике вршњачког, али и самосталног учења. Ученици се баве изучавањем различитих тема, ситуација, појава и процеса и на тај начин могу развити већину компетенција за демократску културу. У наставку је дато неколико примера како се планираним активностима развијају КДК.

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: ПРОБЛЕМСКА ПИТАЊА

Циклус: други или средња школа
Разред: седми или други средње школе

**Развијање компетенције
Вредновање људског
достојанства и људских права
постављањем проблемских
питања и проналажењем
решења за идентификоване
проблеме**

Примери проблемских питања могу бити:

- Како сиромаштво утиче на ускраћивање основних дечјих/људских права?
- Како присилне миграције утичу на кршење људског достојанства/људских права?
- Како демографска експлозија и пренасељеност, болести и епидемије утичу на остваривање права деце на образовање?
- Како политичка нестабилност и ратни сукоби утичу на остваривање основних дечјих/људских права?

Ово су нека питања која наставник може да постави. Веома је важно да после сваког разговора о конкретном питању наставник зада ученицима да промисле и осмисле решење за идентификовани проблем.

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: ДЕБАТА

Циклус: други или средња школа
Разред: осми или трећи средње школе

**Дебата као начин развијања
једне или више компетенција у
зависности од изабране теме**

Дебата је пример за развијање компетенције Вештине слушања и опажања. Наставник на часу организује дебату на одређену тему и конфронтира две формиране групе ученика. Свака група аргументовано заступа и брани одређене ставове. Теме за дебатоване могу бити различите. На пример, развој пољопривреде, индустрије, саобраћаја, трговине, туризма и економски напредак са једне стране, и са друге стране заштита животне средине. Задатак ученика је да поштују правила дебате, активно и пажљиво слушају излагање и ставове које заступа друга група, комуницирају на прихватљив начин поштујући другачије ставове и мишљења и оповргавају их контрааргументима.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
ПЛАНИРАЊЕ
ПУТА**

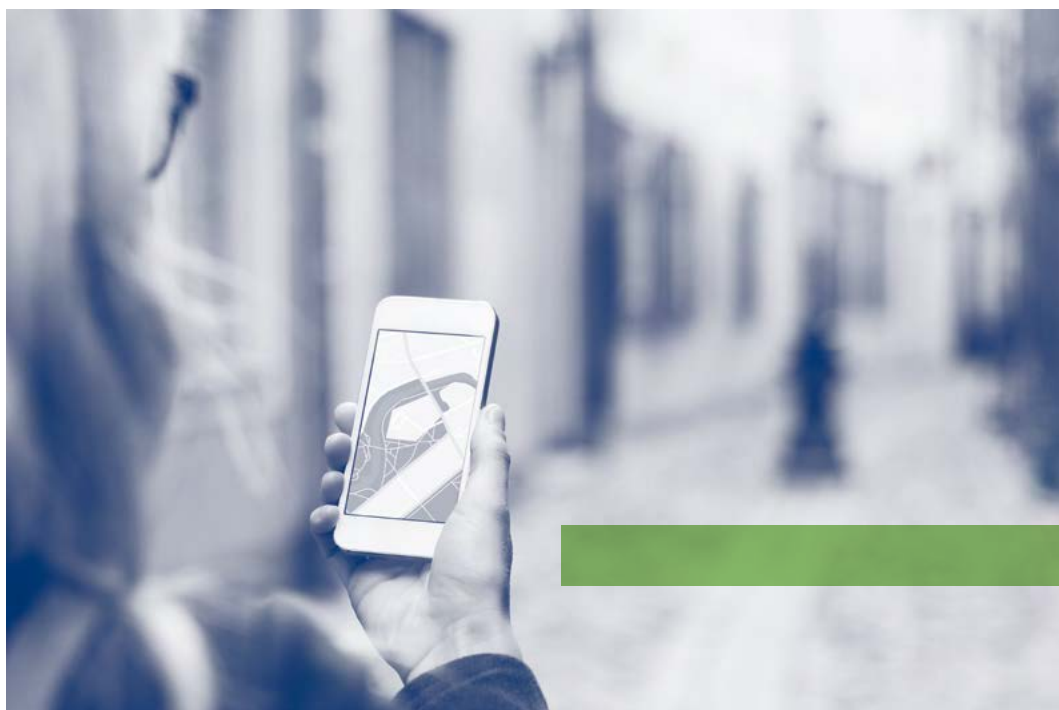
Циклус: други или средња школа

Разред: седми или други средње школе

Одговарајућим приступом и активностима на часовима географије могу се развијати и компетенције чија се веза са предметом не види експлицитно. Пример такве компетенције је *самоефикасност*.

Ова активност подразумева да ученик насумично изабере дестинацију на географској карти, у зависности од тога која регија се изучава на часовима. Задатак сваког ученика је да за своју дестинацију брзо и кратко развије план пута и посете одређеној дестинацији користећи мобилни телефон. Тако ученик осмишљава куда путује, кога води на

путовање, одлучује којим превозним средством путује, тражи смештај за групу, прави туристичку руту за разгледање дестинације итд. Након израде руте путовања ученици излажу своје планове путовања. Наставник користи ову активност да мотивише ученике да боље и садржајније приступају проучавању земаља и њихових одлика, културне и туристичке понуде, али и да ученик почне да мења став о сопственој способности.

**УМЕСТО
ЗАКЉУЧКА**

Приступ развоју компетенција за демократску културу треба да буде свеобухватан. На сваком часу ученици могу развијати КДК, а да то не буде у директној вези са градивом и географским садржајима. Такође, у овом приручнику су дати примери развијања КДК у другим предметима који могу послужити као основ за осмишљавање активности које се могу реализовати на часовима географије или на заједничким часовима.

ФИЗИКА

На основу досадашњих информација, процените колико ваша наставна пракса доприноси развоју КДК по Контролној листи која се налази на страни 114.

Учећи физику од 6. разреда у току наредних седам година школовања код ученика се подстиче урођена радозналост ка откривању и разумевању природних појава.

Ученик стиче и развија научну писменост, увиђа узроке и последице физичких појава и успоставља однос између физичких величина користећи при томе симболе и формуле, табеле и графике.

Уочавајући природне појаве и искуствено долазећи до њихових узрока и последица, код ученика се развија аналитички приступ себи и свету, чиме подржава допринос науке квалитету живота појединца и развоју друштва.

Кроз специфичне методе рада, као што су посматрање, експериментални рад, проблемско учење, дискусија, ученик се оснажује и да безбедно рукује уређајима, алатима, комерцијалним производима и развија свест о негативним променама у природи узрокованим људским деловањем и значају одговорности појединца.

ЦИЉ УЧЕЊА ПРЕДМЕТА

Циљ учења физике јесте стицање функционалне научне писмености, оспособљавање ученика за уочавање и примену физичких закона у свакодневном животу, развој логичког и критичког мишљења у истраживањима физичких феномена према примени стечених знања у свакодневном животу.

ПОВЕЗАНОСТ И ДОПРИНОС ПРЕДМЕТА РАЗВИЈАЊУ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

Анализирајући циљ предмета, његове предметне и специфичне предметне компетенције, стандарде уз подршку методичког упутства за реализацију програма, уочава се директна и индиректна веза са компетенцијама за демократску културу.

Иако се на први поглед не види експлицитна повезаност исхода или стандарда са КДК, сваки практичар зна да су методе којима се реализује наставни процес увезане са компетенцијама за демократско друштво. Компетенције се не јављају појединачно, већ су међусобно повезане и испреплетене са наставним процесом, који чине наставни садржаји и методе и технике реализација истих.

ШИРИ КОНТЕКСТ

Групишући и анализирајући исходе предмета може се уочити да:

- Ученик решава квантитативне, квалитативне и графичке задатке активним учешћем у групном раду или у пару, чиме се развијају компетенције из групе Ставова (поштовање, грађански дух, одговорност, самоефикасност).
- *Да би ученик могао да разликује* скаларне од физичких величина, врсте кретања и последице под дејством различитих сила, препоручено је ове садржаје реализовати кроз активности посматрања, описивања, груписања, истраживања, па се на тај начин развијају компетенције из групе Вештина као што су аутономне вештине учења; вештине аналитичког и критичког размишљања; вештине слушања и опажања; језичке, комуникативне и вишејезичне вештине; вештине за сарадњу.
- Објашњавајући деловање сила, принцип рада машина, њихову примену и могућ штетни утицај истих, ученик примењује компетенције као што су флексибилност и прилагодљивост; знање и критичко разумевање света.

Демонстрациони огледи су неопходни део предмета, кроз њих ученик уочава појаве, изводи закључке и потврђује своје претпоставке. Кроз овакав вид активности увиђа се веза са компетенцијама из области Ставови (одговорност и самоефикасност) и области Вештине (аутономне вештине учења; вештине аналитичког и критичког размишљања; вештине за сарадњу).

Лабораторијске вежбе су техника учења која је неопходна за успешну реализацију предмета. Кроз мерење одређених физичких појава, записивање резултата, анализирање добијених вредности, израчунавање грешака мерења ученици доказују тачност или одступање од својих претпоставки или доказују већ усвојену законитост. Овде наведене технике и активности су повезане са компетенцијама из групе Вредности, Вештина, Ставова.

Настава физике се може реализовати хибридним учењем (комбинацијом онлајн и живео наставе) које се у време пандемије показало као неопходно. Том приликом је дошао до изражаја развитак саморегулисаног учења, тј. саморегулисаног ученика који самостално прати наставу, решава дате задатке, организује своје време и обавезе да би успешно стекао нова знања и вештине. Овакав начин рада је наслоњен на компетенције из групе Ставови (самоефикасност) и неопходно развијање истих ради успешне реализације наставног процеса, са посебним освртом на оснаживање ученика у самосталном ангажовању за које су неопходне унутрашња и спољашња мотивација.

МОГУЋНОСТ ЗА ЈАЧАЊЕ КДК У ПРЕДМЕТУ

У наставном процесу овог предмета ученик користи појмове и објашњења физичких појава за разматрање и решавање питања везаних за развој науке и технологије, показује спремност да се ангажује и конструктивно доприноси решавању проблема са којима се суочава заједница којој припада. Знања из физике користи при решавању и тумачењу проблема и у другим областима, нпр. технологији, медицини, електротехници, пољопривреди, индустрији, енергетици, саобраћају, спорту, метеорологији, уметности. Овде је јасно уочен могућ допринос физике развоју компетенција из групе Вештина. Обрађујући наставне садржаје физике који се односе на силу потиска, принцип рада полуге, деловање електричне струје, принцип рада електромагнета ученици примењују и развијају *аутономне вештине учења, вештине аналитичког и критичког размишљања*.

Кроз учење физике очекује се да ученик уме јасно да искаже одређени садржај усмено или писано кроз дефинисање физичких закона, примењује их и анализира, уважавајући саговорника, чиме се јачају његове компетенције из групе Вредности. На пример, при реализацији наставних садржаја из домена силе као узајамне интеракције два тела наводе се примери из свакодневног живота где ученици уочавају формулисане законе. Сваки ученик има свој доживљај и начин запажања истих појава и при томе мора уважавати и туђе виђење чиме ће промовисати гледиште да људи треба да буду толерантни према различитим уверењима других у друштву, да свако треба да се потруди да учимо једни од других како бисмо продубили разумевање о претходним сопственим и туђим условима и искуствима и да демократију треба штитити и поштовати као неопходну основу за заједничко деловање са осталима у друштву.

Приликом изучавања различитих извора енергије, њихове примене за добробит човечанства и уочавањем потенцијалних загађивача природе, као што су бука, светлост, радиоактивне супстанце, спонтано ће се развијати одговорност, знање и критичко разумевање. Ученик ће бити способан да истражује нове материјале, обновљиве изворе енергије и могућности њиховог коришћења у концепту здравог и безбедног окружења (вода, ваздух, земљиште) уз развијање компетенција из група Ставова и Знања и критичког разумевања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

АНАЛИЗА, КРИТИЧКО РАЗМИШЉАЊЕ, ПРОБЛЕМ, ОДГОВОРНОСТ, ПОСМАТРАЊЕ, МЕРЕЊЕ, ЕКСПЕРИМЕНТ, МАТЕРИЈА, КРЕТАЊЕ, ФИЗИЧКЕ ВЕЛИЧИНЕ, МЕРНЕ ЈЕДИНЦЕ, КИНЕМАТИКА, МЕХАНИКА, ДИНАМИКА, ГУСТИНА, ПРИТИСАК, МАСА, СИЛЕ, ТОПЛОТА, ОПТИКА, ЕЛЕКТРИЧНА СТРУЈА, МАГНЕТИЗАМ, КВАНТНА, ТЕРМОДИНАМИКА, САРАДЊА.

ПРИМЕРИ РАЗВИЈАЊА КДК

Да би се практичарима олакшао увид у то да они већ примењују КДК у својој наставној пракси, у наставку текста понуђени су конкретни примери из наставе физике и наглашене неке од могућих веза активности и компетенција.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
ОДРЕЂИВАЊЕ
ФИЗИЧКИХ ВЕЛИЧИНА**

Циклус: други

Разред: шести, седми и осми

Вежба 1: Питалица

Наставник може организовати заједничку, кратку рекапитулацију физичких величина (поделе и врсте), њихових мерних јединица и мерних инструмента. Наставник и ученици се претходно договоре о редоследу навођења ознака физичких величина, особина физичких величина, мерних јединица и мерног инструмента. Активност тече тако што наставник изговори прву физичку величину, а ученици даље према изабраном редоследу (седења у клупама, прозивника итд.)

говоре ознаке, мерни инструмент и остале особине у складу са претходним договором. Активност се завршава када сви ученици добију прилику да дају одговор.

Кроз ову кратку проверу знања ученици развијају *аутономне вештине учења, знање и критичко разумевање језика и комуникације.*

Вежба 2: Потрошња електричних уређаја у домаћинству

Ова вежба пример је за развијање КДК кроз групни рад. Ученици су подељени у групе. Свака група добија решење једног задатка и треба да осмисли текст задатка. Понуђена решења су 250 W, 1.200 динара, 25 kWh и 8,5 kJ. Треба да осмисле текст задатка који ће бити реалан а односи се на снагу и потрошњу електричних уређаја у домаћинству. Задаци се решавају на часу и проверава се реалност датог текста.

Кроз овакав приступ наставним садржајима развијају се компетенције: *аутономне вештине учења; вештине аналитичког и критичког размишљања; вештине слушања и опажања; емпатија; флексибилност и прилагодљивост; језичке, комуникационе и вишејезичне вештине; вештине за сарадњу.*

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
АНАЛИЗА ФИЛМА
МАРСОВАЦ**

Циклус: други

Разред: седми и осми

Циљ ове активности је развијање критичког мишљења код ученика анализом филма. Припремна активност – ученици гледају филм Марсовац. Наставник спреми неколико питања која се односе на садржај филма а везана су за претходно развијена знања. Нпр. како се добија вода; од чега зависи убрзање тела; како гласи Трећи Њутнов закон; шта је потребно за раст кромпира; којом брзином се преносе електромагнетни зраци; како упалити ватру; како се тела крећу под утицајем гравитационог поља планета.

Начин рада на часу је тзв. **Ротациона метода**. Ученици су распоређени у групе и свака група добија свој први задатак. Након решавања задатка, или избора питања, ученици своје решење прослеђују другој групи, која има други задатак и по реализацији тог задатка прослеђују дотадашње резултате следећој групи итд. У току оваквог процеса рада на часу сви ученици активно учествују у свим групним радовима, чиме се избегава незаинтересованост ученика при крајњем излагању продукта групног рада других група и мотивишу се ученици за активно учешће у свим фазама рада на часу.

У учионици направити четири радна места. Свако радно место има списак тврдњи (питања) и подсетник како се дато питање решило у филму. Ученици бирају једно питање. Ротацијом се дато питање премешта на друго радно место, где ученици наводе аргументе да потврде исказ, тј. тврдњу из филма. У овој фази реализације ученици развијају следеће компетенције: *аутономне вештине учења; вештине аналитичког и критичког размишљања; језичке, комуникационе и вишејезичне вештине; вештине за сарадњу.*

Након ротације трећа група наводи контрааргументе и труди се да оповргне тврдње претходне групе. За успешно решење овог задатка ученици развијају и оснажују следеће компетенције: *поштовање; вештине за решавање сукоба; знање и критичко разумевање језика и комуникације.*

Четвртом ротацијом испред ученика се поставља задатак како би представили визуелно појаву (глумом, пантомимом, цртежом) о којој су групе претходно дебатовале. Може се увести и дебата да ученици износе ставове за понуђено решење из филма и против њега, тј. да ли је такво решење научно прихватљиво.

Процена активности може се вршити формативном проценом која би описивала степен ангажовања ученика и наводила конкретне активности.

На пример:

1. ученик самостално (уз помоћ наставника, уз помоћ другог ученика) уочава и анализира проблемску ситуацију;
2. ученик самостално (уз помоћ наставника, уз помоћ другог ученика) нуди решење проблемске ситуације;
3. ученик самостално (уз помоћ наставника, уз помоћ другог ученика) прави паралелу између свог решења и решења понуђеног у филму).

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
ВЕЖБЕ НА ТЕМУ ОД
МЕРНЕ ЈЕДИНИЦЕ ДО
РЕКЛАМЕ**

(интегративна настава физика,
историја, грађанско васпитање,
географија, страни језик)

Циклус: други

Разред: осми

Корак 1: Ученици наводе мерне јединице које су учили користећи методу „олуја идеја“ (ом, њутн, паскал, тесла) и истражују научнике по којима су ове мерне јединице добиле назив, где су живели и у ком периоду (понудити им литературу и проверене линкове).

У овој етапи ученици развијају компетенције из групе Вредности (*вредновање људског достојанства и људских права; вредновање културне разноликости; вредновање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права*) и групе Ставови (*отвореност према другим културама као и другим уверењима, погледима на свет и праксама; поштовање; грађански дух*).

Корак 2: У неком од онлајн алата који омогућава повезивање и груписање речи, ученици распоређују научнике земаља из којих су и повезују географске карактеристике тих земаља са именима држава, анализирају која су научна открића била у том историјском периоду, да ли су научна открића утицала на развој друштва (положај научника у датом историјском контексту, са освртом на присутност научника или припадника маргинализованих група). Активностима којима ученици решавају задатке у овој фази развијају се компетенције из групе Вештине (*аутономне вештине учења; вештине аналитичког и критичког размишљања; вештине слушања и опажања; емпатија; флексибилност и прилагодљивост; језичке, комуникационе и више-језичне вештине; вештине за сарадњу; вештине за решавање сукоба*).

Корак 3: Дату физичку појаву (којом се описује изабрана мерна јединица) ученици објашњавају и смишљају могућност маркетинга у садашњем времену и потенцијалну примену у контексту развоја енергетике, фармације... са освртом на очување животне средине. У овим активностима развијају се компетенције из претходно наведених група, али и из групе Знање и критичко разумевање (*знање и критичко разумевање себе; знање и критичко разумевање језика и комуникације; знање и критичко разумевање света*).

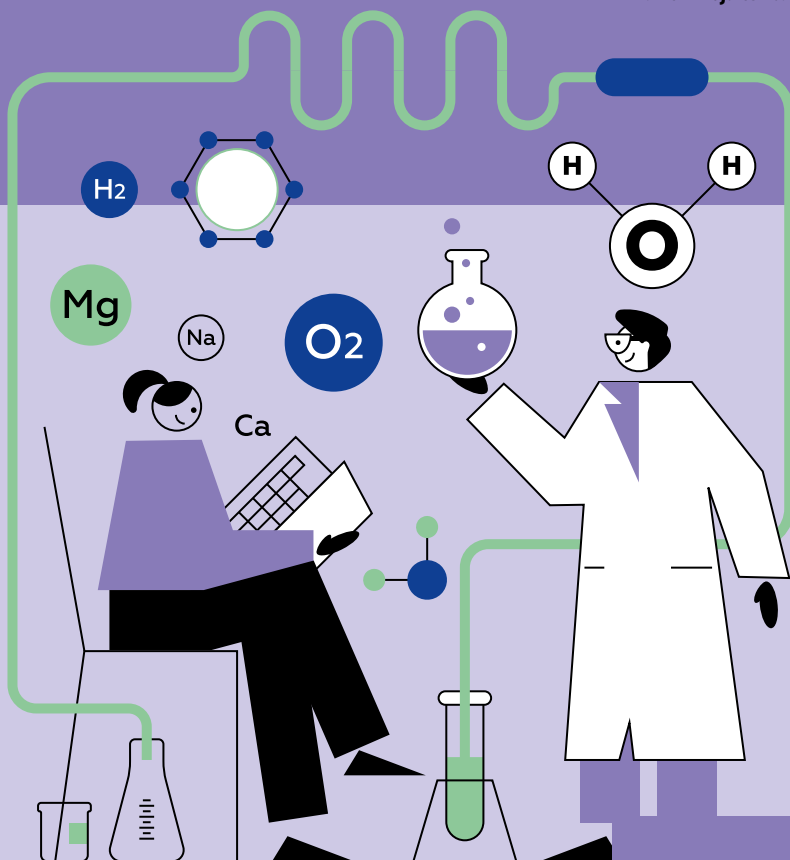
**УМЕСТО
ЗАКЉУЧКА**

КДК се развијају у целокупном образовно-васпитном процесу. Несумњиво је да наставник развија ове компетенције у оквиру наставних и ваннаставних активности у свим предметима.

У овом приручнику су дати примери КДК и у другим предметима који се могу користити на часовима физике или при реализацији интегративне или пројектне наставе.

ХЕМИЈА

На основу досадашњих информација, процените колико ваша наставна пракса доприноси развоју КДК по Контролној листи која се налази на страни 114.

ЦИЉ УЧЕЊА ПРЕДМЕТА

У образовном систему Републике Србије хемија се изучава од 7. разреда основне школе. Учењем хемије ученик развија хемијску писменост као основу за праћење развоја хемије као науке, разумевање повезаности хемије, хемијске технологије и развоја друштва. С обзиром на то да хемијски експеримент представља примарни извор знања и основни метод сазнавања у хемији, посебна пажња је посвећена демонстрационим огледима и лабораторијским вежбама.

У току учења хемије посебно је важна развојност основних идеја и концепата у хемији и динамика развоја савремене хемије, као и подстицање ученика на симултано кретање кроз макроскопски, микроскопски и симболички ниво представљања садржаја.

Учењем овог предмета ученик се оспособљава да доноси одлуке у вези с коришћењем различитих производа у свакодневном животу и има активан однос према очувању здравља и заштити животне средине.

У свим циклусима образовања у циљу учења хемије истиче се важност овог предмета за:

- развијање способности комуникације хемијским језиком;
- развијање способности апстрактног, критичког и логичког мишљења;
- оспособљавање за примену стечених знања и вештина у решавању проблема у свакодневном животу и даљем школовању.

ОСНОВНА ШКОЛА

Циљ учења хемије је да ученик развија знања о хемијским појмовима и вештине за правилно руковање лабораторијским посуђем, прибором и супстанцама, да се оспособи за примену стеченог знања и вештина за решавање проблема у свакодневном животу и наставку образовања, да развије способности апстрактног и критичког мишљења, способности за сарадњу, тимски рад, и одговоран однос према себи, другима и животној средини.

СРЕДЊА ШКОЛА

Циљ учења хемије је да ученик развија хемијска и техничко-технолошка знања, способности апстрактног и критичког мишљења, способности за сарадњу и тимски рад, као припрему за даље универзитетско образовање и оспособљавање за примену хемијских знања у свакодневном животу, одговоран однос према себи, другима и животној средини и став о неопходности целоживотног образовања.

ПОВЕЗАНОСТ И ДОПРИНОС ПРЕДМЕТА РАЗВИЈАЊУ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

Повезаност програма наставе и учења хемије са компетенцијама за демократску културу уочавамо у циљу предмета, исходима, садржајима предмета и Упутству за дидактичко-методичко остваривање програма.

У процесу остваривања циља предмета развијају се и компетенције за демократску културу: знање и критичко разумевање света: политике, права, људских права, културе, култура, религије, историје, медија, економија, околине, одрживости; вештине аналитичког и критичког размишљања; аутономне вештине учења; вештине слушања и опажања; вештине за сарадњу; одговорност; самоефикасност; поштовање итд.

Кроз експериментални рад ученик сазнаје о својствима и променама супстанци, ученици су организовани у групе, па сарадња прати све фазе групног рада и заснива се на критичком и конструктивном учешћу свих чланова у настојању да се оствари циљ. Организација и само извођење лабораторијских вежби доводи до развијања КДК: одговорност; самоефикасност; поштовање; знање и критичко разумевање света; вредновање људског достојанства и људских права; толеранција према двосмислености.

Одговорност ученика у смислу правилног коришћења и одлагања супстанци, и одговорност за све активности у лабораторији. Успешност изведених огледа често зависи од активности свих чланова групе, зато је неопходно да ученик развија вештине за сарадњу, вештине за флексибилности и прилагодљивост, самоефикасност, вештине слушања и опажања, вредновање људског достојанства и људских права. Ученици су у позицији да активно учествују и самим тим преузимају одговорност за своје учешће и резултате рада.

Учењем садржаја хемије уочавамо да исход идентификује и објашњава појмове који повезују хемију са другим наукама и различитим професијама, и принципима одрживог развоја. Овај исход доприноси развијању компетенција КДК из категорија **Вештине** (првенствено – вештине аналитичког и критичког размишљања, аутономне вештине учења), **Знање и критичко разумевање** (знање и критичко разумевање света: политике, права, људских права, културе, култура, религије, историје, медија, економија, околине, одрживости), **Ставови** (отвореност према другим културама као и другим уверењима, погледима на свет и праксама; толеранција према двосмислености), **Вредности** (вредновање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права; вредновање људског достојанства и људских права).

Кроз различите примере из свакодневног живота (производња и прерада хране, производња лекова, нових врста грађевинских и изолационих материјала, козметичких производа, средстава за хигијену, конзерванаса, боја) наставник подстиче ученике да уочавају везе и објасне како је развијеност хемијске производње значајан показатељ нивоа развијености друштва.

Наставник кроз различите активности подстиче интересовање ученика за решавање проблема одрживог развоја, као

виталног услова опстанка живота на Земљи. Током наредних разреда све је већи подстицај наставника да се ученици активно укључе у решавање проблема. Сложеност савременог живота, брзе промене, захтевају да ученици раде заједно, да то буде тимски рад, у коме ученици истражују, уче и долазе до решења. Да би ученици били успешни у тимском раду, треба их подржавати да континуирано развијају компетенције КДК.

Активности којима се достижу исходи који се односе на решавање проблема могу директно да допринесу развијању компетенција из категорије Вештине, јер решавање проблема подразумева прикупљање и анализу података из различитих релевантних извора, аналитичко и критичко размишљање, анализу могућих решења, као и тумачење коначног решења. Тумачење решења до којих долази ученик или група ученика захтева отвореност према другим културама као и другим уверењима, погледима на свет и праксама, толеранцију према двосмислености, одговорност, самоефикасност итд., а то води ка развијању компетенција из категорије Ставови.

Кроз учење хемије очекује се да ученици повежу структуру супстанце са својствима и практичном применом и тако постигну научну писменост, која ће им омогућити праћење и коришћење информација у области хемије исказаних хемијским језиком, затим да дискутују и доносе одлуке значајне за појединца и друштво.

У свим разредима постоје исходи који се односе на писање једначина хемијских реакција, исходи који се односе на правилно коришћење хемијских симбола и формула, анализу решења и они директно допринесу развијању компетенција Знање и критичко разумевање језика и комуникације, те Језичке, комуникативне и вишејезичне вештине.

Поред тога, одговарајућом формулацијом задатака и налога могу се развијати и компетенције чија се веза са исходима не види експлицитно. Налози у којима се тражи од ученика да нешто упореде, анализирају, идентификују, повежу и слично могу, ако се употребе на одговарајући начин, допринети развоју кључних компетенција за демократску културу.

Повезаност програма наставе и учења хемије са компетенцијама за демократску културу се види и у Упутству за дидактичко-методичко остваривање програма. На путу остваривања циља и исхода кључна је улога наставника који добија значајан простор за слободу избора и повезивање садржаја, метода, поступака и техника наставе и учења и активности ученика. Оријентација на процес учења и исходе стара се не само о резултатима већ и начину на који се учи, односно како се гради и повезује знање у смислене целине, како се развија мрежа појмова и повезује знање са практичном применом. Наставник ствара ситуације, поставља проблемска питања, а то је пут који води ка развијању креативности и радозналости ученика – на пример ученици се подстичу да проналазе примере појединаца (научника) који су стали иза својих уверења и вредности и постигли успех за друштво. У процесу усвајања нових садржаја наставник, који је увек спреман да саслуша идеје ученика и анализира њихове одговоре, ствара и гради самоефикасност, одговорност, вештине слушања и опажања, емпатију, вештине аналитичког и критичког размишљања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ХЕМИЈСКИ СИМБОЛИ И ФОРМУЛЕ, ФИЗИЧКА СВОЈСТВА, ХЕМИЈСКА СВОЈСТВА, ГРУПНИ РАД, ТИМСКИ РАД, УПОТРЕБА СУПСТАНЦИ, ЛАБОРАТОРИЈСКЕ ВЕЖБЕ, ЗЕЛЕНА ХЕМИЈА, РЕШАВАЊЕ ЗАДАТАКА И ПРОБЛЕМА, ВЕШТИНЕ РУКОВАЊА ЛАБОРАТОРИЈСКИМ ПОСУЂЕМ, ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ, ОЧУВАЊЕ ЗДРАВЉА, ОДРЖИВИ РАЗВОЈ, ОДЛАГАЊЕ ОТПАДА, ХЕМИЈСКИ ЕКСПЕРИМЕНТ, ИСТРАЖИВАЧКИ РАД, РАДИОНИЦА, ДИСКУСИЈА, КРИТИЧКО РАЗМИШЉАЊЕ И ХЕМИЈСКА ТЕХНОЛОГИЈА.

ПРИМЕРИ РАЗВИЈАЊА КДК

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: ПОСТАВЉАЊЕ ПРОБЛЕМСКИХ ПИТАЊА

Циклус: други

Разред: седми или осми

ТЕМА: Раствори / растворљивост / својства раствора

Активност има за циљ развијање вештине аналитичког и критичког размишљања постављањем проблемских питања.

Вештине аналитичког и критичког размишљања омогућавају нам да хемијске промене или појаве објаснимо, анализирамо, проценимо и донесемо закључак на систематичан начин. Критичко размишљање које доводи до нових и иновативних идеја и решавања проблема подразумева критички осврт на искуство ученика и процес учења и доношење одлука избегавањем грешака, као што су на пример сагледавање само једне стране проблема. Зато је неопходно анализирати узроке и последице, а ставове аргументовати користећи релевантне податке, научне теорије и сазнања, уз разумевање контекста и фактора који могу утицати.

Примери питања:

1. *Како се објашњава појава да се етанол раствара у води, а алкохол који има 10 угљеникових атома се не раствара у води, иако припадају истој групи једињења и садрже исту функционалну групу?*

Ученик треба да објасни да на физичка и хемијска својства утичу функционална група и структура молекула, односно број атома угљеника и њихов начин везивања. Да само присуство ОН групе не значи да се супстанца раствара у води, односно да није поларна супстанца. Када се узме у обзир да већи број атома угљеника ствара низ у коме доминирају неполарне ковалентне везе, тада се може објаснити растворљивост у неполарним растварачима.

2. *Због чега каменац не можемо да отклонимо водом, а већина соли је растворљива у води?*

3. *Шта је од наведеног неопходно употребити да би се добио етанал и на који се начин може испитати да ли се као производ добија жељена супстанца? Образложити одговор.*

На располагању су: етанол, сумпорна киселина, натријум-хидроксид, натријум-дихромат, литијум-алуминијум-хидрид, сребро(І)-нитрат, водени раствор амонијака, лакмус хартије плаве и црвене боје, дестилована вода, апаратура за цеђење, апаратура за дестилацију, рН-метар и бирета.

Очекивани одговор треба да садржи следеће:

Потребни су: етанол, сумпорна киселина, натријум-дихромат, апаратура за дестилацију, сребро(І)-нитрат и водени раствор амонијака.

Етанол, натријум-дихромат и сумпорна киселина су реагенти за добијање етанала. Да се етанол не би оксидовао до етанске киселине, користи се апаратура за дестилацију, па се одмах по настанку етанал дестилије у прихватну посуду.

Да би се доказало присуство етанала у дестилату (тј. као производ реакције), може се употребити реакција сребрног огледала (за коју су потребни сребро(І)-нитрат и водени раствор амонијака).

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
РАЗГОВОР НА ТЕМУ
СИТУАЦИЈА
„КАО ДА...“**

Циклус: средња школа
Разред: сви

Циљ ове активности је развијање емпатије кроз ситуације „Као да...“. Емпатија између ученика резултат је заједничке активности, а таква атмосфера је веома стимулативна за рад и учење. У циљу развијања емпатије наставник може на часовима лабораторијских вежби питањима стављати ученике у различите ситуације „Као да...“.

Примери питања:

1. Како би се осећао/осећала да те неко вређа јер ниси вешт/вешта у руковању лабораторијским посуђем?
2. Како би се осећао/осећала да ти другови/другарице не дозвољавају да будеш део тима који учествује на такмичењу из хемије јер си ове године дошао/ла у нашу школу?

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
РАДИОНИЦА НА ТЕМУ
МОЈА ОМИЉЕНА ИЗРЕКА
О ПОШТОВАЊУ**

Циклус: други и средња школа
Разред: седми и осми и сви разреди
средње школе

Циљ ове активности је развијање поштовања кроз радионицу и дискусију.

Компетенције за демократску културу развијају се и кроз задатке и активности који подржавају суживот кроз уважавање различитости, поштовање, толеранцију, хуманост итд. Поштовање других људи са другачијим уверењима и мишљењима од сопствених је веома важно за ефикасан интеркултурални дијалог. Човек жели да живи у заједници, у људском друштву у коме се осећа прихваћено и цењено. У пракси то значи да без обзира на то шта осећа према некој особи и шта мисли о њој, у обавези је да се према њој понаша с поштовањем.

Наставник на часовима директно или индиректно утиче на развијање ове компетенције, на пример када наставник уочи да ученик не слуша излагања својих другова/другарица, предузима активности и доводи ученика у позицију да размисли да ли је начин његовог реаговања примерен, а затим организује радионицу на тему Моја омиљена изрека о поштовању. Ученици раде у групама, добијају фотокопираних изреке о поштовању, и имају задатак да изаберу једну изреку и образложе је, а након тога дискутују узимајући у обзир одговоре осталих група. Ова активност може да се користи на различитим узрастима, а наставник бира оне изреке које су примерене узрасту ученика. Важно је да се чују сви одговори и образложења, али је неопходно нагласити да сви ученици групе не морају имати исти одговор, а појединци могу издвојити и образложити свој одговор.

Поред горенаведеног начина рада наставник може да организује дискусију о изабраној изреци о поштовању.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
ИСТРАЖИВАЧКИ РАД
НА ТЕМУ
ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ
СРЕДИНЕ**

Циклус: средња школа

Разред: трећи или четврти

Циљ ове активности је развијање компетенције Грађански дух кроз истраживачки рад ученика.

Наставник кроз различите истраживачке активности треба да подстакне интересовање ученика за одређене проблеме, да развија код ученика исправне вредносне ставове, да подстакне ученике на активно учешће у решавању проблема, развија свест о утицају сопственог деловања на људе, те солидарност са другим члановима заједнице и осећање грађанске дужности према заједници.

Актуелни поступци појединаца и група могу утицати на људе и окружење у будућности, а неодговорна употреба хемикалија (растварача, пестицида, инсектицида, фреона, деривата нафте итд.) може изазвати штетне последице у будућности. Ученици треба да укажу на могуће последице неодговорног понашања људи у непосредном окружењу, на локалном и глобалном нивоу, и предложи начине за унапређење квалитета живота свих људи на нашој планети. Истраживачким радом, а на основу развијених знања о физичким и хемијским својствима супстанци, ученици анализирају употребу производа чији животни циклус нема штетан утицај на животну средину, тумаче предности чистије производње у контексту одрживости и утицаја на животну средину. Задачи у истраживачком раду могу бити анализа животног циклуса једног производа са аспекта потрошње енергије, утрошка ресурса и емисије загађења, или циркуларна економија и смањење отпада.

**УМЕСТО
ЗАКЉУЧКА**

У овом приручнику су дати примери развијања КДК и у другим предметима који могу послужити као основ за осмишљавање активности које се могу реализовати на часовима хемије или на заједничким часовима са наставницима физике, математике, страног језика, грађанског васпитања итд.

ПСИХОЛОГИЈА

На основу досадашњих информација, процените колико ваша наставна пракса доприноси развоју КДК по Контролној листи која се налази на страни 114.

ЦИЉ УЧЕЊА ПРЕДМЕТА

Циљ учења психологије је да ученик овлада знањима, развије вештине и формира ставове који ће му омогућити да боље разуме сложеност, разноврсност и развојне аспекте психичког функционисања људи у био-социо-културном контексту, да повећа капацитет суочавања са изазовима адолесцентског доба и преузме одговорност за очување менталног здравља, функционисање у заједници и евентуални наставак школовања. Бавећи се кључним појмовима опште психологије ученик ће развијати способност критичког мишљења, вештине успешне комуникације и функционисања у групи, вештине успешног учења, памћења и доношења одлука, уважавати различитост међу људима и поштовати људска права...

Психологија је обавезан предмет у другом разреду гимназије и у једном од разреда у одређеним средњим стручним школама, у зависности од подручја рада и профила (односно тамо где је нарочито битна комуникација са другима). Психологија је наука која систематски проучава психички живот на основу понашања и непосредног, субјективног искуства. Психички живот чине психички процеси (сазнајни, емоционални и мотивациони), психичке особине и стања. Теоријски задатак психологије као науке је да опише психичке појаве и понашање, објасни их, односно утврди узроке и правилности по којима се одвијају како би могли да се предвиде, контролишу и мењају. А практични задатак је унапређивање квалитета живота људи применом теоријских знања у свакодневном животу.

Садржај и исходи Психологије повезани су са другим предметима, посебно са Матерњим језиком и Историјом, и са изборним програмима, као што су: Грађанско васпитање, Појединац, човек и друштво и Језик, медији и култура.

У упутству за остваривање програма предмета Психологија предлаже се да се, кад год је то могуће, пође од 1) елемената искуственог учења (примера из сопственог или живота блиских особа), 2) затим се разматра зашто се то догодило, како се то објашњава, са чиме је то повезано, 3) онда се та појава доводи у везу са психологијом, теоријом и истраживањима, и 4) тестира се у новој ситуацији, у складу са развијеним знањима, вештинама и ставовима (како ученик сад мисли и осећа се, да ли би сад његова реакција била другачија...).

Поред класичних облика подучавања који подразумевају традиционалне методе, као што су предавање, употреба текстуалне и демонстрационе методе, нагласак треба да буде и на сарадничком, интерактивном учењу уз дискусије, дебате, симулације, радионице, играње улога, пројекте / пројектну наставу, проблемску наставу, истраживачки рад, есеје, анализу медијских информација...

ПОВЕЗАНОСТ И ДОПРИНОС ПРЕДМЕТА РАЗВИЈАЊУ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

Из самог описа предмета, циља учења и кључних појмова садржаја психологије видљива је њена повезаност са КДК, а истовремено и допринос програма њиховом развијању. Ако је, између осталог, циљ да ученик овлада знањима и формира ставове који ће му омогућити да боље разуме сложеност, разноврсност и аспекте психичког функционисања људи у био-социо-културном контексту и преузме одговорност за очување менталног здравља и функционисање у заједници, то је директно повезано са КДК из категорије Ставова, посебно поштовања, грађанског духа, одговорности, толеранције према двосмислености. Када се каже да ће, бавећи се садржајем психологије, ученик развијати способност критичког мишљења, то је у директној вези са КДК (*вештине аналитичког и критичког размисљања*), а када се наводи да ће развијати вештине успешне комуникације и функционисања у групи, то је очигледно у вези са *језичким, комуникативним и вишејезичким вештинама, као и са вештинама за сарадњу, вештинама слушања и опажања, вештинама за решавање сукоба*. Када је циљ који ученик остварује развијање вештина успешног учења, то је у директној вези са *Аутономним вештинама учења*.

Већина исхода учења психологије повезани су са већином КДК, а њихово остваривање и препоручени начин рада на њиховом остваривању – као што су: сарадничко, интерактивно учење уз дискусије, дебате, симулације, радионице, играње улога, пројекти/пројектна настава, проблемска настава, истраживачки рад, есеји, анализа медијских информација – доприносе њиховом развијању.

Ради илустрације ове повезаности и доприноса развијању КДК, следе примери исхода учења психологије у 2. разреду гимназије.

Бавећи се темом Особа у социјалној интеракцији, и кључним појмовима садржаја: социјализација, комуникација и друштвене групе, остварују се следећи исходи – на крају разреда ученик ће бити у стању да:

- разликује облике и врсте социјалног учења на примерима;
- уважава различитост међу људима, родну равноправност, поштује људска права и изражава негативан став према било ком облику насиља;
- у комуникацији узима у обзир могућност грешака при опажању других људи и тиме предупређује могуће конфликте;
- наведе примере просоцијалног, асертивног понашања и алтруизма из свог искуства и понашања других људи;
- препозна и критички разматра примере предрасуда, стереотипа, дискриминације, конформизма, насилничког понашања и изражава спремност да реагује;
- наведе примере и карактеристике различитих група, групних односа и типова руковођења, примењује правила сарадње у тимском раду поштујући различитост чланова;
- препозна и критички разматра примере употребе и злоупотребе психологије у медијима, политици, маркетингу и на друштвеним мрежама;

- у дискусији показује вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, комуницира на конструктиван начин;
- прихвати улогу испитаника у психолошким истраживањима искључиво на бази добровољности, информисаности о сврси и процедурама истраживања и гаранције да добијени подаци неће бити злоупотребљени.

Остваривање ових исхода очигледно води развијању следећих КДК:

- вештине аналитичког и критичког размишљања;
- грађански дух; поштовање;
- толеранција према двосмислености;
- вредновање људског достојанства и људских права; знање и критичко разумевање језика и комуникације; знање и критичко разумевање себе;
- знање и критичко разумевање света: политике, права, људских права, културе, култура, религије, историје, медија, економија, околине и одрживости;
- одговорност; вештине за сарадњу;
- вештине за решавање сукоба;
- језичке, комуникативне и вишејезичне вештине; вештине слушања и опажања;
- флексибилност и прилагодљивост; самоефикасност.

И сам начин рада на часу, ако се примењује искуствено, интерактивно, кооперативно учење, са дискусијом, дебатом, симулацијом, радионицом, играњем улога, уз пројекте, пројектну или проблемску наставу, истраживачки рад, есеје, анализу медијских информација, води развијању неких од већ поменутих КДК:

- вештине аналитичког и критичког размишљања; вештине за сарадњу;
- вештине слушања и опажања; грађански дух; самоефикасност; одговорност;
- поштовање;
- толеранција према двосмислености;
- језичке, комуникативне и вишејезичне вештине;
- флексибилност и прилагодљивост; вештине за решавање сукоба.

Поред њих, оваквим начином рада на часу развијају се и следеће КДК: аутономне вештине учења;

- емпатија;
- отвореност према другим културама као и другим уверењима, погледима на свет и праксама.

Дакле, радећи на одређеном задатку у групи или пару, уз наставника који је у улози оног ко пружа подршку ученицима и усмерава их у учењу и раду, ученици су у ситуацији да:

- међусобно сарађују, решавају међусобне сукобе и изграђују позитивне односе једни са другима;
- постају прилагодљиви, спремни да мењају мишљење ако им се аргументовано покаже да је то потребно, отворени према другим уверењима и погледима на свет, спремни на сарадњу и рад са другима;
- пажљиво слушају једни друге и прате невербалне поруке да би пратили значење и намере саговорника;
- користе доказе да подупру своја мишљења;
- размишљају о тачности информација;
- дају простор другима да се изразе поштујући их;
- препознају када је другу потребна помоћ;
- труде се да боље разумеју своје другове;
- узимају у обзир осећања других када доносе одлуке;
- уклапају се са другима који имају другачија гледишта;
- уверавају се да могу да изврше планиране активности;
- развијају способност да одреде приоритете у раду;
- изврше задатке без директног надзора...

Бавећи се пројектним задацима, истраживачким радом или анализом медијских информација ученици развијају способност да утврде различите изворе учења, да оцене квалитет свог рада, да утврде приоритете у раду, као и сличности и разлике између нових информација и оних које су већ познате, да изразе своје мишљење о неком проблему, да изврше задатке на време, размишљају о тачности информација, утврђују недоследности или неслагања, бивају уверенији у своје способности да извршавају планиране активности...

КЉУЧНЕ РЕЧИ

УВАЖАВАЊЕ РАЗЛИЧИТОСТИ, РОДНА РАВНОПРАВНОСТ, ПОШТОВАЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА, НЕГАТИВАН СТАВ ПРЕМА НАСИЉУ, КОМУНИКАЦИЈА, ОПАЖАЊЕ ДРУГИХ ЉУДИ, КОНФЛИКТИ, ПРЕВЕНЦИЈА, ПРОСОЦИЈАЛНО ПОНАШАЊЕ, КРИТИЧКО РАЗМАТРАЊЕ, ПРЕДРАСУДЕ, СТЕРЕОТИПИ, ДИСКРИМИНАЦИЈА, НАСИЉЕ, ИЗРАЖАВАЊЕ СПРЕМНОСТИ ДА СЕ РЕАГУЈЕ, ОДНОСИ У ГРУПИ, САРАДЊА, ВЕШТИНЕ АКТИВНОГ СЛУШАЊА, ИЗНОСИ СТАВ ЗАСНОВАН НА АРГУМЕНТИМА, ЕМПАТИЈА.

ПРИМЕРИ РАЗВИЈАЊА КДК

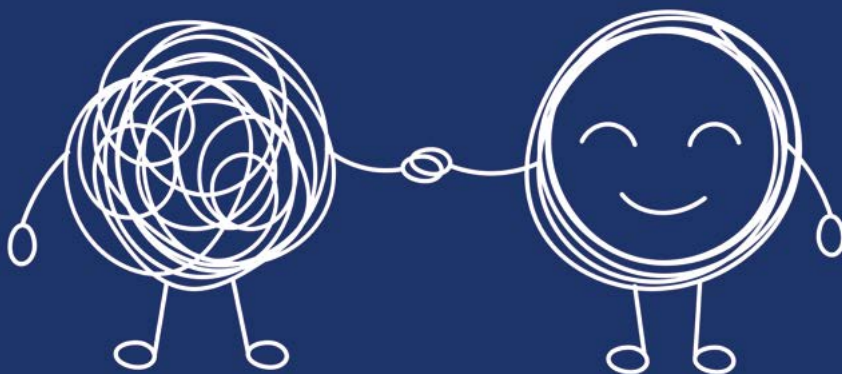
Једна од КДК која се највише развија на часовима психологије је *Знање и критичко разумевање себе*. Проучавањем теме Личност као јединство психолошких процеса, особина и стања ученици се баве појмом личности и њеном структуром, темпераментом, идентитетом, сазнајним, емоционалним и мотивационим процесима (укључујући потребе, вредности, ставове и интересовања), развојем, карактеристикама адолесцентског периода и менталним здрављем. Обрађујући тему Особа у социјалној интеракцији ученици се баве следећим кључним појмовима: социјализација, просоцијално и асоцијално понашање, насилно понашање и фактори који му доприносе, комуникација, друштвене групе, стереотипи, предрасуде, дискриминација. Бавећи се овим темама и садржајима учења очекује се да ће ученици, између осталих, остварити следеће исходе:

- користећи стечена психолошка сазнања, препознаје емоције и мотиве сопственог понашања, понашања других и ликова из књижевности и филмова;
- опише најважније психолошке карактеристике адолесцентског доба, препозна и критички се односи према најчешћим проблемима и ризичним понашањима адолесцената;
- препозна и критички разматра примере предрасуда, стереотипа, дискриминације, конформизма, насилничког понашања и изражава спремност да реагује.

Остварујући ове исходе ученици директно развијају компетенцију *Знање и критичко разумевање себе* јер стичу знања како да опишу сопствену мотивацију, како да опишу утицај својих мисли и емоција на понашање, долазе у ситуацију да критички сагледају себе из више различитих углова, да се критички осврну на сопствене вредности, уверења, предрасуде и стереотипе и оно што се налази иза њих, као и да се критички осврну на сопствене емоције у различитим ситуацијама.

Када се обрађује тема Особа у социјалној интеракцији и већ поменути кључни појмови садржаја, остварују се следећи исходи којима се развијају КДК из групе *Ставова*, али би могле да се развију и *Вредности* – на крају разреда ученик ће бити у стању да:

- уважава различитост међу људима, родну равноправност, поштује људска права и изражава негативан став према било ком облику насиља;
- наведе примере и карактеристике група, групних односа и типова руковођења, примењује правила сарадње у тимском раду поштујући различитост чланова;
- препозна и критички разматра примере предрасуда, стереотипа, дискриминације, конформизма, насилничког понашања и изражава спремност да реагује.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
АНАЛИЗА СЛУЧАЈА**

Циклус: средња школа

Разред: други

ТЕМА: Особа у социјалној интеракцији

Компетенција из области Вредности – вредновање људског достојанства и људских права могла би да се развија тако што наставник у настојању да ученици остваре поменуте исходе, на пример, говорећи о насиљу и реакцији посматрача на насиље, може да наведе познати случај убиства Кити Ђеновезе које је, пре скоро 60 година, у Њујорку мирно посматрало десетине људи, а да нико од посматрача није позвао полицију (што се некад и наводи у уџбеницима психологије као пример дифузне одговорности).

Након тога може да тражи од ученика да нађу примере позитивних и негативних реакција на насиље из свог искуства, а затим да развије дискусију о поштовању људских права постављајући питања:

- Шта мисле зашто су посматрачи тако реаговали?
- Које право је у наведеним примерима угрожено?
- Треба ли увек поштовати и штитити људска права?
- Сме ли неко да буде подвргнут понижавајућем, нељудском поступању и кажњавању, чак и ако је прекршио закон?

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
АНАЛИЗА
ИДЕНТИТЕТСКЕ, ГРУПНЕ
И КУЛТУРОЛОШКЕ
ПРИПАДНОСТИ**

Циклус: средња школа

Разред: други

ТЕМА: Идентитет и културолошка припадност

Када се говори о социјализацији, комуникацији, конфликтима, асертивности, емпатији или друштвеним групама, може се развити КДК – вредновање културне разноликости. Нпр. када се говори о друштвеним групама, може се приказати кратак клип са рекламом за Бенетон (https://www.youtube.com/watch?v=TjZMcVGCh_E), у којем млади различитих раса и пола играју уз музику, и поставити питање шта приказује тај клип, коју поруку носи, након чега се развија дискусија о толеранцији и прихватању различитости, као важним социјалним вештинама за превенцију сукоба. Може и да организује групни рад, нпр. зада једној групи ученика да пронађу на интернету или да наведу примере различитих обичаја, другој да пронађе примере различитих образаца понашања, трећој да пронађе примере различитог начина

одевања, четвртој – примере нетолеранције према различитим уверењима других, петој групи да пронађе друге примере нетолеранције (верске, расне, политичке нпр.), шестој да пронађе пример толеранције према различитим уверењима других или сл. Ученике питањима усмерити да сами закључе о постојању различитих идентитета и групних и културних припадности (језичких, верских, етничких и других) и о важности интеркултуралног дијалога, чији је циљ унапређење толеранције и поштовања других, спречавање сукоба и мирног суживота.

Питања могу бити:

- Којим све групама припадаш? (Наглашава се значај три мале групе битне за социјализацију – породица, група вршњака и школско одељење – али треба их подстаћи да наведу и друге групе којима припадају.)
- Којим културама припадаш? Које све групе и културе постоје у вашем окружењу/животу?
- Која су обележја ваше адолесцентске групе?
- Да ли бисте волели да се сви одевате на исти начин, исто фризирате, украшавате, шминкате, да слушате исту музику, исто размишљате, верујете у исто и сл.?
- Зашто је важно да постоје прихватање и толеранција различитих мишљења, уверења, ставова, прихватање различитости?

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
РАЗГОВОР НА ТЕМУ
РАД ЗАКОНА И МЕДИЈСКИ
ПРИКАЗИ**

Циклус: средња школа

Разред: други

ТЕМА: Рад закона и медијски прикази

- Да ли сви грађани пред законом јесу и треба да буду једнаки (тражити да се сете примера када то нису били)?
- Како треба да се примењују закони и поступа према људима?
- Смеју ли законска овлашћења да се злоупотребљавају?
- Како се од тога заштитити?

Бавећи се социјализацијом, насиљем, дискриминацијом, друштвеним групама, наставник би могао да подстакне код ученика развој компетенције Вредновање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права. Када говори о чиниоцима социјализације и наводи утицај средстава масовне комуникације, може да захтева од ученика да наведу пример медијског приказа неког злочина, пристрасног или непристрасног у односу на починиоца или жртву, да наведу како то утиче на јавно мњење, да изнесу мишљење о томе може ли тако да се утиче на рад судских органа, да процене могуће последице негативне осуде јавности у случају да се докаже да је оптужени невин. Питати ученике (оно што знају из филмова, историје, књига, медија, ако не из живота):

Може се поменути чувени психолошки експеримент Стенлија Милграма у којем се испитује послушност ауторитету и спремност на злочин испитаника, који су, у улози наставника, извршавали захтеве експериментатора тако што су кажњавали наводне ученике, а у ствари експериментаторове сараднике, за погрешне одговоре давањем електрошокова и то све јачим за сваку следећу грешку. Може се тражити од ученика да размисле зашто су људи спремни да извршавају безумне захтеве ауторитета и у случају када је очигледно да тиме крше људска права и своја овлашћења? Подстаћи ученике да пронађу примере којима илуструју кршење овлашћења и послушност ауторитету. Може им се навести и пример нациста који су се правдали тиме да су само извршавали наређења (питати да ли је неко гледао филм или читао књигу *Читач* Бернхарда Шлинка, по којој је снимљен филм, у којој се главна јунакиња, као командир једног нацистичког логора, на суђењу брани тим речима).

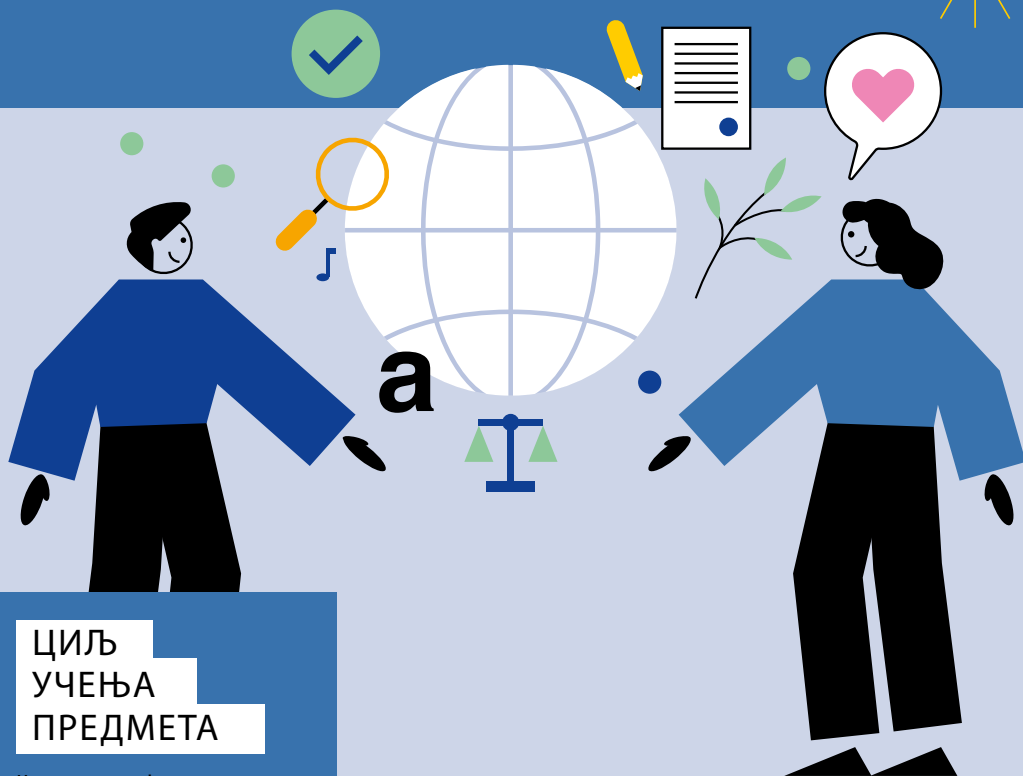
У описаним примерима могућег развијања изабраних КДК развијају се и друге компетенције јер се ниједна не развија изоловано од других, већ су међусобно повезане, како је и наведено у примеру повезаности програма Психологије са КДК.

**УМЕСТО
ЗАКЉУЧКА**

Може се закључити да се остваривањем програма наставе и учења Психологије могу развијати све КДК, бавећи се садржајем програма и остваривањем циљева и исхода, као и начином на који се организују и реализују настава и учење. Наведени примери подстицања развоја КДК могу се на сличан начин користити на часовима других предмета и програма и у другим, ваннаставним активностима које се реализују у школи, као што се и примери подстицања развоја КДК датих у овом приручнику у оквиру других предмета и програма могу користити у настави Психологије.

На основу досадашњих информација, процените колико ваша наставна пракса доприноси развоју КДК по Контролној листи која се налази на страни 114.

ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ

ЦИЉ УЧЕЊА ПРЕДМЕТА

Циљ учења грађанског васпитања је да ученик изучавањем основних принципа, вредности и процедура грађанског друштва постане свестан својих права и одговорности, осетљив за потребе појединца и заједнице и спреман да активно делује у заједници уважавајући демократске вредности. Акцент је не на стицању и развијању знања већ на развијању вештина применљивих у свакодневном животу у демократској заједници, на демократским ставовима и вредностима о универзалности људских права, једнакости, слободи и одговорности, социјалној осетљивости и припадности заједници.

Грађанско васпитање је изборни програм у основној и средњој школи. Ученици су у обавези да изабере један од два програма: Грађанско васпитање или Веронаука; оцењују се описно на три нивоа и реализују се са по једним часом недељно. Грађанским васпитањем се развијају знања, вештине, вредности и ставови који се односе на људска права, одговорност, демократско друштво, процесе у савременом свету, грађански активизам. Програми Грађанског васпитања у основној школи су спирални јер се четири исте области (Људска права, Демократско друштво, Процеси у савременом свету и Грађански активизам) из разреда у разред проширују и продубљују, не само у смислу нових садржаја већ и захтева. Овај процес се наставља у средњој школи, где су у средњој стручној школи заступљене три области (Појединац и друштво, Права и одговорности, Школа као заједница), а у гимназији две (Безбедност младих и Глобализација). Настава је, од самог почетка откад је уведено Грађанско васпитање у школе, замишљена да се реализује кроз радиониچارски начин рада. Садржај и исходи Грађанског васпитања повезани су са другим предметима, посебно са Матерњим језиком, Светом око нас/ Природом и друштвом, Историјом и Психологијом, и са изборним програмима у гимназији, као што су: Појединац, човек, друштво и Језик, медији и култура.

ПОВЕЗАНОСТ И ДОПРИНОС ПРЕДМЕТА РАЗВИЈАЊУ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

Програм Грађанског васпитања најдиректније је повезан са КДК. Већ је из описа предмета и циља учења Грађанског васпитања видљива та повезаност, а остваривањем циља доприноси се развијању КДК, јер се, заправо, учи не о демократији већ за демократију. Видљива је и повезаност тема, садржаја и **свих** исхода програма Грађанског васпитања са свим КДК, а остваривање исхода директно доприноси њиховом развијању.

Остваривање циља и исхода изискује, као што је и наглашено у дидактичко-методичком упутству за остваривање програма, примену различитих интерактивних облика рада (активна, проблемска, пројектна, истраживачка настава) и метода и техника. Наставници су у прилици да бирају: радионице (подразумева групни рад или рад у пару, односно кооперативно учење), симулације, играње улога, дебате, дискусије, пројекте, истраживања, покретање акција и сл. У другом циклусу основне школе и у средњој школи ученици се баве истраживачким активностима и користе стандардне методе и технике друштвених наука као што су: посматрање, прикупљање података, интервјуисање, анкетирање, студије случаја, биографска метода. При томе, што су ученици старији и имају више искуства у оваквом начину рада, то могу више и сами да бирају теме на којима ће радити, начин рада, материјале, начин представљања резултата свог рада, изворе знања, и тако се осамостаљују у процесу учења. А наставник није кључни извор знања већ неко ко усмерава, координира рад, пружа подршку, подстиче ученике. Тако и сам начин остваривања програма, односно међусобна интеракција и односи на часу, искуствено учење и сопствени избори у начину и процесу рада доприносе континуираном развијању **свих** КДК.

Ради илустрације ове повезаности и доприноса развијању КДК, следе примери исхода и тема, односно кључних појмова садржаја Грађанског васпитања за 5. разред основне школе.

Бавећи се темом *Људска права*, и кључним појмовима садржаја: потребе и жеље, права, правила у учионици, доношење групних правила, права детета и људска права, Конвенција о правима детета и документа која се односе на школу, показатељи остварености и кршења дечјих права, остварују се следећи исходи – на крају разреда ученик ће бити у стању да:

- разликује жеље од потреба и наведе примере веза између потреба и људских права;
- препозна своје потребе, као и потребе других и да их уважава;
- штити своја права на начин који не угрожава друге;
- учествује у доношењу правила рада групе и поштује их;
- на примеру препозна уграђеност права деце у основним документима која уређују рад школе;
- наводи примере и показатеље остварености и кршења дечјих права;
- наводи чиниоце који утичу на остварење дечјих права;
- поштује права и потребе ученика који су у инклузији у његовом одељењу/школи;
- идентификује кршење људских права на примеру неког историјског догађаја.

Остваривање ових исхода очигледно води развијању следећих КДК: вредновање људског достојанства и људских права; вештине аналитичког и критичког мишљења; аутономне вештине учења; самоефикасност; одговорност; толеранција према двосмислености; емпатија; језичке, комуникативне и вишејезичне вештине; знање и критичко разумевање света: политике, права, људских права, културе, култура, религије, историје, медија, економије, околине и одрживости.

Али и начин рада на часу, који подразумева интерактивно, кооперативно, искуствено учење, води развијању КДК:

- вештине за сарадњу;
- вештине слушања и опажања;
- грађански дух;
- поштовање;
- флексибилност и прилагодљивост;
- вештине за решавање сукоба...

Дакле, радећи на одређеном заједничком задатку у групи или пару, уз наставника који је више у улози координатора, ученици су у ситуацији да међусобно сарађују, решавају међусобне сукобе и изграђују позитивне односе једни са другима, постају спремни на сарадњу и рад са другима, пажљиво слушају једни друге и прате говор тела и остале невербалне поруке да би пратили значење и намере саговорника, дају простор другима да се изразе поштујући их, постају спремни да мењају мишљење ако им се аргументовано покаже да је то потребно јер на тај начин могу успешно да обаве задатак.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ЉУДСКА ПРАВА, ПРАВА И ПОТРЕБЕ, ДОНОШЕЊЕ ГРУПНИХ ПРАВИЛА, ПОШТОВАЊЕ ПРАВИЛА, ДЕМОКРАТСКО ДРУШТВО, ОДГОВОРНОСТ И ОБАВЕЗЕ У ЗАЈЕДНИЦИ, ОДЛУЧИВАЊЕ, КРШЕЊЕ И ЗАШТИТА ПРАВА, ИДЕНТИТЕТИ, СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ, СТЕРЕОТИПИ И ПРЕДРАСУДЕ, ДИСКРИМИНАЦИЈА, ТОЛЕРАНЦИЈА, ПОШТОВАЊЕ, РЕШАВАЊЕ СУКОБА, РЕАГОВАЊЕ НА НАСИЉЕ, ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ, АНАЛИЗА, ВРЕДНОВАЊЕ, КООПЕРАТИВНО УЧЕЊЕ.

ПРИМЕРИ РАЗВИЈАЊА КДК

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: ПЛАНИРАЊЕ АКЦИЈЕ У ШКОЛИ

Циклус: други

Разред: пети

ТЕМА: ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ

Вештине за сарадњу је једна од КДК која се највише развија на часовима Грађанског васпитања због групног облика рада или рада у пару који је заступљен на сваком часу. На пример, у оквиру теме Грађански активизам ученици се баве планирањем и извођењем акција у школи у корист права детета (рецимо сређивање дворишта да би окружење било безбедно, или хуманитарна акција за помоћ болесном другу) и, на крају, процењују ефекте спроведене акције, презентују акцију и анализирају групне радове.

Радећи свој део посла као члан групе, ученик мора да поштује правила тимског рада, која су претходно заједнички договорена, тиме што у групној дискусији показује вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, комуницира на неугрожавајући начин, сарађујући са другима. На тај начин ученик, уз усмеравање наставника, изграђује позитивне односе са другима у групи, договара се са њима како би постигли консензус у достизању заједничког циља, односно остварењу задатка, преноси другим члановима групе релевантне и корисне информације, помаже другом, бодри га...

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: АНАЛИЗА ФИЛМА НЕ СУДИ

Циклус: други

Разред: пети

ТЕМА: КРШЕЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

Програм Грађанског васпитања је директно повезан са КДК из области Вредности – вредновање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права, и то са дескрипторима основног, а у неким разредима и средњег нивоа, јер континуирано развија свест и вредност о потреби школског подучавања демократији и како деловати као демократски грађани, о томе да сви грађани пред законом треба да буду једнаки и да се према њима поступа непристрасно, да се закони примењују увек и поштено, да демократски избори треба да се спроведу слободно и поштено, да законска овлашћења не смеју да се злоупотребљавају.

У настави би могао даље да допринеси развијању ове компетенције бавећи се владавином права у погледу контроле законодавних овлашћења и правном заштитом од поступака надлежних органа којима се крше грађанска права. У зависности од узраста и искуства ученика ове вредности би могле да се развијају на следећи начин:

- Када је у питању тема Људска права и када се наводе примери кршења људских права, наставник, на пример, може да прикаже кратак Оскаром награђени, страни филм *Не суди* (на линку: <https://www.youtube.com/watch?v=yQQIOMubFAI>) у којем ученик због кашњења у школу добија ударце шибом по пруженим длановима, где се види да је то уобичајена процедура, да учитељ има овлашћење да тако кажњава, да то ником није необично, па ни дечаку који добија ударце. Наставник може да пита ученике: Замислите да се ово десило у нашој школи у данашње време, да ли би то било дозвољено? Зашто не? Како би ученик могао да се заштити?
- Наставник потом може да организује рад по групама и да свакој групи ученика да један од унапред припремљених примера злоупотребе овлашћења и законских граница. Ученици би на нивоу групе дискутовали и одговарали заједно на питања: Које све проблеме видите у примеру? Да ли је некоме повређено неко право? Ко је за то одговоран? Може ли се и како заштитити од таквих поступака? Да ли треба да постоји контрола овлашћења? Ко и како може да помогне?
- Након размене одговора може се наставити дискусија на питања: Можете ли да се сетите неког примера из свог окружења или из медија из којег се види злоупотреба овлашћења? Које су последице такве злоупотребе? Да ли је у примеру који сте навели онај ко је злоупотребио своја овлашћења прошао некажњено, без законских последица? Зашто је важно да постоји начин да се заштитимо од таквих поступака надлежних органа, односно људи са одређеним законским овлашћењима?
- Повратна информација наставника може да буде и инструктивна, у смислу да се ученику укаже да у дискусији није изнео много аргумената, а да их, на пример, може наћи у одређеној књизи, публикацији, на одређеном сајту.

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: ИСТРАЖИВАЊЕ НА ТЕМУ КУЛТУРЕ И ИДЕНТИТЕТИ

Циклус: други

Разред: пети

ТЕМА: КУЛТУРЕ И ИДЕНТИТЕТИ

Програм Грађанског васпитања видљиво доприноси развијању компетенције из области Ставова: отвореност према другим културама као и другим уверењима, погледима на свет и праксама, када се имају у виду дескриптори основног и средњег нивоа, јер остварујући програм подстиче се интересовање ученика за учење о традицијама, уверењима, вредностима и погледима на свет других људи, заинтересованост за друге земље, радозналост према туђим уверењима и другим културним припадностима. Ова компетенција би могла више да се развија у погледу спремности и иницијативе да сеуђе у интеракцију са људима са другачијим вредностима, обичајима и другим погледима на свет, из других култура.

У зависности од узраста и искуства ученика ови ставови би могли да се развијају на следећи начин:

- Када се у оквиру теме Процеси у савременом свету говори о нашим идентитетима и сличностима и разликама међу њима, наставник може да постави задатак за групе да истраже различите културе у зависности од њихових интересовања (нпр. различитих земаља у окружењу, или држава Европе, или нпр. једна група културу Далеког истока, друга Блиског истока, трећа западњачку, англосаксонску, четврта афричку, пета латиноамеричку или сл.). Информације о култури коју су изабрали, а које се тичу образаца понашања, обичаја, погледа на свет и сл., могу да пронађу користећи различите публикације, интернет и друге медије, или из разговора са одговарајућим саговорницима. Након одабира, обраде и синтетизовања тих информација свака група треба да представи другима одабрану културу на начин који сама изабере (ППТ, паноом или симулацијом, укључујући и начин одевања, шминкања, обраћања, говора, говора тела...). Током представљања различитих култура наставник подстиче друге ученике да питају презентере и наставника шта их занима о тој култури, а наставник може да их усмери и на друге изворе информација.
- Наставник може да укључи ученике у неки од портала као што је Е-твининг, где ученици могу да контактирају са ученицима из других земаља и с њима размењују информације, пре свега захваљујући дигиталној технологији, и тако се упознају и повежу са другим културама. На тај начин се подстиче иницијатива ученика за тражењем других контаката са људима другачијих погледа на свет, обичаја, понашања. Наставник треба да подржи ове иницијативе у мери у којој је то изводљиво.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
ПЛАНИРАЊЕ
ХУМАНИТАРНЕ АКЦИЈЕ**

Циклус: други

Разред: пети

ТЕМА: ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ

Програм Грађанског васпитања доприноси развијању компетенције из области Ставова – *самоефикасност*, посебно у односу на дескрипторе основног нивоа, односно када је у питању изражавање уверења у сопствену способност да разуме питања и да може да извршава активности које је планирао. Самоефикасност као став према себи, веровање у сопствену способност да се предузимају активности неопходне за постизање одређених циљева, подразумева и уверење да се доносе одговарајуће одлуке, изаберу одговарајући начини за испуњавање задатака и успешно заобилазе препреке, да се успешно носи

са животним изазовима и да зна како да се носи са непредвиђеним ситуацијама. Видљива је повезаност самоефикасности са самопоуздањем, а могуће је развијати и једно и друго.

У зависности од узраста и искуства ученика самоефикасност би могла да се развија, на пример, на следећи начин:

- Када у оквиру теме *Грађански активизам* ученици идентификују проблем у школи којим ће се бавити и планирати и извести одговарајућу акцију у корист права детета, наставник може да тражи да приликом планирања акције (нпр. хуманитарна акција којом се прикупљају новчана средства за операцију болесног друга) анализирају сопствене снаге, могућности и оно што за њих представља изазов и тешкоћу у реализацији плана и спровођењу акције. Када направе листу изазова и тешкоћа, односно препрека на путу ка замишљеном циљу, свако од чланова групе може да изабере једну тешкоћу за коју треба да пронађе решење, односно начин да се превазиђе, па да га представи осталима, да се размени на нивоу групе и аргументовано изабере најефикаснији. Потом наставник може да тражи од ученика да планирају ко ће, када и како бити задужен за превазилажење препрека и долажење до циља, односно успешно реализоване акције. Када ученици буду тражили решења и анализирали да ли је изабрано решење добро, шта су предности и недостаци таквог решења, шта је применљиво, а шта није, и када буду искуствено проживели превазилажење постојећих препрека и успешно реализовали акцију, препреке ће им изгледати решивије и биће сигурнији у своје способности да их заобиђу, да промене нешто у сопственом поступању и да се носе са животним изазовима.

У наведеним примерима, поред изабраних компетенција, развијају се и друге компетенције за демократску културу, како је и наведено у примеру повезаности програма са КДК.

**УМЕСТО
ЗАКЉУЧКА**

Може се закључити да се програмом Грађанског васпитања, на свим нивоима образовања, развијају све КДК, бавећи се садржајем програма и остваривањем циљева и исхода, као и начином на који се организује и реализује настава. Наведени примери подстицања развоја КДК могу се на сличан начин користити на часовима других програма и предмета и у другим активностима које се реализују у школи. И обрнуто, примери подстицања развоја КДК датих у овом приручнику у оквиру бројних предмета могу се користити у настави Грађанског васпитања. При томе се развијањем једних компетенција за демократску културу подстиче развијање других јер су оне међусобно повезане и у међусобном су садејству.

МОДЕЛ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА
ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ (КДК)
САВЕТА ЕВРОПЕ СА
КОМПЛЕТНИМ РЕГИСТРОМ
ДЕСКРИПТОРА

Овај дијаграм представља визуелизацију концептуалног модела компетенција за демократску културу (КДК) Савета Европе.

ДОДАТАК 1: ДЕФИНИЦИЈЕ КОМПЕТЕНЦИЈА

По општој дефиницији компетенције су „способност активирања и примене релевантних вредности, ставова, вештина, знања и/или разумевања да би се на одговарајући начин и делотворно одговарало захтевима, изазовима и могућностима које су представљене у датој врсти контекста“ (РОКДК, 2018, књига 1, стр. 32).

Демократске компетенције се дефинишу као „способност да се мобилишу и користе релевантни психолошки ресурси (наиме, вредности, ставови, вештина, знање и/или разумевање) да би се на одговарајући начин и делотворно одговорило на захтеве, изазове и могућности које представљају демократске ситуације“ (РОКДК, 2018, књига 1, стр. 32).

Интеркултуралне компетенције су „способност да се активирају и користе важни психолошки ресурси да би се адекватно и делотворно одговорило на захтеве, изазове и могућности које доносе интеркултуралне ситуације“ (РОКДК, 2018, књига 1, стр. 32).

1.1. ДЕФИНИЦИЈЕ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

Компетенције из групе **Вредности** дефинишу се као „општа веровања које појединци имају о жељеним циљевима којима треба да се тежи у животу. Оне мотивишу активности и служе као водећа начела за доношење одлуке како да се поступи. Вредности излазе из оквира одређених поступања и контекста и имају нормативно прописан квалитет о томе шта треба урадити или мислити кроз бројне различите ситуације. Вредности нуде стандарде или критеријуме за вредновање активности, како сопствених тако и туђих, оправдавање мишљења, ставова и понашања, одлучивање о алтернативама, планирању понашања и покушају да се утиче на друге“ (РОКДК, 2018, књига 1, стр. 38).

Компетенције из групе **Ставови** дефинишу се као „укупна ментална оријентација коју појединац усваја према некоме или нечему (на пример особи, групи, институцији, проблему, догађају, симболу). Ставови се обично састоје од четири компоненте: веровања или мишљења о објекту става, емоција или осећања према објекту, процене (било позитивне или негативне) објекта и тенденције да се на одређен начин понаша према том објекту“ (РОКДК, 2018, књига 1, стр. 41).

Под компетенцијама из групе **Вештине** подразумева се „способност да се примене сложени, добро организовани обрасци размишљања или понашања на прилагодљив начин како би се постигла нека конкретна сврха или циљ“ (РОКДК, 2018, књига 1, стр. 45).

Компетенције из групе **Знање и критичко разумевање** се дефинишу као „целина информација које поседује нека особа, а разумевање је схватање и уважавање значења. Термин ‘критичко разумевање’ се користи да се нагласи потреба да се схвати и уважи значење у контексту демократских процеса и интеркултуралног дијалога и укључи активно размишљање о оном што се разуме и тумачи и да се то критички оцени (насупротив аутоматском, уобичајеном и непромишљеном тумачењу)“ (РОКДК, 2018, књига 1, стр. 52).

ДОДАТАК 2: КОМПЛЕТАН РЕГИСТАР ВАЛИДИРАНИХ ДЕСКРИПТОРА⁹

У Референтном оквиру компетенција за демократску културу дата су два скупа дескриптора: скуп од 135 кључних дескриптора и проширени скуп од 447 дескриптора. Сваки дескриптор има идентификациони број (ИД).

Регистар кључних дескриптора садржи ограничен број дескриптора за сваку компетенцију, а који истовремено указују на један од три нивоа оспособљености: основни, средњи и напредни. Кључни дескриптори унети су и у проширени регистар дескриптора и означени својим бројем у колони 2. Неки од дескриптора у проширеном регистру повезани су са конкретним нивоом оспособљености, а други се налазе између основног и средњег или средњег и напредног нивоа (који су утврђени у табелама дескриптора као ОС, односно СН).

Као прилог овом приручнику, следи комплетан регистар дескриптора.

⁹ Регистар дескриптора преузет је из *Референтног оквира компетенција за демократску културу. Књига 2*

Кључни дескриптори

Вредности

1. Вредновање људског достојанства и људских права

1	Тврди да увек треба поштовати и штитити људска права	Основни
2	Тврди да друштво треба да поштује и штити посебна права детета	
3	Брани гледиште да нико не сме бити подвргнут тортури или нељудском или понижавајућем поступању или кажњавању	Средњи
4	Тврди да све државне институције треба да поштују, штите и спроводе људска права	
5	Брани гледиште да када је неко у затвору, иако је подвргнут ограничењима, то не значи да има мање права на поштовање и достојанство него сви остали људи	Напредни
6	Сматра да сви закони треба да буду у складу с међународним нормама и стандардима за људска права	

2. Вредновање културне разноликости

7	Промовише гледиште да је потребно да људи буду толерантни према различитим уверењима других у друштву	Основни
8	Промовише гледиште да људи треба увек да стреме међусобном разумевању и смисленом дијалогу с групама које се опажају као „другачије”	
9	Сматра да културна разноликост у оквиру једног друштва треба да се позитивно вреднује и цени	Средњи
10	Тврди да би интеркултурални дијалог требало да нам помогне да препознамо другачије идентитете и културне припадности	
11	Тврди да би интеркултурални дијалог требало користити за развијање поштовања и културе „суживота”	Напредни
6	Сматра да сви закони треба да буду у складу с међународним нормама и стандардима за људска права	

3. Вредновање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права

12	Тврди да би школе требало да подучавају ученике демократији и како да делују као демократски грађани	Основни
13	Сматра да би сви грађани пред законом требало да буду једнаки и да се према њима поступа непристрасно	
14	Тврди да би закони требало да се примењују увек и поштено	
15	Тврди да би демократски избори требало увек да се спроводе слободно и поштено, према међународним стандардима и националном законодавству и без преваре	Средњи
16	Сматра да сваки јавни званичник приликом вршења својих овлашћења не би смео да их злоупотреби и прелази законске границе	
17	Подржава гледиште да би судови требало да буду приступачни свима тако да људима не буде ускраћена могућност да свој предмет изнесу пред суд зато што је то прескупо, мучно или компликовано урадити	
18	Подржава гледиште да би они којима су поверена законодавна овлашћења требало да подлежу одговарајућој уставној контроли	Напредни
19	Сматра да би информације о јавним практичним политикама и њиховом спровођењу требало да буду доступне јавности	
20	Тврди да би требало да постоје мере правне заштите од поступака надлежних органа који крше грађанска права	

Ставови

4. Отвореност према другим културама као и другим уверењима, погледима на свет и праксама

21	Показује интересовање за учење о уверењима, вредностима, традицијама и погледима на свет других људи	Основни
22	Изражава заинтересованост за путовање у друге земље	
23	Изражава радозналост према туђим уверењима и тумачењима и другим културним оријентацијама и припадностима	Средњи
24	Изражава захвалност за могућност да доживи друге културе	
25	Тражи и поздравља могућности за сусрете с људима који негују другачије вредности, обичаје и понашања	Напредни
26	Тражи контакт с другим људима како би учио/ла о њиховој култури	

5. Поштовање

27	Даје простор другима да се изразе	Основни
28	Изражава поштовање према другим људима као себи равним људским бићима	
29	Поступа према свим људима с поштовањем без обзира на њихово културно порекло	Средњи
30	Изражава поштовање према људима који имају другачији друштвено - економски статус од њега/ње	
31	Изражава поштовање према верским разликама	Напредни
32	Изражава поштовање према људима који имају другачија политичка мишљења од њега/ње	

6. Грађански дух

33	Даје простор другима да се изразе	Основни
34	Изражава поштовање према другим људима као себи равним људским бићима	
35	Поступа према свим људима с поштовањем без обзира на њихово културно порекло	Средњи
36	Изражава поштовање према људима који имају другачији друштвено - економски статус од њега/ње	
37	Изражава поштовање према верским разликама	Напредни
38	Изражава поштовање према људима који имају другачија политичка мишљења од њега/ње	

7. Одговорност

39	Показује да прихвата одговорност за сопствене поступке	Основни
40	Уколико повреди нечија осећања, извини се	
41	Завршава задатке на време	Средњи
42	Показује да преузима одговорност за сопствене грешке	
43	Стално испуњава обавезе према другима	Напредни

8. Самоефикасност

44	Изражава уверење у властиту способност да разуме питања	Основни
45	Изражава уверење да може да извршава активности које је планирао/ла	
46	Изражава уверење у сопствену способност да заобилази препреке када стреми ка циљу	Средњи
47	Уколико жели да се промени, изражава увереност да то може да уради	
48	Показује да је сигуран/на у своје способности да се носи са животним изазовима	Напредни
49	Показује увереност да зна како да се носи с непредвиђеним ситуацијама због сналажљивости коју поседује	

9. Толеранција према двосмислености

50	Добро се уклапа са другим људима који имају разна другачија гледишта	Основни
51	Показује да се може привремено уздржати од доношења суда о другим људима	
52	Добро се осећа у непознатим ситуацијама	Средњи
53	Носи се са неизвесношћу позитивно и конструктивно	
54	Добро ради у непредвиђеним околностима	
55	Изражава жељу да се његове/њене идеје и вредности преиспитују	Напредни
56	Ужива у изазову да се реше нејасни проблеми	
57	Ужива да решава ситуације које су компликоване	

Вештине

10. Аутономне вештине учења

58	Показује способност да утврђује изворе за учење (нпр. људе, књиге, интернет)	Основни
59	Тражи разјашњење нових информација од других људи када је потребно	
60	Зна да савлада ново штиво уз минималан надзор	Средњи
61	Зна да оцени квалитет сопственог рада	
62	Зна да одабере најпоузданије изворе информација или савете у расположивом обиму	Напредни
63	Показује способност да систематски прати, дефинише и утврђује приоритете и завршава задатке без директног надзора	

11. Вештине аналитичког и критичког размишљања

64	Зна да утврди сличности и разлике између нових информација и онога што је већ познато	Основни
65	Користи се доказима да подупре своја мишљења	
66	Зна да процени ризике повезане с различитим опцијама	Средњи
67	Показује да размишља о томе да ли су информације које користи тачне	
68	Зна да утврди све непударности или недоследности или неслагања у штиву које се анализира	Напредни
69	Зна да користи јасне и утврђене критеријуме, начела или вредности за доношење судова	

12. Вештине слушања и опажања

70	Пажљиво ће саслушати другачија мишљења	Основни
71	Са пажњом слуша друге људе	
72	Посматра гестикулацију говорника и општи говор тела да му/јој помогну да разуме значење онога што му они говоре	Средњи
73	Зна помно да слуша како би открио/ла значења и намере друге особе	
74	Обраћа пажњу на оно што други људи мисле, али не говоре	Напредни
75	Примећује како људи који припадају другим културама реагују другачије на исту ситуацију	

13. Емпатија

76	Зна да препозна када је другу/другарици потребна његова/њена помоћ	Основни
77	Изражава саосећање за лоше ствари које види или које је видео/ла да се дешавају другим људима	

78	Труди се да боље разуме своје пријатеље, замишљајући како ствари изгледају из њиховог угла	Средњи
79	Узима у обзир осећања других људи када доноси одлуке	
80	Изражава гледиште да, када размишља о људима у другим земљама, дели њихове радости и туге	Напредни
81	Исправно чита осећања других људи, чак и када они не желе да их покажу	

14. Флексибилност и прилагодљивост

82	Мења мишљење уколико му/јој се аргументовано покаже да је то неопходно	Основни
83	Зна да промени сопствене одлуке уколико последице таквих одлука показују да је то неопходно	
84	Прилагођава се новим ситуацијама користећи нове вештине	Средњи
85	Прилагођава се новим ситуацијама примењујући знања на другачији начин	
86	Усваја друштвено-културне конвенције циљних група других култура када ступа у интеракције са члановима таквих група	Напредни
87	Зна да прилагоди своје понашање да оно буде одговарајуће за друге културе	

15. Језичке, комуникативне и вишејезичке вештине

88	Зна да изрази своје мишљење о неком проблему	Основни
89	Пита говорнике да понове шта су рекли уколико му/јој то није било јасно	
90	Поставља питања која показују да разуме ставове других људи	Средњи
91	Зна да усвоји другачије начине изражавања уљудности на страном језику	
92	Зна језички да посредује у интеркултуралним разменама путем превођења, тумачења или објашњавања	Напредни
93	Зна успешно да избегава интеркултуралне неспоразуме	

16. Вештине за сарадњу

94	Изграђује позитивне односе с другим људима у групи	Основни
95	Када ради као члан групе, одрађује свој део посла у групном раду	
96	Ради на изградњи консензуса ради постизања циљева групе	Средњи
97	Када ради као члан групе, преноси осталима све релевантне или корисне информације	
98	Ствара ентузијазам међу члановима групе, ради постизања заједничких циљева	Напредни
99	Када ради с другима, подржава друге упркос разликама у гледиштима	

17. Вештине за решавање сукоба

100	Зна да комуницира пристојно са сукобљеним странама	Основни
101	Зна да утврди опције за решавање сукоба	
102	Зна да помогне другима да решавају конфликте тако што им помаже да боље разумеју опције које имају на располагању	Средњи
103	Зна да охрабри стране које су укључене у сукобе да активно слушају једни друге и поделе проблеме и бриге	
104	Редовно иницира разговор да би помогао/ла у решавању међуљудских конфликата	Напредни
105	Зна да се ефикасно носи са емоционалним стресом, узнемиреносту и несигурношту других људи у конфликтним ситуацијама	

Знање и критичко разумевање

18. Знање и критично разумевање себе

106	Зна да опише сопствене мотивације	Основни
107	Зна да опише како његове/њене мисли и емоције утичу на његово/њено понашање	
108	Зна да се критички осврне на сопствене вредности и уверења	Средњи
109	Зна да критички сагледа себе из више различитих углова	
110	Зна да се критички осврне на сопствене предрасуде и стереотипе и оно што се налази иза њих	Напредни
111	Зна да се критички осврне на сопствене емоције и осећања у широкој лепези ситуација	

19. Знање и критично разумевање језика и комуникације

112	Зна да објасни како тон гласа, контакт очима и говор тела могу помоћи у комуникацији	Основни
113	Зна да објасни друштвени утицај и ефекте различитих стилова комуницирања на друге	
114	Зна да објасни како се друштвени односи понекад шифрују језичким облицима који се користе у разговорима (на пример: у поздравима, начинима обраћања, коришћењем поштапалица/псовки)	Средњи
115	Зна да објасни зашто људи из другачијих култура можда користе другачије вербалне и невербалне конвенције комуницирања које имају смисла с њихове тачке гледишта	
116	Зна да се критички осврне на различите конвенције комуницирања које се користе у најмање једној друштвеној групи или култури	Напредни

20. Знање и критичко разумевање света: политике, права, људских права, културе, култура, религије, историје, медија, економија, околине и одрживости

117	Зна да објасни значење основних политичких концепата, укључујући демократију, слободу, грађанство, права и одговорности	Основни
118	Зна да објасни зашто свако има одговорност да поштује људска права других	
119	Зна да објасни основне културне праксе (на пример навике у јелу, праксе поздрављања, начине обраћања људима, учтивост) у једној другачијој култури	
120	Зна да се критички осврне на то како су сопствени погледи на свет само један од многобројних погледа на свет	
121	Зна да процени утицај друштва на свет природе, на пример, у смислу раста становништва, развоја становништва, коришћења ресурса	
122	Зна критички да се осврне на ризике који се повезују са штетом по животну средину	
123	Зна да објасни универзалну, неутуђиву и недељиву природу људских права	Средњи
124	Зна критички да се осврне на однос између људских права, демократије, мира и безбедности у свету глобализације	
125	Зна критички да се осврне на корене узрока кршења људских права, укључујући улогу стереотипа и предрасуда у процесима који воде ка злоупотреби људских права	
126	Зна да објасни опасности од генерализације понашања појединаца на целокупну културу	
127	Зна критички да се осврне на верске симболе, верске ритуале и коришћење језика у верске сврхе	
128	Зна да објасни утицаје које пропаганда има у савременом свету	
129	Зна да објасни како се људи могу штитити и заштитити од пропаганде	Напредни
130	Зна да опише различите начине на које грађани могу да утичу на политику	
131	Зна да се критички осврне на развојну природу појма људских права и стални развој људских права у различитим регионима света	
132	Зна да објасни зашто не постоје културне групе које имају чврсто усађене карактеристике	
133	Зна да објасни зашто се све верске групе стално развијају и мењају	
134	Зна критички да се осврне на то да се историје често презентују и уче са етноцентричке тачке гледишта	
135	Зна да објасни националне економије и како привредни и финансијски процеси утичу на функционисање друштва	

Комплетан регистар валидираних дескриптора

Ово је комплетан регистар дескриптора који су валидирани кроз пилот-пројекат у конкретној образовној средини. Дескриптори који се налазе између основног и средњег нивоа или између средњег и напредног нивоа наведени у табелама као ОС, односно СН. За све информације о томе како су дескриптори развијени и проверени, види Поглавље 3.

Вредности

1. Вредновање људског достојанства и људских права

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
101	1	Тврди да увек треба поштовати и штитити људска права	Основни
102	2	Тврди да друштво треба да поштује и штити посебна права детета	Основни
103		Тврди да свако треба да уважава основне слободе сваког људског бића	Основни
104	3	Брани гледиште да нико не сме бити подвргнут тортури или нељудском или понижавајућем поступању или кажњавању	Средњи

105	4	Тврди да све државне институције треба да поштују, штите и спроводе људска права	Средњи
106		Брани гледиште да су људска права неопходна сваком људском бићу да би могло достојанствено да живи	Средњи
107	5	Брани гледиште да то што је неко у затвору не значи да има мање права на поштовање и достојанство него сви остали људи	Напредни
108	6	Сматра да сви закони треба да буду у складу са међународним нормама и стандардима за људска права	Напредни
109		Брани гледиште да свако ко је оптужен за кривично дело треба да се сматра невиним док се не докаже да је крив у складу са законом	Напредни

2. Вредновање културне разноликости

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
201	7	Промовише гледиште да људи треба да буду толерантни према различитим уверењима других у друштву	Основни
202	8	Промовише гледиште да људи треба увек да стреме међусобном разумевању и смисленом дијалогу са групама које се опајају као „другачије“	Основни
203		Тврди да треба промовисати комуникацију и дијалог међу људима из различитих културних средина	ОС
204	9	Сматра да културна разноликост у оквиру једног друштва треба да се позитивно вреднује и цени	Средњи
205		Тврди да свако треба да се потруди да учимо једни од других да бисмо продубили разумевање о претходним сопственим и туђим условима и искуствима	СН
206	10	Тврди да би интеркултурални дијалог требало користити да нам помогне да препознамо другачије идентитете и културне припадности	Напредни
207	11	Тврди да би интеркултурални дијалог требало користити за развијање поштовања и културе „суживота“	Напредни

3. Вредновање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
301	12	Тврди да школе треба да подучавају ученике демократији и како да делују као демократски грађани	Основни
302	13	Сматра да сви грађани пред законом треба да буду једнаки и да се према њима поступа непристрасно	Основни
303	14	Тврди да би закони увек требало да се примењују и да се примењују поштено	Основни
304		Тврди да се правични и праведни закони увек морају поштовати и да им се мора повиновати	Основни
305	15	Тврди да би демократски избори требало увек да се спроводе слободно и поштено, у складу са међународним стандардима и националним законодавством и без преваре	Средњи
306	16	Сматра да сваки јавни званичник приликом вршења својих овлашћења не би смео да злоупотреби овлашћења и прелази законске границе	Средњи
307	17	Подржава гледиште да би судови требало да буду приступачни свима, тако да људима не буде ускраћена могућност да свој предмет изнесу пред суд зато што је то прескупо, мучно или компликовано	Средњи
308		Тврди да демократију увек треба штитити и поштовати као неопходну основу за заједничко деловање са осталима у друштву	Средњи
309		Сматра да државни функционери приликом вршења власти треба да поштују закон и судске одлуке	Средњи
310		Тврди да функционери и судије не би требало другачије да поступају према некоме или некој групи било због предрасуде или корупције	Средњи
311		Тврди да функционери и судије треба све да третирају као једнаке пред законом и да би сви слични случајеви требало увек да се решавају на сличан начин	Средњи
312		Сматра да сви људи и све институције треба да потпадају под закон и да одговарају пред законом	СН
313		Сматра да треба да постоји транспарентан правни систем, укључујући јасан скуп закона који су слободно и лако доступни свима	СН

314		Сматра да треба да постоји независно и непристрасно судство које штити грађане од арбитарног коришћења овлашћења државе, организација и појединаца	СН
315		Сматра да јавне одлуке треба увек да се доносе и спроведу у складу са законима и прописима	СН
316		Сматра да доношење закона треба да контролишу лица која су изабрана и одговорна народу	СН
317		Сматра да треба да постоје делотворне мере за спречавање и борбу против свих облика корупције	СН
318	18	Подржава гледиште да би они којима су поверена законодавна овлашћења треба да подлежу закону и одговарајућој уставној контроли	Напредни
319	19	Сматра да би информације о јавним практичним политикама и њиховом спровођењу требало да буду доступне јавности	Напредни
320	20	Тврди да би требало да постоје делотворне мере правне заштите од поступака државних надлежних органа који крше грађанска права	Напредни
321		Сматра да правни систем треба да има правичне и транспарентне структуре и процедуре спровођења	Напредни

Ставови

4. Отвореност према другим културама као и другим уверењима, погледима на свет и праксама

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
401	21	Показује интересовање за учење о уверењима, вредностима, традицијама и погледима на свет других људи	Основни
402	22	Изражава заинтересованост за путовање у друге земље	Основни
403		Користи могућности да среће нове људе	ОС
404	23	Изражава радозналост према туђим уверењима и тумачењима и другим културним оријентацијама и припадностима	Средњи
405	24	Изражава захвалност за могућност да доживи друге културе	Средњи
406		Изражава заинтересованост за рад с људима који потичу из других култура	СН
407		Ужива у разговорима с људима чије се идеје и вредности разликују од његових/њених	СН
408		Изражава спремност да успоставља релације с другима који се опајају као различити у односу на њега/њу	СН
409	25	Тражи и поздравља могућности за сусрете с људима који негују другачије вредности, обичаје и понашања	Напредни
410	26	Тражи контакт с другим људима како би учио/ла о њиховој култури	Напредни

5. Поштовање

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
501	27	Даје простор другима да се изразе	Основни
502	28	Изражава поштовање према другим људима као себи равним људским бићима	Основни
503		Изражава поштовање према различитим мишљењима, погледима на свет и начинима живота ако се њима не крше људска права	Основни
504	29	Поступа према свим људима с поштовањем без обзира на њихово културно порекло	Средњи
505	30	Изражава поштовање према људима који имају другачији друштвено - економски статус од њега/ње	Средњи
506		Изражава ставове пуне поштовања према уверењима, праксама и начинима живота који су други људи усвојили ако они не крше људска права	Средњи

507	27	Изражава поштовање према другачијим мишљењима или идејама других људи ако они не крше људска права	Средњи
508	28	Изражава ставове пуне поштовања према другим људима који се разликују од њега/ње	Средњи
509		Изражава поштовање према другима које је засновано на поштовању достојанства свих људи и њихових људских права	Средњи
510	29	Изражава поштовање према родним разликама	Средњи
511	31	Изражава поштовање према верским разликама	Напредни
512	32	Изражава поштовање према људима који имају другачија политичка мишљења од њега/ње	Напредни

6. Грађански дух

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
601	33	Изражава спремност за сарадњу и рад с другима	Основни
602	34	Сарађује с другим људима на циљевима од заједничког интереса	Основни
603		Изражава спремност да допринеси побољшању ситуације других људи у заједници	ОС
604		Изражава вољу да учествује у колективном одлучивању	ОС
605	35	Изражава опредељење да не буде само пуки посматрач када се крше достојанство и права других	Средњи
606	36	Разговара о томе шта се може учинити да заједница постане боље место за живот	Средњи
607		Изражава заинтересованост за јавне послове и питања	Средњи
608		Изражава спремност да волонтира и помаже људима у заједници	Средњи
609		Изражава прихватање обавеза које припадност заједници доноси	Средњи
610		Изражава обавезу да подржава и штити људска права других људи	Средњи
611		Активно се укључује у питања заједнице	СН
612		Укључује се у активности за заштиту животне средине	СН
613		Учествује у процесима доношења одлука које се тичу послова, брига и заједничког добра заједнице	СН
614	37	Испуњава обавезе и дужности активног грађанина било на локалном, националном или глобалном нивоу	Напредни
615	38	Предузима мере да буде информисан/на о грађанским питањима	Напредни
616		Подржава организације које се баве социјалним питањима	Напредни

7. Одговорност

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
701	39	Показује да прихвата одговорност за сопствене поступке	Основни
702	40	Уколико повреди нечија осећања, извини се	Основни
703		Сматра себе одговорним/ом за властито понашање	ОС
704	41	Извршава задатке на време	Средњи
705		Испуњава личне обавезе према другима на време	Средњи
706	42	Показује да преузима одговорност за сопствене грешке	Средњи
707		Испуњава рокове	Средњи
708		Показује да редовно долази на време	Средњи
709		Рутинске задатке извршава најбоље што може	Средњи
710	43	Стално испуњава обавезе према другима	Напредни

8. Самоефикасност

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
801	44	Изражава уверење у властиту способност да разуме питања	Основни
802	45	Изражава уверење да може да извршава активности које је планирао/ла	Основни
803		Показује увереност да може решити већину проблема уколико уложи неопходан напор	ОС
804		Показује увереност да може постићи добре резултате када преузме на себе неки задатак	Средњи
805		Изражава уверење да је тешке ситуације могуће превазићи	Средњи
806		Изражава уверење да може предузети радње које су потребне за постизање неког циља	Средњи
807		Показује увереност да може ефикасно да ради	Средњи
808	46	Изражава уверење у властиту способност да заобилази препреке када стреми ка циљу	Средњи
809	47	Уколико жели да се промени, изражава увереност да то може да уради	Средњи
810		Показује да има самопоуздања за доношење одлука	Напредни

811		Показује увереност за прихватање нових изазова	Средњи
812		Изражава уверење да се добро носи с променама	Средњи
813		Изражава уверење у властиту способност да бира одговарајуће начине за испуњење задатака	Средњи
814		Показује увереност у сопствену способност да буде успешан/на	Средњи
815		Показује увереност да има способност да успе у већини задатака које преузима	Средњи
816		Показује увереност да зна да обави веома квалитетан посао	Средњи
817		Остаје уверен/а у сопствене способности када то други оспоравају	Средњи
818		Показује увереност да се може ослонити на сопствене способности решавања проблема да остане миран/на када наиђе на потешкоће	СН
819		Показује увереност да је у стању да доноси одлуке о најбољем начину решавања проблема	СН
820		Показује увереност да уме да постигне своје циљеве у животу	СН
821		Изражава уверење да је, укупно гледано, у животу веома успешна особа	СН
822	48	Показује да је сигуран/на у своје способности да се носи са животним изазовима	Напредни
823	49	Показује увереност да зна како да се носи с непредвиђеним ситуацијама због сналажљивости коју поседује	Напредни
824		Показује увереност да може да се ефикасно носи с непредвиђеним догађајима	Напредни

9. Толеранција према двосмислености

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
901	50	Добро се уклапа с другим људима који имају разна другачија гледишта	Основни
902	51	Показује да се може привремено уздржати од доношења суда о другим људима	Основни
903		Позитивно приступа другим људима, а да при томе није извесно шта ти други мисле и осећају	Основни
904		Добро се осећа у присуству многих различитих људи	Основни

905		Изражава спремност да размотри контрадикторне или некомплетне информације без аутоматског одбацивања или преурањеног закључивања	ОС
906		Препознаје двосмислене ситуације	ОС
907		Прихвата задатак који захтева да се поступа у непозна- тим или необичним околностима	ОС
908		Тражи разговоре с људима чије су идеје и вредности другачије од његових/њених	ОС
909	52	Добро се осећа у непознатим ситуацијама	Средњи
910	53	Носи се са неизвесношћу на позитиван и конструктиван начин	Средњи
911	54	Ради добро у непредвиђеним околностима	Средњи
912		Решава двосмислене ситуације	СН
913		Када је суочен/а са избором како да одговори на дату ситуацију, у стању је да пребацује угао посматрања две или више култура	СН
914		На висини је задатка када су у питању изазови ситуација или питања која укључују двосмислености	СН
915		Спреман/на је да прихвати недостатак јасноће	СН
916		Спреман/на је да толерише неизвесност	СН
917		Добро се осећа у сусрету са стварима које су му/јој непознате	СН
918	55	Изражава жељу да се његове/њене идеје и вредности преиспитују	Напредни
919	56	Ужива у изазову решавања нејасних проблема	Напредни
920	57	Ужива да решава ситуације које су компликоване	Напредни
921		Добро се осећа када се бави нејасним ситуацијама	Напредни

10. Аутономне вештине учења

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
1001	58	Показује способност да утврђује изворе за учење (нпр. људе, књиге, интернет)	Основни
1002	59	Тражи разјашњење о новим информацијама од других људи када је потребно	Основни
1003		Самостално извршава задатке учења	Основни
1004		Идентификује шта већ зна, а шта не зна	Основни
1005		Зна да самостално утврди празнине у свом знању	ОС
1006		Зна да идентификује релевантне изворе информација за извршавање неког задатка учења	ОС
1007		Зна да делотворно прикупља информације користећи низ техника и извора	ОС
1008		Делотворно користи одговарајуће алате и информационе технологије како би открио/ла нове информације	ОС
1009		Показује способност да самостално тражи информације	ОС
1010		Тражи информације у разноврсним изворима	ОС
1011		Изражава спремност да самостално учи нове ствари	ОС
1012		Развија сопствене идеје прикупљањем информација	ОС
1013	60	Зна да савлада ново штиво уз минималан надзор	Средњи
1014	61	Зна да оцени квалитет сопственог рада	Средњи
1015		Зна да лоцира информације које су релевантне за његове/њене сопствене и академске потребе и интересе	Средњи
1016		Зна да делотворно користи информационе технологије за приступ, истраживање, организовање и интегрисање информација	Средњи
1017		Зна да интегрише учење из различитих предмета/области учења	Средњи
1018		Зна да самостално бира материјал, ресурсе и активности за учење	СН
1019		Зна да прати сопствени напредак у правцу достизања сопствених циљева учења	СН
1020		Бира нове повољне прилике за учење	СН
1021		Поново чита нови материјал након почетног читања како би био сигуран/била сигурна да га је исправно разумео	СН
1022	62	Зна да одабере најпоузданије изворе информација или савете у расположивом обиму	Напредни

1023	63	Показује способност да систематски прати, дефинише, утврђује приоритете и завршава задатке без директног надзора	Напредни
1024		Делотворно управља сопственим временом како би достигао/ла своје циљеве учења	Напредни
1025		Зна да самостално оцењује кредибилитет извора информација или савета	Напредни
1026		Прати сопствени напредак у учењу нових информација	Напредни

11. Вештине аналитичког и критичког размишљања

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
1101	64	Зна да утврди сличности и разлике између нових информација и онога што је већ познато	Основни
1102	65	Користи се доказима да подржи своја мишљења	Основни
1103		Зна да изводи закључке из анализе неког аргумента	Основни
1104		Уме да анализира неку ситуацију пре него што изврши избор	Основни
1105		Зна да изводи закључке из анализе информација	Основни
1106		Зна да решава проблеме путем коришћења логике	Основни
1107		Зна да пореди различите идеје када размишља о некој теми	Основни
1108		Зна да прави разлику између исказа о чињеничном стању и изјава о мишљењу	ОС
1109		Зна да прави везе између аргумената и информација	ОС
1110		Зна да оцењује на основу доказа и искуства	ОС
1111		Уме да анализира алтернативна гледишта	ОС
1112		Користи више од једног извора информација пре него што донесе неку одлуку	ОС
1113		Зна да користи више од једног извора информација пре него што донесе неку одлуку	ОС
1114		Када је суочен/а с неким проблемом, покушава да утврди шта га је проузроковало	ОС
1115		Зна да се критички осврне на претходна искуства како би се информисао/ла о будућем напретку	ОС
1116		Зна да конструише неки логички и одбрањив аргумент за неко конкретно тумачење или против њега	ОС
1117		Зна да оцењује аргументе, тврдње и уверења	ОС
1118		Зна да идентификује логичке односе у материјалу који се анализира	ОС
1119	66	Зна да процени ризике повезане с различитим опцијама	Средњи
1120	67	Показује да размишља о томе да ли су информације које користи тачне	Средњи

1121		Уме да анализира доказе када оцењује неки аргумент	Средњи
1122		Уме да анализира различита гледишта, производе или праксе нађене у другим културама	Средњи
1123		Зна да доноси судове о томе да ли је материјал који се анализира примерен или користан	Средњи
1124		Зна да критички оцењује информације	Средњи
1125		Зна да доноси судове о томе да ли је материјал који се анализира убедљив или није	Средњи
1126		Зна да прави разлику између релевантних и ирелевантних информација и доказа	Средњи
1127		Показује да разматра ризике и/или користи од неког избора пре него што донесе неку одлуку	Средњи
1128		Уме логично и систематично да анализира материјал	СН
1129		Утврђује приоритете пре доношења неке одлуке	СН
1130		Користи уверљиве доказе да би доносио судове	СН
1131		Зна да прави анализе трошкова и користи различитих опција	СН
1132		Уме да анализира све информације које има о различитим изборима пре него што донесе неку одлуку	СН
1133		Показује обзир према тачности у анализи и оцени информација	СН
1134		Зна да идентификује узрочне односе у материјалу који се анализира	СН
1135		Зна да доноси судове о томе да ли је материјал који се анализира истинит, тачан или поуздан или није	СН
1136		Зна да критички оцењује поступке оних који имају одговорности да поштују, промовишу и остварују људска права	СН
1137		Зна да испита вероватноћу резултата за свако могуће решење неког проблема	СН
1138		Зна да користи различите врсте резонавања (индуктивно, дедуктивно итд.), према потреби	СН
1139	68	Зна да утврди све неподударности или недоследности или неслагања у штиву које се анализира	Напредни
1140	69	Зна да користи јасне и утврђене критеријуме, начела или вредности за доношење судова	Напредни
1141		Уме да анализира мотиве, намере и планове људи који производе пропаганду, стереотипе, нетолеранцију и говор мржње у масовним медијима (нпр. у новинама, на ТВ)	Напредни
1142		Зна да изводи резултате неке анализе заједно на организован и кохерентан начин како би конструисао/ла логичке и одбрањиве закључке	Напредни

1143		Када дође до решавања неког проблема, мисли о свим стварима које су део тог проблема пре него што одлучи шта да уради	Напредни
1144		Зна да производи нове синтезе елемената који су испитани	Напредни
1145		Уме да анализира како делови неке целине међусобно реагују једни с другима како би произвели свеукупне исходе	Напредни
1146		Зна да испитује и краткорочне и дугорочне перспективе	Напредни
1147		Зна да оцењује унапред створене закључке и претпоставке на којима се материјал заснива	Напредни

12. Вештине слушања и опажања

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
1201	70	Пажљиво ће саслушати другачија мишљења	Основни
1202	71	Са пажњом слуша друге људе	Основни
1203		Активно слуша остале	Основни
1204		Обраћа пажњу, не само на оно што се каже него и на то како се то каже	ОС
1205		Памти детаље понашања других људи	ОС
1206		Помно прати понашање других људи	ОС
1207	72	Посматра гестикулацију говорника и општи говор њихових тела да му/јој помогну да разуме значење онога што му/јој они говоре	Средњи
1208	73	Зна да помно да слуша како би открио/ла значење и намере друге особе	Средњи
1209		Посматра говор тела других људи како би себи помогао/ла да разуме шта они покушавају да кажу	Средњи
1210		Када је нов/а у некој групи с људима из неке друге земље, покушава да сазна правила у тој групи тако што посматра њихово понашање	СН
1211		Открива обрасце матерњег језика говорника (нпр. када захтева, извињава се или када се жали) помно посматрајући њихово понашање	СН
1212		Користи невербалне знакове других људи како би идентификовао/ла њихове неизговорене мисли или забринутости	СН
1213	74	Обраћа пажњу на оно шта други људи подразумевају, али не говоре	Напредни
1214	75	Примећује како људи који припадају другим културама реагују другачије на исту ситуацију	Напредни
1215		Пажљиво посматра понашање људи који су друге културне припадности	Напредни

13. Емпатија

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
1301	76	Зна да препозна када је неком другом потребна његова/њена помоћ	Основни
1302	77	Изражава саосећање за лоше ствари које је видео/ла да се дешавају другим људима	Основни
1303		Изражава саосећање за људе који су неправедно третирани	Основни
1304		Изражава саосећање за друге људе када они имају проблеме	Основни
1305		Изражава саосећање за другу особу која је повређена или узнемирена	Основни
1306		Осећа када други буду иритирани	Основни
1307		Зна да препозна да ли је појединац љут на њега/њу	Основни
1308		Обраћа пажњу на то шта осећају остали људи	ОС
1309		Зна да опише осећања идентификована код других људи	ОС
1310		Узруја се када види да се с неким лоше поступа	ОС
1311		Изражава симпатију за несреће других људи	ОС
1312		Зна да објасни зашто се неко други узрујава	ОС
1313	78	Труди се да боље разуме своје пријатеље замишљајући како ствари изгледају из њиховог угла	Средњи
1314	79	Узима у обзир осећања других људи када доноси одлуке	Средњи
1315		Зна да тачно опише емоције, осећања и потребе других људи	Средњи
1316		Када разговара с неким, покушава да разуме шта они осећају	Средњи
1317		Показује способност да себе стави у положај оних којима је неугодно	Средњи
1318		Изражава забринутост за друге људе који су искоришћавани	Средњи
1319		Показује способност да опише шта други људи осећају	Средњи
1320		Изражава симпатију за људе који имају мање среће од њега/ње	Средњи
1321		Изражава симпатију за појединца који нема пријатеље	Средњи
1322		Зна да препозна када неког треба утешити и емоционално подржати, чак и ако та особа то не показује отворено	СН
1323		Узнемири се када види да је неко искључен из неке групе	СН
1324		Када су други узнемирени, постаје тужан/на или забринут/а за њих	СН
1325	80	Изражава гледиште да, када размишља о људима у другим земљама, дели њихове радости и туге	Напредни

1326	81	Исправно чита осећања других људи, чак и када они не желе да их покажу	Напредни
1327		Зна да опише јединствене бриге других људи	Напредни

14. Флексибилност и прилагодљивост

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
1401	82	Мења мишљење уколико му/јој се аргументовано покаже да је то неопходно	Основни
1402	83	Зна да промени сопствене одлуке ако последице таквих одлука показују да је то неопходно	Основни
1403		Прилагођава начин рада када је то потребно	Основни
1404		Прилагођава стил интеракције како би имао/ла делотворнију интеракцију с другим људима, када је то потребно	Основни
1405		Мења начин на који објашњава неку идеју ако то дата ситуација захтева	Основни
1406		Прилагођава своје понашање у новим ситуацијама узимајући у обзир лекције научене у претходним ситуацијама	Основни
1407		Мења начин на који ради ствари када види неки проблем око тога како се ствари одвијају	ОС
1408		Прилагођава се на нове ситуације прикупљајући више информација	ОС
1409		Лако се прилагођава на нове људе	ОС
1410		Прилагођава планове као одговор на околности које се мењају	ОС
1411		Када има неки проблем, покушава да га реши на различите начине	ОС
1412		Ако нешто не иде по плану, мења своје поступке како би покушао/ла да достигне дати циљ	ОС
1413	84	Прилагођава се новим ситуацијама користећи нову вештину	Средњи
1414	85	Прилагођава се новим ситуацијама примењујући знање на неки други начин	Средњи
1415		Мења сопствени начин на који нешто ради у светлу нових увида	Средњи
1416		Показује способност да се флексибилно односи према новим људима, местима и ситуацијама и да им се прилагођава	Средњи
1417		Показује флексибилност када се суочава с препрекама	Средњи
1418		Показује флексибилност када има интеракцију са особама које су другачије културне припадности од њега/ње	Средњи

1419		Зна да модификује сопствене стратегије учења када је потребно	Средњи
1420		Лако се прилагођава на нове ситуације	Средњи
1421		Поздравља нове и необичне ситуације	Средњи
1422		Делотворно се прилагођава на промену	Средњи
1423		Лако се прилагођава на нова културна окружења	СН
1424		Показује способност да превазиђе анксиозности, бриге и несигурности око састајања и интеракције с другим људима који су другачије културне припадности од њега/ње	СН
1425		Када разговара с људима из других културних контекста, одговарајуће прилагођава врсту гестова које користи	СН
1426		Добро се прилагођава на различите захтеве и контексте	СН
1427		Зна да прилагоди свој уобичајени начин размишљања према потребама и околностима	СН
1428		Зна да се прилагођава на различите културне стилове и понашања	СН
1429		Контролише сопствене емоције гледајући ствари из своје перспективе	СН
1430	86	Усваја друштвено-културне конвенције других културних циљних група када ступа у интеракцију са члановима тих група	Напредни
1431	87	Зна да прилагоди своје понашање да оно буде одговарајуће за друге културе	Напредни
1432		Мада припада својој култури, скоро је подједнако комотан/на у једној или више других култура	Напредни
1433		Зна да користи одговарајуће стратегије за прилагођавање на културу друге земље	Напредни

15. Језичке, комуникативне и вишејезичке вештине

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
1501	88	Зна да изрази своје мишљење о неком проблему	Основни
1502	89	Пита говорнике да понове шта су рекли ако му/јој то није било јасно	Основни
1503		Када разговара с неким, покушава да одржи контакт очима	Основни

1504		Користи гестове као један начин да покуша да пренесе своје значење	Основни
1505		Зна да пренесе своју поенту	Основни
1506		Поставља питања као начин да буде укључен/а у конверзације	ОС
1507		Користи језик тела како би помогао/ла да се појача оно што хоће да каже	ОС
1508		Саопштава другим људима да је пријемчив/а на њихове идеје	ОС
1509		Постиже добре интеракције с другима чинећи сопствена саопштења јасним	ОС
1510		Зна да идентификује када две особе покушавају да кажу исту ствар, али на друге начине	ОС
1511		Када постоји неки проблем с комуникацијом, врло често налази начине да то заобиђе (нпр. коришћењем гестова, поновним објашњавањем, поједностављивањем)	ОС
1512		Користи своје руке да илуструје оно што покушава да каже	ОС
1513	90	Поставља питања која показују да разуме ставове других људи	Средњи
1514	91	Зна да усвоји другачије начине изражавања уљудности на страном језику	Средњи
1515		Зна да наговара друге људе и да преговара с њима	Средњи
1516		Пази да се његове/њене поруке разумеју онако како је намеравао/ла	Средњи
1517		Зна да идентификује када га појединац слуша, али не чује шта говори	Средњи
1518		Када дође до нејасних комуникација, може на задовољавајући начин да их појасни или другачије решава	Средњи
1519		Зна да подеси и модификује сопствено језичко и комуникативно понашање и да користи комуникативне конвенције које су одговарајуће за његовог/њеног саговорника	СН
1520		Зна да комуницира ефикасно и делотворно у неком интеркултуралном амбијенту	СН
1521		Зна да осигура да разуме шта друга особа говори пре него што одговори	СН
1522		Преформулише оно што је друга особа рекла како би био/била сигуран/на да ју је разумео/ла	СН
1523		Зна да решава прекиде у комуникацији дајући поновљене изјаве, ревизије или поједностављења сопствених погрешно схваћених саопштења	СН
1524		Зна да препозна различите начине говора који се користе у најмање једној другој друштвеној групи или култури	СН

1525		Зна да поставља питања ради појашњења на одговарајући и сензитиван начин када се открију недоследности између вербалних и невербалних порука које даје друга особа	СН
1526	92	Зна језички да посредује у интеркултуралним разменама путем превођења, тумачења или објашњавања	Напредни
1527	93	Зна успешно да избегава интеркултуралне неспоразуме	Напредни
1528		Зна да задовољава комуникативне захтеве интеркултуралних ситуација коришћењем неког заједничког језика да би се разумео други језик	Напредни
1529		Зна да препозна различите комуникативне конвенције које се користе у најмање једној другој друштвеној групи или култури	Напредни
1530		Стручан/на је језички и културно у најмање једном језику и култури која није његова/њена	Напредни

16. Вештине за сарадњу

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
1601	94	Изграђује позитивне односе с другим људима у групи	Основни
1602	95	Када ради као члан групе, одрађује свој део посла у групном раду	Основни
1603		Зна да ради делотворно и са уважавањем с другим људима	Основни
1604		Зна да буде тимски играч у некој групи	Основни
1605		Зна да ради на позитиван начин с другим људима	Основни
1606		Дели сопствене идеје и ресурсе с другима	Основни
1607		Када ради као члан неке групе, показује уважавање и поштовање према другим члановима групе	ОС
1608		Ради добро с другим људима	ОС
1609		Када ради као члан неке групе, поступа у складу са одлукама или активностима тима	ОС
1610		Када ради као члан неке групе, може делотворно да изрази сопствена уверења и мишљења осталим члановима те групе	ОС
1611		Делотворно сарађује с другим људима	ОС
1612		Прихвата заједничку одговорност за сараднички посао	ОС
1613		Зна да помогне другима око њиховог посла када је потребно	ОС
1614		Продуктиван је тимски радник/ца	ОС
1615	96	Ради на изградњи консензуса ради постизања циљева групе	Средњи

1616	97	Када ради као члан групе, обавештава остале о свим релевантним или корисним информацијама	Средњи
1617		Зна да помогне неком новом да постане део неке групе	Средњи
1618		Делотворно учествује у групним састанцима	Средњи
1619		Проактивно размењује корисне информације/знање са осталима	Средњи
1620		Конзистентно добро учествује у групним активностима	Средњи
1621		Када ради као члан неке групе, подстиче чланове групе да исказују своја гледишта и мишљења	СН
1622		Прихвата разнолике улоге када ради у групама	СН
1623		Делује смирујуће на друге чланове групе када се суоче с неким проблемом	СН
1624		Помаже да се други мотивишу када ради у некој групи, подстичући их да учествују	СН
1625		Конзистентно ради са осталима да постигне циљеве и обави задатке	СН
1626		Зна да постави групне циљеве	СН
1627		Зна да мотивише остале чланове групе да сарађују и једни другима помажу како би постигли групне циљеве	СН
1628		Када ради као члан неке групе, тражи и користи вештине, идеје и мишљења осталих чланова групе	СН
1629	98	Ствара ентузијазам међу члановима групе ради постизања заједничких циљева	Напредни
1630	99	Када ради с другима, подржава их упркос разликама у гледиштима	Напредни
1631		Тражи повољне прилике да кооперативно ради с другим људима	Напредни
1632		Када види нешто што треба да се уради, покушава да придобије друге људе да са њим/њом раде на томе	Напредни
1633		Зна да убеди друге чланове групе да деле своје релевантно и корисно знање, искуство или експертизу	Напредни
1634		Укључује друге људе у планирање и развој акционих планова како би придобио/ла њихову приврженост	Напредни

16. Вештине за решавање сукоба

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
1601	94	Изграђује позитивне односе с другим људима у групи	Основни
1602	95	Када ради као члан групе, одрађује свој део посла у групном раду	Основни
1603		Зна да ради делотворно и са уважавањем с другим људима	Основни

1704		Показује способност да производи практична решења за сукобе	ОС
1705		Зна да слуша странке у сукобу како би идентификовао/ла заједничке интересе	ОС
1706		Ради на решавању сукоба показујући поштовање за мишљења других	ОС
1707		Помаже другима да утврде како да реше неслагања	ОС
1708		Зна да подстиче активно слушање и отворену дискусију као средство за решавање сукоба	ОС
1709		Зна да на примерен начин да прилази људима умешаним у неки сукоб	ОС
1710	102	Зна да помогне другима да решавају сукобе тако што им помаже да разумеју опције које имају на располагању	Средњи
1711	103	Зна да охрабри стране које су умешане у сукобе да активно слушају једни друге и поделе проблеме и бриге	Средњи
1712		Налази решења за сукобе који су међусобно корисни	Средњи
1713		Олакшава комуникацију између људи који доживљавају сукоб, а који претходно нису могли да реше своје разлике	Средњи
1714		Зна да се користи преговарачким вештинама да решава сукобе	Средњи
1715		Зна да помаже странкама у сукобу да нађу додирне тачке на којима могу да граде неки договор	Средњи
1716	104	Редовно иницира разговор да би помагао/ла у решавању међуљудских сукоба	Напредни
1717	105	Зна да се ефикасно носи са емоционалним стресом, узнемиренешћу и несигурношћу других људи у ситуацијама које укључују сукоб	Напредни
1718		Зна да усмерава странке у сукобу да се договоре око најбољих и међусобно прихватљивих решења њиховог сукоба	Напредни
1719		Када решава сукобе, доследно се фокусира на релевантна питања на располагању и избегава да дозволи да се секундарна или неповезана питања уплићу у исход	Напредни
1720		Зна да преради могуће компромисе или решења сукоба	Напредни

18. Знање и критично разумевање себе

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
1801	106	Зна да опише сопствене мотивације	Основни
1802	107	Зна да опише на који начин његове/њене мисли и емоције утичу на његово/њено понашање	Основни
1803		Зна да се критички осврне на сопствене мотиве, потребе и циљеве	ОС
1804		Зна да објасни како његове/њене личне карактеристике утичу на његово/њено понашање у различитим ситуацијама	ОС
1805	108	Зна да се критички осврне на сопствене вредности и уверења	Средњи
1806	109	Зна да се критички осврне на себе из више различитих углова	Средњи
1807		Зна да се критички осврне на то како га/је други људи перципирају	СН
1808		Зна да се критички осврне на начине на које његове/њене мисли и емоције утичу на његово/њено понашање	СН
1809		Зна да се критички осврне на сопствени поглед на свет	СН
1810	110	Зна да се критички осврне на сопствене предрасуде и стереотипе и на оно шта стоји иза њих	Напредни
1811	111	Зна да се критички осврне на сопствене емоције и осећања у читавом низу ситуација	Напредни
1812		Зна да се критички осврне на то како на његове/њене судове утичу његове/њене културне припадности	Напредни
1813		Зна да се критички осврне на факторе који су утицали на његов/њен сопствени интеркултуралални развој	Напредни

19. Знање и критично разумевање језика и комуникације

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
1901	112	Зна да објасни како тон гласа, контакт очима и говор тела могу помоћи у комуникацији	Основни
1902	113	Зна да опише друштвени утицај и ефекте различитих стилова комуницирања на друге	Средњи
1903	114	Зна да објасни како се друштвени односи понекад шифрују језичким облицима који се користе у разговорима (нпр. у поздравима, начинима обраћања, коришћењу поштапалица/ псовки)	Средњи
1904		Зна да објасни како се користе различите форме језика у различитим ситуацијама и контекстима	Средњи
1905		Зна да се критички осврне на то како различити стилови комуникације могу да доведу до прекида комуникације	Средњи
1906		Зна да опише различите комуникативне конвенције које се користе у барем једној другој друштвеној групи или култури	Средњи
1907		Зна да се критички осврне на то како различите публике могу да перципирају различита значења из истих информација	Средњи
1908		Зна да опише неке ефекте које коришћење различитих језичких стилова може да има у друштвеним и радним ситуацијама	Средњи
1909		Зна да се критички осврне на то како интеркултурална комуникација може да погађа односе између људи који имају различите културне припадности	СН
1910		Зна да се критички осврне на то како сопствене претпоставке, унапред створени закључци, перцепције, уверења и судови зависе од конкретних(их) језика које човек говори	СН
1911		Зна да се критички осврне на неке ефекте које коришћење различитих језичких стилова може да има у друштвеним и радним ситуацијама	СН
1912	115	Зна да објасни зашто људи из другачијих култура можда користе другачије вербалне и невербалне конвенције комуницирања које имају смисла са њихове тачке гледишта	Напредни
1913	116	Зна да се критички осврне на различите конвенције комуницирања које се користе у најмање једној другој друштвеној групи или култури	Напредни

20A. Знање и критичко разумевање политике, права и људских права

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
2001	117	Зна да објасни значење основних политичких концепата, укључујући и демократију, слободу, грађанство, права и одговорности	Основни
2002	118	Зна да објасни зашто свако има одговорност да поштује људска права других	Основни
2003		Зна да објасни значење основних правних концепата, укључујући и правду, једнакост, потребу за законима и прописима, и владавину права	Основни
2004		Зна да се критички осврне на појам људских права	Основни
2005		Зна да опише обавезе држава у односу на људска права	ОС
2006	123	Зна да објасни универзалну, неопуђиву и недељиву природу људских права	Средњи
2007	124	Зна критички да се осврне на однос између људских права, демократије, мира и безбедности у свету глобализације	Средњи
2008	125	Зна да се критички осврне на темељне узроке кршења људских права, укључујући и улогу стереотипа и предрасуда у процесима који воде ка злоупотреби људских права	Средњи
2009		Зна да се критички осврне на изазове људских права који постоје у његовој/њеној заједници и друштву	Средњи
2010		Зна да се критички осврне на проблеме људских права или покрете у својој земљи	Средњи
2011		Зна да се критички осврне на људска права као оквир вредности и његов блиски однос с другим моралним, етичким и верским вредносним оквирима	СН
2012	130	Зна да опише различите начине на које грађани могу да утичу на практичну политику	Напредни
2013	131	Зна да се критички осврне на развојну природу оквира људских права и стални развој људских права у различитим регионима света	Напредни
2014		Зна да се критички осврне на природу и сврхе демократских политичких процеса	Напредни
2015		Зна да се критички осврне на природу и сврхе закона	Напредни

20Б. Знање и критичко разумевање културе, култура, религије

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
2016	119	Зна да опише основне културне праксе (нпр. навике у јелу, праксе поздрављања, начине обраћања људима, учтивост) у једној другачијој култури	Основни
2017	120	Зна да се критички осврне на то како су сопствени погледи на свет само један од многих погледа на свет	Основни
2018		Зна да опише неколико различитих култура, нарочито вредности, обичаја и пракса које су заједничке у тим културама	Основни
2019		Зна да се критички осврне на то како интеркултуралне интеракције могу да утичу на ситуације и догађаје	ОС
2020		Зна да опише заједничке особине и разлике које постоје између различитих верских традиција	ОС
2021	126	Зна да објасни опасности од генерализације понашања појединца на целокупну културу	Средњи
2022	127	Зна да се критички осврне на верске симболе, верске ритуале и коришћење језика у верске сврхе	Средњи
2023		Зна да објасни зашто све културне групе имају појединце који оспоравају и доводе у питање традиционална културна значења	Средњи
2024		Зна да се критички осврне на улогу религије и нерелигијских уверења у друштву и јавном животу	Средњи
2025		Зна да објасни зашто се све културне групе стално развијају и мењају	СН
2026		Зна да објасни зашто су све културне групе интерно променљиве, разнолике и хетерогене	СН
2027		Уме да анализира променљивост која се јавља у обрасцима понашања унутар културе	СН
2028		Уме да анализира променљивости која се јавља у обрасцима понашања широм култура	СН
2029		Зна да се критички осврне на то како структуре моћи и дискриминаторне праксе унутар културних група функционишу како би се опирале повољним приликама за развлашћене чланове групе	СН
2030		Зна да опише кључне аспекте историје конкретних религиозних традиција	СН
2031		Зна да се критички осврне на чињеницу да ће се лична изражавања религије вероватно разликовати на различите начине од стандардних уџбеничких представа тих религија	СН
2032		Идентификује кључне текстове и кључне доктрине конкретних верских традиција	СН

2033		Зна да опише кључне карактеристике уверења, вредности, пракса и искуства појединца који практикују конкретне религије	СН
2034		Зна да се критички осврне на уверења, вредности, праксе и искуства верника	СН
2035	132	Зна да објасни зашто не постоје културне групе које имају чврсто усађене карактеристике	Напредни
2036	133	Зна да објасни зашто се све верске групе стално развијају и мењају	Напредни
2037		Зна да опише интерну разноликост уверења и пракса које постоје унутар појединачне религије	Напредни

20Ц. Знање и критичко разумевање историје, медија, економије, околине и одрживости

ИД	Бр. кључног	Дескриптор	Класификација
2038	121	Зна да процени утицај друштва на свет природе, на пример, у смислу пораста броја становника, развоја становништва, потрошње ресурса	Основни
2039	122	Зна да се критички осврне на ризике везане за штету по животну средину	Основни
2040		Зна да се критички осврне на еколошку међузависност глобалне заједнице	Основни
2041		Зна да се критички осврне на вредности, понашање и животне стилове који су потребни за одрживу будућност	Основни
2042		Зна да се критички осврне на потребу за одговорном потрошњом	Основни
2043		Зна да се критички осврне на начине на које грађани и владе могу да допринесу одрживости животне средине	Основни
2044		Зна да се критички осврне на глобалне неједнакости	Основни
2045	128	Зна да опише утицаје које пропаганда има у савременом свету	Средњи
2046	129	Зна да објасни како људи могу да се чувају и штите од пропаганде	Средњи
2047		Зна да објасни шта је пропаганда	Средњи
2048		Зна да објасни шта чини људе рањивим у односу на пропаганду	Средњи
2049	134	Зна да се критички осврне на то како се историје често представљају и предају са етноцентричне тачке гледишта	Напредни
2050	135	Зна да објасни националне економије и како привредни и финансијски процеси утичу на функционисање друштва	Напредни

2051		Зна да се критички осврне на флуидну природу историје и како тумачења прошлости варирају током времена и широм култура	Напредни
2052		Зна да се критички осврне на различите наративе из различитих перспектива о историјским силама и факторима који су обли- ковали савремени свет	Напредни
2053		Зна да се критички осврне на то како је еволуирао појам грађанства на различите начине у различитим културама	Напредни
2054		Зна да укратко опише различите наративе из различитих перспектива о историјским силама и факторима који су обликовали савремени свет	Напредни
2055		Зна да се критички осврне на процесе историјског истраживања	Напредни
2056		Зна да се критички осврне на етичка питања везана за глобализацију	Напредни
2057		Зна да се критички осврне на економску међусобну зависност глобалне заједнице	Напредни
2058		Зна да се критички осврне на везе између економских, друштвених, политичких и еколошких процеса	Напредни
2059		Зна да објасни утицај који лични избори, политичка деловања и обрасци потрошње могу да имају у другим деловима света	Напредни

Контролна листа за процену колико ваша наставна пракса доприноси развоју КДК

Ако радите као наставник, осврните се на сопствену праксу или искуство!		да	не
1.	Познати су вам законски предуслови (могућности и ограничења) за демократску праксу у вашој школи и подржавате их.		
2.	Детаљно сте упознати са Референтним оквиром компетенција за демократску културу Савета Европе.		
3.	Подржавате мисију и/или изјаву о визији и смернице ваше школе о инклузивном образовању заснованом на људским правима, укључујући смернице против дискриминације.		
4.	Идентификујте их и расправљајте о вредностима и визијама који ће водити вашу школу.		
5.	Активно доприносите континуираном процесу побољшања, у који је укључена целокупна школска заједница.		
6.	Активно доприносите да у вашој школи влада позитивна атмосфера у којој се и ученици и наставници осећају пријатно, сигурно и поштовано.		
7.	Наставници у вашој школи редовно се усавршавају како би развили потребна знања, вештине и ставове за задовољавајући рад у редовној настави на инклузиван начин.		
8.	Промовишете учествовање ваше школе у европским партнерским програмима који користе за учење између култура.		
9.	Активно доприносите изградњи атмосфере поверења и стварању повољних прилика и оквира за размену идеја и праксе, као и кооперативног размишљања, планирања и имплементације у вашој школи.		
10.	Увек имате могућност за промовисање нових идеја у школи у којој радите.		
11.	Активно доприносите остваривању сарадње ваше школе и шире друштвене заједнице.		
12.	Сматрате да су родитељи важни партнери вашој школи и да у њен рад треба да се континуирано укључују.		
13.	Подржавате да ученици и родитељи учествују у доношењу одлука у вашој школи.		
14.	Подржавате да сви ученици доприносе развоју смерница и правила за своју учионицу и школу ради подстицања инклузије, недискриминације и спречавања насиља и злостављања.		
15.	Подстичете сарадњу и тимски рад наставника, другог школског особља, ученика, родитеља и чланова заједнице када је то потребно.		

16.	Својим активностима допринесите да ваша школа за све ученике обезбеђује позитивно подстицајно окружење.		
17.	Својим активностима допринесите да се ваша школа бори против неједнакости и дискриминације.		
18.	Својим активностима допринесите да је ваша школа позната као место међукултурног учења.		
19.	Својим активностима допринесите да су елементи мањинских култура и језика видљиви и могу се чути у вашој школи.		
20.	Својим активностима допринесите да ваша школа показује поштовање према ученицима свих религија; да ученици имају прилику да у школи науче о различитим религијама и системима веровања.		
21.	Својим активностима допринесите да се у вашој школи води отворени дијалог и негује култура супротстављања, у којој се тежи заједничким вредностима, а критичко мишљење је дозвољено.		
22.	Својим активностима допринесите да се ваша школа, у циљу развоја квалитета, умрежава са другим школама.		
23.	Сарађујете са школским руководиоцима, наставницима и ученицима како бисте развили ефективне и ангажоване приступе подучавању и учењу.		
24.	Идентификујете програмске садржаје који подстичу, или могу подстицати демократску културу у школама, а који се могу обрађивати међупредметно.		
25.	Редовно размењујете наставно искуство и унапређујете сарадњу са колегама у својој школи.		
26.	Сматрате да се у вашем окружењу ваша стручност цени и поштује.		
27.	Израђујете примере добре праксе кроз заједнички рад са колегама.		
28.	Други наставници вас консултују о разним питањима.		
29.	У вашем раду о проблемима се отворено разговара и приступа њиховом решавању.		
30.	Непрестано радите на личном професионалном усавршавању.		
31.	Пратите развој науке и савремених друштвених токова у циљу организовања образовног процеса у складу са захтевима друштва и времена.		
32.	Непрестано радите на усвајању знања и развијању вештина и ставова из домена компетентности за демократску културу.		
33.	Подстичете и подржавате иницијативе ваших ученика, омогућавате им предузимање активности и обезбеђујете креативан простор за њихову реализацију.		
34.	Подстичете вршњачко учење.		
35.	У својим наставним програмима препознајете садржаје који подстичу, или могу подстицати демократску културу у школама.		
36.	Сматрате да међукултурно искуство јача и ученике и наставнике и родитеље и промовише емпатију и промену гледишта.		

37.	На вашим часовима активности учења одвијају се у више формата, као што су индивидуални, парови, мала група и настава у читавом разреду у којој учествују хетерогене групе ученика.		
38.	У свом наставном раду примењујете интерактивне методе учења које доприносе развоју компетенција за демократску культуру.		
39.	У свом раду редовно користите пројектну наставу.		
40.	Ученике организујете тако да сами обављају планирање и пројектовање, доносе одлуке, спроводе истраживачке активности и решавају проблеме у оквиру пројекта.		
41.	На вашем часу сви имају исту могућност да учествују у раду.		
42.	Ваша настава прати индивидуалне циљеве ученика.		
43.	Подржавате и оснажујете рањиве, угрожене и маргинализоване групе.		
44.	Када ученицима додељујете задатке, узимате у обзир њихове склоности и компетенције.		
45.	Промовишете сарадњу између ученика различите етничке припадности.		
46.	Ваши ученици могу слободно да искажу своје мишљење које се и уважава.		
47.	Ваше ученике подстичете да интензивно учествују у школском животу.		
48.	Ваше ученике подстичете да се уче да прихвате разлике, развијају критичко мишљење, ненасилно решавају конфликте и свакодневно практикују толеранцију и емпатију.		
49.	Ваше ученике подстичете да препознају и супротставе се дискриминацији, као и да што чешће преузимају иницијативу, а самим тим и одговорност.		
50.	У свом раду промовишете интеракцију између ученика на начин који је у складу са демократским методама (тј. узајамно поштовање, сарадња, критичко размишљање и разумевање ради решавања проблема).		
51.	Осећате се спремним и способним да се носите са контроверзним питањима (која могу произаћи из садржаја образовног материјала, уџбеника и ресурса за учење) и спремним да подстакнете критичко размишљање и разумевање.		
52.	У учионици стварате позитивну, мирну атмосферу у којој се сви осећају сигурно, поштовано и да припадају једној аутентичној заједници. Успостављате атмосферу поштовања и емпатије једних према другима.		
53.	Активно слушате (Шта неко заиста жели да каже? Како он/она мисли? Које су његове/њене потребе? Каква је његова перцепција?).		
54.	Убеђујете друге и образлажете своје ставове логичним и разумљивим аргументима.		
55.	Прихватате критику.		
56.	Увек тежите консензусу.		
57.	Висок ниво толеранције омогућава вам да проширите границе искуства детаљним дијалогом и искреним покушајима да разумете друге.		
58.	Поштујете демократске одлуке као обавезујуће и обавезно спроводите резултате заједничког одлучивања у пракси.		

59.	Спремни сте да делите нека од својих овлашћења и делегираете одговорност другима.		
60.	Подстичете ученике да раде заједно у флексибилним и хетерогеним групама како би решавали проблеме, радили пројекте и постижали своје циљеве учења.		
61.	Редовно процењујте учинак својих ученика, користећи различите врсте вредновања (формативно, сумативно, прогностичко), у циљу пружања повратних информација и смерница које помажу ученицима да напредују.		
62.	Ваши ученици имају уџбенике и материјале за учење који одговарају њиховим потребама за учење.		
63.	У свом раду користите наставни материјал о образовању за демократију и људска права Савета Европе.		
64.	Радите на сопственим плановима активности на подстицању демократске културе.		
65.	Наставу радо прилагођавате потребама својих ученика.		
66.	Увек имате јасну представу о краткорочним и дугорочним циљевима који су од примарног значаја за оне које уче.		
67.	Често преиспитујете свој начин држања наставе и разматрате нове праксе.		
68.	Често се преиспитује да ли је ваше знање потпуно – у односу на садржај предмета, циљеве учења, погодне наставне методе и процес учења.		
69.	Јасно вам је у којим областима би требало да се додатно образујете (опште знање, методи учења, професионалне вештине, лични квалитети, рутина итд.).		
70.	Као човек и наставник оличење сте и узор принципа демократске културе коју заговарате.		

Извори. Референтна литература

- *Планови и програми наставе и учења, закони и правилници.*
<https://zuov.gov.rs/nastavni-planovi-i-programi/?lang=cir&lng=cir>
- *Стандарди у образовању. Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања.*
<https://ceo.edu.rs/>
- *Закон о основама система образовања и васпитања, „Сл. гласник РС”, бр. 88/2017 и 27/2018.*
<https://zuov.gov.rs/izmene-i-dopune-zakona-o-osnovama-sistema-obrazovanja-i-vaspitanja-i-zakona-o-osnovnom-srednjem-i-predskolskom-obrazovanju-i-vaspitanju/>

* * *

- Anderson, L. W. & Krathwohl, D. R. *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy. (Таксономија учења, предавања и оцењивања: ревизија Блумове таксономије).* New York: Longman Publishing, 2001.
- Bäckman, Elisabeth and Trafford, Bernard. *Democratic governance of schools. (Демократско управљање школама).* Council of Europe Publishing, 2007.
- Blum, V. S., *Таксономија или класификација образовних и одгојних циљева, књига 1 - когнитивно подручје.* Београд: Републички завод за унапређивање васпитања и образовања. 1981.
- Brett Peter, Mompoint-Gaillard Pascale and Salema, Maria Helena. *How all teachers can support citizenship and human rights education: a framework for the development of competences. (Како сви наставници могу да подрже образовање о грађанству и људским правима: оквир за развој компетенција).* Council of Europe Publishing, 2009.
<http://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f726a>
- *Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. (Повеља Савета Европе о образовању за демократско грађанство и образовању за људска права).* Council of Europe Publishing, 2010.
<https://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>
- *Compasito: Manual on Human Rights Education for Children. (Компасито: Приручник за образовање за људска права за децу).* Council of Europe, 2010. <http://www.eycb.coe.int/compasito/>
- *Compass: Manual for Human Rights Education with Young People. (Компас: Приручник за образовање за људска права са младим људима).* Council of Europe, 2015. <https://www.coe.int/en/web/compass>
- *Competences for Democratic Culture: Living together as equals in culturally diverse democratic societies. (Компетенције за демократску културу: Живети заједно као једнаки у културно разноликим демократским друштвима).* Council of Europe Publishing, 2016. <https://rm.coe.int/16806ccc07>
- *Curriculum Development and Review for Democratic Citizenship and Human Rights Education. (Развој и преглед планова наставе и учења за образовање за демократско грађанство и људска права),* Prepared by Felisa Tibbitts for UNESCO, the Council of Europe, the OSCE Office, 2016.
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680490349>

- *Демократска култура у акцији - Демократске компетенције у дигиталном добу. Стратешки документ развијен уз учешће Јерменије, Белорусије, Бугарске, Хрватске, Чешке, Румуније и Србије у оквиру ЕУ/СЕ програма и пројекта Савета Европе „Људска права и демократија у акцији”* Савет Европе, 2017.
<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/09/Razvijanje-kompetencija-za-demokratsku-kulturu-u-digitalnom-dobu.pdf>
- *Демократска култура у дигиталном окружењу - Приручник за школе.* Савет Европе, 2021.
<https://rm.coe.int/hf27-democratic-culture-digital-environment-srp/1680a4c2d8>
- *Developing a culture of co-operation when teaching and learning history. (Развијање културе сарадње у настави и учењу историје).* Council of Europe, 2016. <https://rm.coe.int/developing-a-culture-of-cooperation/168071a633>
Интерактивна књига доступна је на следећем линку: <http://www.coe.int/culture-of-cooperation>
- Frank, Susanne and Huddleston, Ted. *S Schools for society: learning democracy in Europe. A handbook of ideas for action. (Школе за друштво: учење демократије у Европи. Приручник идеја за акцију).* London: Alliance Publishing Trust / Network of European Foundations, 2009.
- Geogerscu, Mara & Keen, Ellie. *Bookmarks – A Manual for Combating Hate Speech Online through Human Rights Education. (Букмаркс - Приручник за борбу против говора мржње кроз образовање за људска права).* Council of Europe, 2014.
- Hartley, Matthew and Huddleston, Ted. *School-Community-University partnerships for a Sustainable Democracy Education for democratic citizenship in Europe and the United States of America. (Партнерства школа-заједница-универзитет за образовање за одрживу демократију у циљу демократског грађанства у Европи и Сједињеним Америчким Државама).* Council of Europe Publishing, 2010.
- Huddleston Ted and Kerr David. *Making sense of citizenship: a continuing professional development handbook. (Смисао грађанства: приручник за континуирано стручно усавршавање).* London: Hodder Murray, 2006.
- Kerr David and Huddleston Ted (eds). *Living with controversy: teaching controversial issues through education for democratic citizenship and human rights (EDC/HRE). (Обрада контраверзних тема у настави),* Council of Europe Publishing, 2015.
- Mary Biddulph, David Lambert and David Balderstone (eds). *Learning to teach geography in the secondary school: a companion to school experience. (Како предавати географију у средњој школи: пратилац школског искуства).* London: Routledge, 2015.
- *Living Democracy Manuals. Lesson plans on EDC/HRE. Volume 1–6. (Приручници „Живети демократију”, Планови часова за образовање за грађанство и људска права. Књиге 1-6). 2008–2014.*
<https://www.living-democracy.com/sr/textbooks/>
- *Наши ученици у свету критичког мишљења и медијске писмености. Приручник за наставнике.* Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања и Амбасада Сједињених Америчких Држава, 2021.
<https://zuov.gov.rs/prirucnik-za-nastavnike-nasi-ucenici-u-svetu-kritickog-misljenja-i-medijske-pismenosti/>
- *Пример актуелне праксе који доприниси развоју компетенција демократске културе Републике Србије.* Прилог за ЕПАН мрежу. Прилог припремила др Снежана Вуковић. Савет Европе, 2018.
- *Приручник за наставнике Грађанског васпитања у првом циклусу основног образовања и васпитања.* Мисија ОЕБС-а у Србији и Завод за унапређивање образовања и васпитања.

- *Приручник за наставнике Грађанског васпитања у другом циклусу основног образовања и васпитања.* Мисија ОЕБС-а у Србији и Завод за унапређивање образовања и васпитања, 2020.
- *Приручник за наставнике Грађанског васпитања у гимназији.* Мисија ОЕБС-а у Србији и Завод за унапређивање образовања и васпитања, 2020.
- Рангелов Јусовић, Др Радмила. *Подучавање компетенција за демократску културу кроз онлајн наставу.* Савет Европе, 2020. <https://rm.coe.int/hf27-manual-cdc-online-srp/16809e64cc>
- *Референтни оквир компетенција за демократску културу. Књига 1. Контекст, концепти и модел.* Савет Европе, 2018. <https://rm.coe.int/rfcdc-serbian-vol1/1680a209a2>
- *Референтни оквир компетенција за демократску културу. Књига 2. Дескриптори компетенција за демократску културу.* Савет Европе, 2018. <https://rm.coe.int/rfcdc-serbian-vol2/1680a209a3>
- *Референтни оквир компетенција за демократску културу. Књига 3. Водич за имплементацију.* Савет Европе, 2018. <https://rm.coe.int/rfcdc-serbian-vol3/1680a209a4>
- *Teaching Controversial Issues Through Education for Democratic Citizenship and Human Rights (EDC/HRE). Training Pack for Teachers.* (Обрада контраверзних тема кроз образовање за демократско грађанство и људска права (ЕДЦ/ХРЕ). Пакет за обуку за наставнике). Council of Europe, 2016. <https://rm.coe.int/16806948b6>

Република Србија
Министарство просвете,
науке и технолошког
развоја

ЗАВОД ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ
ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Ова публикација је припремљена уз финансијску подршку Европске уније и Савета Европе, кроз пројекат „Квалитетно образовање за све“. Ставови изражени у њој не представљају нужно званичне ставове Европске уније и Савета Европе.

SRP

Савет Европе је водећа организација за људска права на континенту. Обухвата 46 држава, укључујући све чланице Европске уније. Све државе чланице Савета Европе потписале су Европску конвенцију о људским правима, споразум чији је циљ заштита људских права, демократије и владавине права. Европски суд за људска права надгледа примену Конвенције у државама чланицама.

www.coe.int

Земље чланице Европске уније су одлучиле да удруже своја знања, ресурсе и судбине. Заједно су изградиле стабилно окружење, демократију и одрживи развој задржавајући културну разноликост, толеранцију и индивидуалне слободе. Европска унија је посвећена дељењу својих достигнућа и вредности са земљама и народима ван својих граница.

www.europa.eu

Финансирано
од стране Европске уније
и Савета Европе

Имплементирано
од стране Савета Европе